

**ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОНҶОИ
ХОРИҶИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ
СОТИМ УЛУҶЗОДА**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ВБД: 809.155.0 + 802.0:009 (81.2 Тоҷ + 81.2 Анг)
Р- 88**

РУСТАМЗОДА САОДАТ РУСТАМ

**МЕТОДОЛОГИЯИ ТАРҶУМАИ ИСТИЛОҶОТИ
ИЛМҶОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ
ВА АНГЛИСӢ**

Автореферати

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори
илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 6.2.14. Забоншиносии
типологӣ ва муқобилавӣ

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертатсия дар кафедраи филологияи англиси Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода омода гардидааст.

Мушовири илмӣ: **Мухторов Зайнидин Мухторович** – доктори илмҳои филологӣ, дотсент, ректори Филиали Донишкадаи рушди менечменти Сингапур дар шаҳри Душанбе

Муқарризони расмӣ: **Азимова Матлюба Нуриддиновна** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи типология ва забоншиносии муқоисавии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров;

Султанова Рафохат Мирзоевна – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон;

Сабинова Сановбар Ғаниевна – доктори илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи лингвистикаи Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе.

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ҳимояи диссертатсия санаи 26 сентябри соли 2026, соати 09:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-117-и назди Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, маҷлисгоҳи шурои олимон; e-mail: havas3001@mail.ru; тел.: (+992) 882891717) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмӣи ДБЗХТ ба номи Сотим Улуғзода ва тавассути сомонаи www.dbz.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи “___” _____ соли 2026 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Соҳибназарзода Ҳ.Т.

МУҚАДДИМА

Мубрами мавзуи таҳқиқот. Диссертатсия ба таҳқиқ ва омӯзиши методологияи тарҷумаи истилоҳот, алалхусус, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бахшида шуда, дар он ҷанбаҳои забонӣ ва тарҷумавии истилоҳот, аз ҷумла, низоми истилоҳот ва марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва омилҳои тарҷуманопазирии онҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таҳқиқи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар шароити муносири ҷаҳонишавӣ яке аз масъалаҳои марказӣ ва муҳимми забоншиносӣ, истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ маҳсуб меёбад. Тарҷумаи илман мукамал ва асоснокӣ истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, ки мафҳумҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ, фалсафӣ, ҳуқуқӣ, забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва дигар илмҳоро фаро мегирад, на танҳо барои тарҷумаи матнҳои илмӣ зарур аст, балки барои таҳкими забони илмӣ ва меърузории баъзе истилоҳоти сермаъно, инчунин, дар таҳияи луғатномаҳои истилоҳоти соҳавию касбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳамияти назаррас дорад.

Пажӯҳиш имкон фароҳам меорад, то мутахассисони тарҷумашинос ва истилоҳшинос аз давраҳои ташаккул ва тағйирёбии истилоҳоти мавриди тарҷума бохабар бошанд, зеро дар таҳқиқи мазкур тамоми марҳилаҳои истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва тачдиди истилоҳ таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Дар диссертатсия андешаҳои муҳаққиқони Шарқ ва Ғарб оид ба тарҷумаи истилоҳот ҷамъоварӣ шуда, методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ пажӯҳиш ва муайян гаштааст. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар интиқоли донишҳои илмӣ ва тачрибаҳо дар кашфиёти илмӣ аҳамияти назаррас дорад, зеро ҳар як мафҳуми илмие, ки дар илмҳои гуманитарӣ пайдо шуда, илман асоснок мегардад, чун

истилоҳ аз дигар забонҳо ба забони тоҷикӣ интиқол меёбад ва тарҷумаи дурусти он аз интиҳоби методологияи дурусти тарҷумонӣ вобастагӣ дорад.

Забони тоҷикӣ ба унвони забони дорои пояи фарҳангии қавӣ бояд дар фазои илми муосир қобилияти ифода кардани мафҳумҳои мураккаби таърихӣ, фалсафӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро пайдо кунад. Ин қобилият танҳо тавассути тарҷумаи дурусти истилоҳоти соҳаҳои илмҳои гуманитарӣ ва таҳияи низоми ягонаи истилоҳоти илмӣ ба вуҷуд меояд. Бо вуҷуди он ки то имрӯз иқдомҳои назаррас дар самти таҳияи фарҳангҳо ва луғатномаҳо сурат гирифта истода бошанд ҳам, фарҳангҳои дузабонаи соҳавӣ, махсусан, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба назар намерасанд. Аз ин лиҳоз, зарурат пайдо гардидааст, ки ҳар як соҳаи илми гуманитарӣ, аз ҷумла, истилоҳоти соҳаи забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, таърих, фалсафа, ҳуқуқ, сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ, равишшиносӣ, фарҳангшиносӣ ва ғайра бояд фарҳанги дузабонаи худро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дошта бошанд. Барои ин заруратро қонеъ кардан, методологияи хоси тарҷумаи истилоҳоти ин соҳаҳо лозим аст, ки паҷӯшиши мазкур метавонад қадами ҷиддӣ дар ин росто бошад.

Дар раванди тарҷумаи осори илмӣ, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ на танҳо мафҳумҳои фанӣ доранд, балки баъзан меъёри истилоҳии худро шикаста, мафҳумҳои арзишӣ, фарҳангӣ ва фалсафиро ифода менамоянд. Чунин ҷанбаҳо метавонанд дар матни тарҷума мафҳуми истилоҳро таҳриф ё нодуруст интиқол диҳанд. Аз ин рӯ, донишмандони методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ барои фаъолияти касбии тарҷумон зарур ва ҳатмист, зеро дар ҳолати нодуруст ба роҳ мондани метод ва равиши тарҷума, матни илмӣ ба забони тарҷума метавонад нодуруст таҳвил гардад.

Лозим ба ёдоварист, ки яке аз мушкилоти ҷиддӣ дар муҳити илмии забони тоҷикӣ, ин набудани якмаъноӣ ва маъноӣ устувори истилоҳоти тарҷумашуда мебошад. Баъзан истилоҳоти илмӣ ҳангоми тарҷума бо якчанд воҳиди луғавӣ таҳвил меёбанд ё бо истилоҳоти иқтибосии гуногун ворида забони тоҷикӣ мегарданд, ки ба хонанда нофаҳмо мемонанд ва маъноӣ сунъию носаҳеҳро ифода менамоянд. Таҳқиқи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ метавонад барои сохтани стандарти истилоҳот ва феҳристҳои муътамад қори истилоҳшиносон ва тарҷумонҳоро осон гардонад ва барои мукамал намудани забони илмӣ саҳмгузор бошад.

Бо назардошти мураккабии сохтор, сермаъноӣ ва хусусияти фарҳангии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, таҳқиқи методологияи тарҷумаи онҳо ба як зарурати таърихӣ ва илмӣ амалии ҷиддӣ табдил ёфтааст. Он метавонад дар баробари таъмини дақиқият ва саҳеҳияти тарҷума, дар рушди забони илмӣ, такмили луғати академӣ ва густариши муқолаҳои илмӣ саҳми муассир гузорад. Аз ин рӯ, омӯзиши амиқи ин масъала яке аз самтҳои муҳимми таҳқиқоти забоншиносӣ, истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масоили марбут ба таҳқиқ ва омӯзиши низоми истилоҳот ва тарҷумаи онҳо дар илми муосир чун масъалаи марказии забоншиносию тарҷумашиносӣ диққати муҳаққиқони зиёди хоричӣ ва ватаниро ба худ ҷалб намудааст. Омӯзиши истилоҳоти касбӣ соҳавӣ аз рӯйи ҷанбаи забонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо хусусиятҳои сохторӣ ва маъноӣ муқоиса шуда, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, вале дар самти таҳқиқи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва мушкилоти тарҷумаи истилоҳот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то кунун қорҳои илмӣ роҳандозишуда хеле кам ба назар мерасанд.

Тарҷумаи истилоҳот, дар умум, дар муҳити илмии кишварҳои гуногун, аз ҷумла, Россия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Тоҷикистон ва кишварҳои аврупоӣ мавриди таваҷҷуҳи олимон қарор гирифтааст, аммо мазмуни баҳси онҳо гуногун буда, мавзӯи методологияи махсуси тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ баррасӣ нагардидааст. Бо вучуди он ки масъалаи тарҷумаи истилоҳоти илмӣ дар осори алоҳидаи муҳаққиқони тоҷик ва хориҷӣ, аз ҷумла, Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, М.Ҳ. Султон, С. Назарзода, М. Шокир, Б. Камолиддинов, А. Байзоев, М. Нағзибекова, П. Нуров, Я.И. Ретскер, С. Влахов, С. Флорин, В.Н. Комиссаров, Л.С. Бархударов, В.С. Виноградов, В.М. Лейчик, В.А. Татаринев, А.А. Реформатский, С.В. Гринев, Р.К. Миняр-Белоручев, Ф.А. Тситкина, А.Г. Анисимова, Т. Кабре (Т. Cabre), М.Л. Ларсон (M.L. Larson), Ю. Найда (E. Nida), Ҷ.С. Кэтфорд (J.C. Catford), Т. Сейвори (Т. Savory), Ҳ. Сомерс (H. Somers), П. Ньюмарк (P. Newmark) ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифта бошад ҳам, вале таҳқиқоти мушаххаси низоми истилоҳот, мушкилоти тарҷуманопазирӣ дар самти методологияи тарҷумаи истилоҳот, алалхусус, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ то имрӯз ҳалталаб боқӣ мондааст.

Лозим ба ёдоварист, ки дар робита ба мавзӯи низоми истилоҳот, таърих ва марҳилаҳои ташаккули он, инчунин, масъалаҳои ҳамгунсозӣ ва меъёрғузориҳои он таҳқиқоти ҳамачонибаи назаррас аз лиҳози муҳаққиқони тоҷик ва хориҷӣ мушоҳида мешаванд, ки аз ҷумлаи онҳо: Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, М.Ҳ. Султон, Р. Ғаффоров, Х.А. Ҷӯраев, М. Шукуров, С. Назарзода, Ҳ.А. Саидов, З.М. Мусоямов, Ҳ.Шайдулло, А. Байзоев, С.С. Ҷаматов, Ш. Каримов, М.М. Комилов, В.П. Даниленко, А.А. Реформатский, В.С. Виноградов, Д.С. Лотте, А.В.

Суперанская, Н.В. Арнолд, О.С. Ахманова, Е.Н. Толикина, С.В. Гринев ва дигарон мебошанд.

Соли 1989 забоншиноси тоҷик М. Шокир китоби “Замон ва тарҷумон” ба чоп расонидааст, ки дар он таърихи тарҷума ва мушкилоти забонӣ ва фарҳангӣ дар раванди тарҷума мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Китоби мазкур малакаҳои касбии тарҷумонро омӯхта, хусусияти таҳлилий, илмӣ ва методологӣ дорад [9].

Масоили марҳилаҳои таърихии ташаккули истилоҳоти фалсафӣ ва роҳҳои тарҷумаи онро метавон дар диссертатсияи доктории С. Сулаймонов дар мавзӯи “Становление арабской и таджикской философской терминологии” (Ташаккули истилоҳоти фалсафии забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ) [1997] пайдо намуд, ки дар он пайдоиш ва роҳҳои ташаккули истилоҳоти фалсафии забони тоҷикӣ ҳамаҷониба матраҳ гардида, таърихи тарҷумаи онҳо низ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ба вижа, дар боби аввали диссертатсияи мазкур ташаккули истилоҳ ва таърихи тарҷумаи истилоҳоти илмӣ дар мактабҳои илмии Аврупо ва Шарқ ба назар мерасанд.

Дар рисолаи илмии М.Ҳ. Султон – “Истилоҳоти илмии “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ” [2003], масъалаи фарқияти иқтибосгирӣ ва тарҷумаи қарзии истилоҳот дарҷ гардида, дар он намудҳои тарҷумаи қарзӣ ва иқтибосгирии забонҳои хоричӣ ба забони тоҷикӣ бо мисолҳо таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Дар дастури роҳнамои М.Ҳ. Султон “Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигорӣ тоҷикӣ” [2019] қорбасти шеваҳои маъмули истилоҳнигорӣ тасниф шудааст, ки яке аз онҳо муодилҷӯӣ ва тарҷумаи истилоҳот мебошад.

Соли 2005 забоншиносон Б. Камолиддинов ва Б.М. Нағзибекова дар китоби “Тарҷума ва балоғати сухан. Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумаи бадеӣ ва забони он” марбут ба масъалаҳои табиати тарҷумаи бадеӣ,

мушкилоти услубӣ ва эстетикии он, мутобиқати забонӣ ва ҳифзи маъноӣ фарҳангӣ ва рамзӣ таҳқиқот намудаанд. Дар китоби мазкур хусусиятҳо, меъёрҳо, ғалатҳо, интиҳобҳои луғавӣ, хусусиятҳои дастурии забон, воситаҳои бадеӣ, тарзи кор бо истиора, киноя, зарбулмасал ва дигар унсурҳои балоғати сухан мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд [6].

Дар диссертатсияи муҳаққиқи рус А.Г. Анисимова – “Методология перевода англоязычных терминов гуманитарных и общественно-политических наук” (Методологияи тарҷумай истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва оммавӣ-сиёсии забони англисӣ), ки соли 2010 ҳимоя шудааст, масъалаҳои тарҷумай истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва оммавӣ-сиёсӣ дарҷ шудаанд. Фарқияти ҷанбаҳои омӯзиши ин диссертатсия аз диссертатсияи мо дар он аст, ки дар он низомии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва илмҳои табиӣ-риёзӣ ба таври мукамал таҳқиқ ва методологияи мушаххаси тарҷумай илмҳои мазкур муайян нагардида, танҳо дар он масъалаи тарҷумай истилоҳот ва мушкилоти тарҷуманопазирии онҳо дар умум дарҷ шудааст. Дар диссертатсияи мазкур дараҷаҳои муодилнокии воҳидҳои луғавӣ дар умум ифода мегардад, вале масъалаи муодилнокӣ ва бемуодилӣ, инчунин, дараҷаҳои муодилнокии маҳз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ муайян нашудаанд. Роҳу воситаи тарҷумай истилоҳотро А.Г. Анисимова дар умум нишон додааст, ҳарчанд номи мавзӯи таҳқиқ методологияи тарҷума бошад ҳам, муҳаққиқ методологияи муайяни тарҷумай истилоҳоти илмҳои гуманитариро ҷудо накардааст.

Роҷеъ ба масъалаи истилоҳсозӣ ва истилоҳофаринӣ, роҳу воситаи сохтани истилоҳ ҳангоми аз дигар забонҳо иқтибос гирифтани муҳаққиқи тоҷик С. Назарзода дар монографияи “Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо” [2014] усулҳои маъмул ва илмӣ

истилоҳсозиро тасниф кардааст, ки дар яке аз ин роҳу воситаҳо тарҷумаи истилоҳоти хоричӣ ва байналмилалӣ бо роҳи тарҷумаи таҳтуллафзӣ ё калка ва баъзан бо воситаи шарҳи маънӣ дарҷ ёфтаанд. Дар таснифоти овардашудаи муҳаққиқ падидаи муродифӣ низ дар раванди истилоҳсозӣ назаррас мебошад.

Муҳаққиқи дигар А. Байзоев дар монографияи худ бо номи “Истилоҳот ва калимасозӣ дар “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино” [2016] мавзуи ташаккул ва инкишофи истилоҳоти илмии забони форсии дариро дар заминаи асари номбурда мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Дар монография, инчунин, марҳилаи аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ ба истилоҳ мубаддал гаштан ва роҳҳои калкашавии истилоҳот ҳангоми тарҷума хеле баръало нишон дода шудааст.

Истилоҳшинос П. Нуоров дар воситаи таълимии худ бо номи “Истилоҳшиносӣ” [2018] роҳҳои пайдоиш ва рушди истилоҳоти илмӣ ва илмию техникиро дар забони тоҷикӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Дар ин воситаи таълимӣ асосҳои назариявӣ ва амалии истилоҳоти илмии техникӣ, қоидаҳои мураттабгардонӣ, ҳамгунсозӣ ва меъёргузори истилоҳот, ҳамчунин, меъёрҳои иқтибос гирифтани онҳо аз истилоҳоти илмҳои байналмилалӣ дар забони тоҷикӣ муайян карда шудаанд. Ҳарчанд дар воситаи таълимии мазкур низомии истилоҳоти табиӣ-риёзӣ хуб дарҷ гардидааст, вале дар он роҳу воситаи тарҷума ва методологияи ҳоси тарҷумаи истилоҳоти илмҳои мазкур назаррас нестанд.

Дар диссертатсияи Н.А. Ҳамробоев дар мавзуи “Марҳалаҳои ташаккул ва таҳаввули ташаккул ва таҳаввули тарҷума дар асрҳои VIII-XIV (аз паҳлавӣ ба арабӣ ва аз арабӣ ба форсӣ-тоҷикӣ)” [2019] масоили таърихӣ ва таҳаввули тарҷума, инчунин, назария ва равишҳои тарҷума давра ба давра тақсимбандӣ шудаанд.

Дар диссертатсия сахми мутарчимон дар вусъати тарчума аз забонҳои паҳлавӣ ба арабӣ ва истилоҳоти илмӣ дар осори онҳо дарҷ гардидааст. Дар кори мазкур аз як қатор осори илмӣ ва таърихӣ олимони форсу тоҷик мисол оварда шудааст, ки пур аз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзӣ буданд. Ҳамзамон, дар диссертатсия диққати хоса ба марҳалаҳои таърихӣ ташаккул ва таҳаввули тарчума равона гардидааст ва мавзӯи баҳси он осори тарҷумашудаи олимони гузашта буда, объекти таҳқиқи он на истилоҳ, балки дар умум тамоми воҳидҳои луғавии маъмулӣ мебошанд.

Масоили таҳлили сохторӣ-маъноӣ, роҳҳои ташаккули вожасозӣ ва пайдоишу инкишофи истилоҳоти тарҷумашиноӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар диссертатсияи номзодии Ф.Х. Алимов дар мавзӯи “Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти тарҷумашиноӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” [2024] ба таври ҳамаҷониба баррасӣ гардидаанд. Дар ин таҳқиқот заминаҳои таърихӣ ва назариявии ташаккули истилоҳоти тарҷумашиноӣ, навъҳои сохтории онҳо, роҳҳои асосии калимасозӣ, инчунин манбаъ ва табақабандии этимологии истилоҳоти мазкур мавриди омӯзиши муфассал қарор гирифта, хусусиятҳои миллию забонӣ ва робитаҳои байнизабонии онҳо равшан гардонидани мешаванд.

Ба ин тартиб, имрӯз зарурат ва заминаи таҳия намудани як таҳқиқоти низомманд пайдо шудааст, то дар он, пеш аз ҳама, низоми истилоҳот ба таври муфассал ва фарқи низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз низоми истилоҳоти илмҳои дақиқ, фарқи методологияи тарчума дар низоми илмҳои номбурда нишон дода шуда, усулҳо ва воситаҳои методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо таърибаҳои манбаъҳои муқоисавии таҳлили таҳвилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар асарҳои тарҷумашудаи “Lost Enlightenment” (“Маърифати

гумшуда”)-и Фредерик Старр ва “Тоҷикон” (“Tajiks”)-и Бобочон Ғафуров дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи мавзӯи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи филологияи англиси факултети равияи омӯзгории забони англисии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода таҳия гардидааст. Таҳқиқот дар заминаи таҳкими масоили назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ сурат гирифта, бо ҳадафҳои стратегияи таълим ва сиёсати забонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобик мебошад. Зимнан, таҳқиқот бо “Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” робитаи мустақим ва ҳамоҳангӣ дорад ва барои татбиқи ҳадафҳои он саҳмгузор аст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот таҳияи маводди заминавии назария ва амалияи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мебошад. Ҳадафи асосии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки низоми истилоҳоти илмҳои гуманитариро ба таври комил танзим намуда, хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ, услубӣ, дастурӣ ва фарҳангиву маърифатии онро зимни таҳлилу баррасӣ қарор дода, методология ва равишҳои муассири тарҷумаи онҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мушаххас намояд. Илова бар ин, таҳқиқ ба муайянсозии стратегия ва методу равишҳои мутобик ба истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ равона гардида, дар он масъалаҳои мушкilotи тарҷумаи истилоҳот ва тарҷуманопазирии онҳо бо таҳвилҳои луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ мавриди таҳлил қарор мегиранд. Мақсади асосии таҳқиқ пешниҳоди методологияе

мебошад, ки аз методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ фарқ дошта, барои беҳтарсозии сифати тарҷума дар матнҳои илмӣ ва тартиб додани фарҳангҳои дузабонаи соҳавӣ ба тарҷумонҳо ва муҳаққиқони соҳаҳои марбут имконияти васеъ фароҳам кунад. Инчунин, тамоми роҳи усулҳои ифодаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо таҳвилоти тарҷумонӣ тасниф ёфта, дар асоси асарҳои тарҷумашуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо хусусиятҳои луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ баррасӣ мегарданд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда, як силсила **вазифаҳои** мушаххас ҳамчун шартҳои зарурии таҳқиқ пешниҳод мегарданд:

- омӯзиши назариявии мутобиқати байнизабонии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва муайян намудани дараҷаҳои муодилнокии онҳо;

- таҳлили сабабҳои асосии мушкилоти тарҷуманопазирӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва дарёфти усулҳои мувофиқи бартарарафсозии онҳо;

- мушаххас намудани фарқият дар низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва илмҳои табиӣ-риёзӣ;

- омӯختани марҳилаҳои истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ дар раванди тарҷума;

- муайян намудани падидаҳои сермаъноӣ, муродифпазирӣ ва омонимия дар тарҷумаи истилоҳот;

- омӯзиши ҳолатҳои асимметрияи байнизабонӣ дар тарҷумаи истилоҳот ва роҳи ҳалли мушкилоти дучоршавӣ ба “дӯстони дурӯғини тарҷумон”;

- таҳқиқи мавқеи мафҳумҳои метод, стратегия ва техникаи тарҷума дар методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ;

- муайян сохтани гунаҳои методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз истилоҳоти илмҳои табиӣ-риёзӣ;

- тасниф ва гурӯҳбандӣ намудани равишҳои тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- таҳлили таҳвилоти луғавӣ-дастурӣ ва услубии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар мисоли асарҳои тарҷумашуда дар забонҳои мавриди қиёс.

Объекти таҳқиқотро ҷанбаҳои забонӣ ва методологияи тарҷумавии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар раванди интиқолдиҳии байнизабонӣ дар заминаи муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқотро таҳлили муқоисавӣ ва хусусиятҳои тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар асоси матнҳои тарҷумашудаи ду асари муҳимми илмӣ-таърихӣ – “Lost Enlightenment”-и Фредерик Старр ва “Тоҷикон” -и Бобочон Ғафуров ташкил медиҳад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот дар заминаи осори илмӣ муҳаққиқони маъруфи ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла, Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, М.Ҷ. Султон, С. Назарзода, А. Байзоев, Н.А. Ҷамробоев, П. Нуров, З.М. Мусоямов, Ҷ. Шайдулло, А.В. Пайкова, П. Ҷайдарӣ, М. Баҳромӣ, М. Таботабой (M. Tabotaboi), М. Размор, Х.Р. Холов, Р. Якобсон, А.Г. Анисимова, В.П. Даниленко, А.А. Реформатский, В.С. Виноградов, Д.С. Лотге, А.В. Суперанская, Н.В. Арнолд, С. Влахов, С. Флорин, О.С. Ахманова, Е.Н. Толикина, С.В. Гринев, Т. Кабре (T. Cabre), М.Л. Ларсон (M.L. Larson), Ю. Найда (E. Nida), Ҷ.С. Кэтфорд (J.C. Catford), Т. Сейвори (T. Savory), Ҷ. Сомерс (H. Somers), П. Ньюмарк (P. Newmark), Л. Венути (L. Venuti), С. Бэсснетт (S. Bassnett), М. Бейкер (M. Baker) ва дигарон ба роҳ монда шудааст.

Навгони илмӣ. Дар диссертатсия бори аввал бо назарияи тоза масоили мураккаби мушкилоти тарҷумани истилоҳот дар заминаи низоми истилоҳоти соҳавӣ омӯхта шуда, равандҳои истилоҳшавӣ, истилоҳгуна, ҳазфи

истилоҳ ва тачдиди истилоҳ дар раванди тарҷума таҳқиқ гаштаанд. Ҳамчунин, падидаҳое, ки сабаби сар задани мушкилоти тарҷумаи истилоҳ мешаванд, чун сермаъноӣ, муродифпазирӣ, омонимия, асимметрияи байнизабонӣ, “дӯстони дурӯғини тарҷумон” ба таври мукамал мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар раванди таҳқиқ бори нахуст тафовути методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз илмҳои табиӣ-риёзӣ муайян гардида, таҳияи қолаби махсус барои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ пешниҳод гардидааст. Дар раванди таҳлил усулҳои муосири тарҷума ба роҳ монда шуда, қорбаст ва таснифи хоси таҳвилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо муқоисаи мисолҳо гурӯҳбандӣ шудаанд. Дар диссертатсия равандсозии меъёрҳои интихоби стратегияи хоси тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба роҳ монда шудааст. Дар раванди таҳқиқ ҳамгироии се равиши илмӣ-забоншиносии амалӣ, истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ роҳандозӣ шудааст, ки дар фазои илмии забони тоҷикӣ таҳқиқи мазкур чун барнома ва роҳнамо барои забоншиносон, тарҷумашиносон ва истилоҳшиносон доништа мешавад.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар диссертатсия се мафҳуми муҳимми методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ: метод, стратегия ва техника (равиш)-и тарҷума мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст.

2. Муқаррар карда шуд, ки мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо роҳу воситаҳои ташаккули низоми истилоҳот вобастагӣ дошта, аз низоми истилоҳоти илмҳои табиӣ-риёзӣ ба кулӣ фарқ менамояд, ки ин метавонад сабаби вайроншавии меъёри хоси истилоҳиро ба миён орад.

3. Муайян гардид, ки барои ҳалли масъалаҳои тарҷуманопазирӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ

марҳилаҳои истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ аз нигоҳи тарҷумон хуб омӯхта шаванд. Дар раванди таҳқиқ марҳилаҳои мазкур бо далелу мисолҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

4. Дар таҳқиқи мазкур роҳу воситаҳои ҳалли падидаҳои сермаъноӣ, муродифпазирӣ, омонимия, ки яке аз мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ доништа мешаванд, пешниҳод гардид.

5. Маълум гардид, ки методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо роҳи тарҷумаи ғайримустақим, вале тарҷумаи истилоҳоти табиӣ-риёзӣ бо роҳи мустақим сурат мегиранд, зеро меъёри истилоҳро бештар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ коста сохта, метавонанд дар матн тобишҳои маъноии фарҳангӣ дошта бошанд.

6. Дар заминаи омӯзиши “дӯстони дурӯғини тарҷумон”, асимметрияи байнизабонӣ ва омонимия дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ омӯхта шуд.

7. Дар диссертатсия соҳаҳои муҳимми илмҳои гуманитарӣ интихоб гардида, таснифи равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои марбут ба роҳ монда шуд ва дар он таҳлили истилоҳот дар ду забон: тоҷикӣ ва англисӣ, дар асоси фарҳангҳои тафсири ва соҳавӣ зимни баррасӣ қарор гирифтанд.

8. Собит гардид, ки корбаст ва таснифи таҳвилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, барои ҳифзи мувозинати унсурҳои услубӣ ва луғавию дастурӣ дар ду забон бо интихоби роҳу усулҳои мутобиқ бо се намуди таҳвил: луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ ба роҳ монда мешаванд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои бадастомада заминаи илмӣ методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитариро такмил дода, барои таҳқиқоти илмӣ оянда чун маводди заминавӣ ба шумор меравад. Пажӯҳиш метавонад дар курсҳои назария

ва амалияи тарҷумашиносӣ, истилоҳшиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ ва методологияи таҳияи фарҳангҳои соҳавӣ истифода гардад.

Ҳамзамон, натиҷаҳои пажӯҳиш дар густариши таҳқиқоти муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи тарҷумаи истилоҳоти матнҳои илмӣ дар риштаҳои забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ, фалсафа, таърих, ҳуқуқ, сиёсатшиносӣ, фарҳангшиносӣ, чомеашиносӣ, равоншиносӣ, диншиносӣ ва дигар илмҳои гуманитарӣ саҳми назаррас мегузорад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия.

Таҳлили муқоисавии методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо таърихи маводди воқеӣ, истилоҳоти соҳавӣ дар матнҳои тарҷумашуда, фарҳангҳои тафсирии соҳавӣ ва асарҳои илмӣ ба даст оварда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқ усулҳои низомманд ва методологияи ҳосилтарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитариро пешниҳод менамояд, ки сифати тарҷумаи матнҳои илмӣ ва меъёрғузори истилоҳотро дар равиши таҳияи фарҳангҳои соҳавӣ тақвият медиҳанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсионии “Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ба рамзи ихтисоси илмӣ 6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст, мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дарачаи илмӣ дар таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст марҳилаҳои таърихии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ давра ба давра омӯхта шуд ва назарияи мутобиқати байнизабонии истилоҳот муайян гардида, дараҷаҳои муодилокии он гурӯҳбандӣ карда шуданд. Дар

диссертатсия масъалаҳои “тарҷуманопазирӣ” ва мушкилоти тарҷумаи истилоҳот баррасӣ гардида, фарқияти низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз низоми илмҳои дақиқ муайян гардид. Дар раванди таҳқиқ бори аввал марҳилаҳои истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифт. Дар диссертатсия падидаҳои сермаъноӣ, омонимия, муродифпазирӣ сабабҳои мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ гардиданд. Инчунин, тамоми марҳилаҳои ҷамъоваришуда, интиҳоб ва коркарди роҳу воситаҳои тарҷума, таҳлили истилоҳот дар матнҳои илмӣ тарҷумашуда, муайян намудани методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба ҳадафу вазифаҳои диссертатсия мутобиқ буда, ба эътимоднокӣ ва аҳаммияти илмӣ натиҷаҳои таҳқиқ асос мегузоранд. Дар раванди омӯзиши роҳу усулҳои тарҷумаи истилоҳот, маълум карда шуд, ки тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бештар бо роҳи ғайримустақим сурат мегиранд. Инчунин, бори аввал асимметрияи байнизабонӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, “дӯстони дурӯғини тарҷумон” низ дар ин раванд таҳлилу баррасӣ гардиданд. Дар диссертатсия бори нахуст шӯхаҳои калонтарини илмҳои гуманитарӣ тасниф карда шуда, равишҳои тарҷумаи истилоҳоти мазкур таҳлилу баррасӣ гардидааст. Дар раванди таҳлил мисолҳо аз асарҳои тарҷумашуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ интиҳоб гардида, бо се таҳвили тарҷума: луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Тасвиб ва амалисозӣ. Натиҷаҳои асосии диссертатсия дар ҷорабиниҳои илмӣ-амалӣ, конференсияҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ интишор ва матраҳ гардидаанд, аз ҷумла: “Таҳқиқоти назариявии муодилнокии нопурра аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)” дар конференсияи

ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами филология, ҷомеашиносӣ ва фанҳои табиӣ-риёзӣ дар даврони соҳибистиклолӣ” бахшида ба 30-солагии Истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021; “Назарияи муҳаққиқони тарҷумашинос оид ба таснифоти воҳидҳои луғавии бемуодил (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)” дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Ҷанбаҳои лингвистии муқоисавии омӯзиш ва тадريس забонҳои хориҷӣ дар шароити бисёрфарҳангии таҳсилот”. – Душанбе, 2021; “Моҳияти лингвистии мафҳуми муодилнокии нопурраи воҳидҳои луғавии байнизабонӣ” дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи таҳқиқот дар соҳаи забоншиносӣ”. – Душанбе, 2022; “Раванди меъёрғузори истилоҳот” дар Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Филологияи шарқ: паҷуҳиши забоншиносӣ, равобити адабӣ ва тарҷумашиносӣ” – Душанбе, 2023; “Омӯзиш ва моҳияти хусусиятҳои низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар раванди тарҷума”, дар конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба татбиқи “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва эълон гардидани соли 2024 “Соли маърифати ҳуқуқӣ”, “Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва усулҳои таълими забонҳои хориҷӣ дар замони муосир”. – Душанбе, 2024; “Марҳилаҳои таърихӣ ҳаракати тарҷумаи истилоҳот ва мушкilotи он дар тарҷумашиносӣ”, дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, дар мавзӯи Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқи “тарҷуманопазирӣ”. – Душанбе, 2024; “Мушкilotи тарҷумаи истилоҳот дар марҳилаҳои терминоидшавӣ ва терминологизатсия”, дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Аҳамияти

омӯзиши забонҳои романӣ-германӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ ва вазъи омӯзиши онҳо дар Тоҷикистон”. – Душанбе, 2025; “Исследование терминосистем в процессе перевода” (Таҳқиқи низоми истилоҳот дар раванди тарҷума) дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ “Масъалаҳои типологияи муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ, масъалаҳои муносири филология” Ҷумҳурии Ўзбекистон. – Бухоро, 2025; “Aspects of translating historical terminology in Tajik and English” (Равишҳои тарҷумаи истилоҳоти таърих дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ), дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии “Прагмалингвистика, тарҷумаи функционалӣ ва ҳамгирии равандҳои таълими забон”. – Душанбе, 2025 ва ғайра.

Диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи муштаракӣ кафедраҳои филологияи англис, забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ ва назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суратҷаласаи №10 аз 07.05.2026) муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Маводди илмӣ ва натиҷаҳои муҳимми диссертатсия дар доираи конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалии дохил ва хориҷи кишвар, дар солҳои 2021-2025 баррасӣ гардидаанд. Нуктаҳои асосии диссертатсия дар 27 мақолаи муаллиф, ки 17 мақолаи он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи шомили феҳристи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор гардидаанд. Ҳамзамон, аз рӯйи мавзӯи диссертатсия 2 монография ба таърифи расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи мазкур аз муқаддима, панҷ боб, хулоса, тавсияҳо, рӯйхати адабиёт ва замимаҳо иборат аст.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддимаи диссертатсия вобаста ба мубрам будани мавзуи таҳқиқ, дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ, робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзуҳои илмӣ, мақсад, вазифаҳо ва объекти таҳқиқ, мавзуи таҳқиқ, асосҳои назариявии таҳқиқ, навғони илмӣ таҳқиқ, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ, мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ, тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, интишороти аз рӯйи мавзуи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия маълумот дода шудааст.

Боби якуми диссертатсия, ки бо унвони “Таърихи ташаккули марҳилаҳои тарҷума ва мушкилоти тарҷумани истилоҳот дар тарҷумашиносӣ” пешниҳод гаштааст, аз се фасл таркиб ёфтааст.

Дар фасли якуми боби якум таҳти унвони **“Марҳилаҳои таърихии таҳаввули тарҷума дар тарҷумашиносии форсу тоҷик ва Аврупо”** таҳқиқоти назариявӣ оид ба таърихи ташаккули тарҷумани истилоҳот дар илми тарҷумашиносии форсу тоҷик ва Аврупо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

П.М. Факторович ақидаи худро чунин иброз медорад: “Академияи Гундишопур заминаи асосии ташаккул ва таҳаввули тарҷума дар илми тарҷумашиносии форсу тоҷик ба шумор меравад. Ба он насториён роҳбарӣ мекарданд, ки бо тарҷумани осори классикони тиб ва дигар адабиёти илмӣ ба забони сурёни шухрат пайдо карда буданд. Донишмандони ин академия китобҳои юнониро ба забонҳои форсӣ ва сурёни баргардон менамуданд” [1, с. 28]. Дар ин марҳилаи таърихӣ “Искандарнома” ва “Синдбоднома”

аз забони юнонӣ ба забони сурёний тарҷума гардиданд. Асари машҳури Ахурведа “Илми ҳаёт” аз тарафи Яҳё ибни Холид ибни Бармак аз забони санскрит ба забони арабӣ дар асрҳои VIII ва IX тарҷума гардид.

Академияи Гундишопур дар робита ба фармакология ва фармакогенез мероси хеле пурарзиши ҳаттӣ гузоштааст, ки баъдан аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума шудааст. Ба ин теъдоди зиёди вожаву истилоҳот, ки ба адабиёти тиббии арабӣ дар шакли аслии худ ворид шудаанд, далел шуда метавонад. Тарҷумаи адабиёт аз забони ҳиндӣ ба забони паҳлавӣ (монанди “Калила ва Димна”) ва баъдан ба забони арабӣ бо зуҳури ислом (хусусан, дар замони халифаҳои араб ва академияи “Байтулҳикма”) идома ёфт. Ҳарчанд дар Академияи Гундишопур юнониҳо, сурёниҳо ва ҳиндуҳо ба ҳайси тарҷумон кор мекарданд, вале адабиёти илмӣ ба забони расмии давлати Сосониён – забони паҳлавӣ, тарҷума мешуд.

Яке аз вижагиҳои муҳимми ин мерос воридшавии мустақими истилоҳоти эронитабор ба матнҳои тиббии арабист. Шумораи зиёди вожаву мафҳумҳои соҳавӣ, баҳусус номҳои дору, таркибҳои фармакологӣ, чараёнҳои тавлид ва таъсири моддаҳои шифобахш, бе тағйири шакли фонетикӣ ва семантикии худ ба забони арабӣ интиқол ёфтаанд. Ин раванд нишон медиҳад, ки на танҳо дониши назариявӣ, балки метазабони илмии тиббии Гундишопур низ дар рушди адабиёти тиббии арабӣ таъсири амиқ гузоштааст.

В.Н. Комиссаров бар ин ақидааст: “Тарҷума аз ҷумлаи анвои эҷоди бадеӣ буда, дар чараёни он асаре, ки дар як забони муайян офарида шудааст, дар забони дигар бозофаринӣ карда мешавад” [7, с. 22]. Дар ин миён асаре, ки нусхаи асл буда, ба забони дигар тарҷума мешавад ва нусхаи он, ки ба забони дигар тарҷума мешавад, ба ду миллат, ба соҳибони ду забон баробар тааллуқ дорад.

Аввалан, ба миллати муаллифи нусхаи асл, ки онро таълиф кардааст ва, сониян, ба миллати мутарчиме, ки онро ба забони модарии худ баргардонидааст, мутааллиқ мебошад, зеро дар раванди тарҷума бештари тарҷумонҳо матнро мазмунан тобиши маъноӣ дода, онро бозофаринӣ мекунад.

Вобаста ба масъалаҳои таърихи тарҷумашиносӣ ва рушди давравии асосии ташаккул ва таҳаввули тарҷума забоншиноси тоҷик А. Самадов бар он ақида аст: “Барои он ки назарияи кунунии тарҷума шаклу сурати мушаххасе ба худ гирад, инсонияти мутамаддинро лозим омад, то сад соли тулониро пушти сар ниҳад. Тарҷума ё тарҷумашиносӣ ҳамчун равияи махсуси илмӣ дар нимаи дуҷуми қарни XX ба вуҷуд омад. Ҳарчанд донишмандони соҳа роҷеъ ба тарҷума пеш аз ин даврон ҳам изҳори назар мекарданд, вале он маҳз баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавриди эътибори ҷиддӣ ва пажухишҳои зиёд қарор гирифт” [10, с. 20].

Таҳқиқи назариявии марҳилаҳои таърихии ташаккули тарҷумаи истилоҳот аз он шаҳодат медиҳад, ки таърихи пайдоиши илм ва таърихи пайдоиши забонҳо робитаи зич дошта, барои бори аввал қай ва ҷӣ гуна ба майдон омадани он маълум нест. Ҳарчанд дар тури таърих, ҷӣ дар Шарқ ва ҷӣ дар Ғарб андешаҳои атрофи тарҷумаи истилоҳот ва вижагиҳои он ба майдон омада бошад ҳам, вале тарҷумашиносӣ ҳамчун илм маҳз дар асри XX, хусусан, дар нимаи дуҷуми он равиши хоса гирифт.

Фасли дуҷуми ин боб **“Намудҳои тарҷума, назарияи мутобиқати байнизабонӣ ва дарачаҳои муодилнокӣ дар истилоҳот”**, оид ба масъалаҳои намудҳои тарҷума, мутобиқати байнизабонии истилоҳот ва намудҳои муодилнокӣ дар раванди

тарчумаи истилоҳот зимни омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Масъалаи дигаре, ки дар зербоби мазкур оварда шудааст, назарияи мутобиқати байнизабонӣ дар истилоҳот мебошад. Мутобиқати байнизабонӣ чараёни сустҷӯ ва пайдо намудани зинаҳои муодилнокӣ мебошад, ки тарҷумон маълумоти назариявии мутобиқати байнизабониро омӯхта, амалан пайи сустҷӯи истилоҳи мутобиқ дар забони тарҷума мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки аз ҳама вазифаи муҳимми тарҷумон ин ёфтани муодил дар раванди тарҷума ва мутобиқ гардонидани воҳидҳои луғавӣ аз ҷиҳати маъно ва сохтор мебошад. Азбаски фарҳангу анъана ва тафаккури маданияи халқиятҳо аз ҳам фарқ мекунанд, ин боиси сар задани мушкилиҳо ва номувофиқатиҳо дар воҳидҳои луғавии байнизабонӣ ҳангоми тарҷума мегардад. Бемуодилии воҳидҳои луғавӣ, алалхусус, истилоҳот низ аз ин сарчашма мегирад. Назарияи мутобиқати воҳидҳои луғавӣ аз нигоҳи забоншиносони англис ба таври мукамал мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба ақидаи М.Л. Ларсон (M.L. Larson) се ҳолати асосӣ дар раванди тарҷумаи воҳидҳои луғавӣ ва истилоҳот ба назар мерасад, ки дар он тамоми масъала ва мушкилоти тарҷума, аз ҷумла, тарҷумаи истилоҳот низ таҳлил гардидааст: “Дар ҳолати якум воҳиди луғавӣ дар забони асл бо маънои аслиаш вучуд дорад, вале дар забони тарҷума бо маънои маҷозӣ шарҳи маънӣ меёбад, чунин ҳолат бештар метавонад дар матни бадеӣ ё воҳидҳои луғавии фразеологӣ вохӯрад. Ҳолати дуюм мафҳум дар забони асл истифода шудааст, вале ҳангоми тарҷума муодили худро дар забони тарҷума ёфта наметавонад, ки ба ин истилоҳот низ дучор шуда метавонад. Ҳолати сеюм аз ҳама душвортар хоси воҳидҳои монеагузор мебошанд, ки дар матни асл

чун калидвожаҳо ифода ёфта, ҳангоми тарҷума аҳаммияти мушаххас ва эҳтиёткоронаро ба худ талаб менамоянд. Маҳз ҳолати сеюм, ҳамон истилоҳоте мебошанд, ки чун калидвожа ифодагари тамоми мазмуни матн буда метавонанд. Ҳолати дуюм ва сеюм нишондиҳандаи мушкилоти назарияи мутобиқати байнизабонии истилоҳот мебошанд” [15, с. 153].

Ба қавли муҳаққиқи эронӣ П. Ҳайдарӣ: “Раванди тарҷума хеле чараёни мураккаб буда, аз рӯйи номувофиқатиҳои савттиву дастурӣ, услубиву маъноӣ анвои гуногуни тарҷума, монанди тарҷумаҳои таҳтуллафзӣ, озод, аниқ, дақиқ, мазмунан, тақлидӣ, қарзӣ ва ғайра ба вучуд меоянд, ки дар байни онҳо аз хама таснифи маъмул тарҷумаи таҳтуллафзӣ ва озод аст” [17].

Номувофиқатии истилоҳот на танҳо дар ин се ҳолати М.Л. Ларсон (M.L. Larson) таснифдода, балки дар ҳолати муродифот ва сермаъноии он низ ба вучуд омада метавонад. Барои мисол агар истилоҳи таърихӣ “**dynasty**”-ро бо муродифҳояш чун “**empire, clan, posterity, ancestry**” гирем, бо забони тоҷикӣ чун як истилоҳ “**сулола**” [23, с. 646] тарҷума мегардад. Агар аз тоҷикӣ ба забони англисӣ баръакс тарҷума кунем, дар фарҳанги забони тоҷикӣ-англисӣ якчанд муродифи ин истилоҳ пайдо мегардад, ки барои тарҷумон интихоби он хеле мушкил мешавад. Мисоли дигар, истилоҳоти ҳуқуқӣ “**police, cop, officer, constable**” буда, ба забони тоҷикӣ чун як истилоҳ “**полис**” ё “**посбон**” тарҷума мешавад, ки истилоҳи “**полис**” дар замони муосир маъмул аст. “**Посбон**” чун мазмуни мудофиакунӣ ва нигоҳкуниро дорад, ки ба истилоҳи забони англисии “**police**” мувофиқат намекунад [18, с. 620]. “**Посбон**” бо дигар воҳиди луғавӣ чун “**guard**” мутобиқати маъноӣ дорад. Дар чунин ҳолат тарҷумон бояд аз хусусиятҳои жанрӣ ва услубии истилоҳ ва мавқеи истифодаи он бархӯрдор бошад. Тарҷумон забони тарҷумаро низ чун забони модарӣ бо

тамоми нозукиҳо ва хусусиятҳои забонӣ, услубӣ ва сохти дастурӣ ба пуррагӣ донад.

Вобаста ба гуфтаҳои М.Л. Ларсон (M.L. Larson) чор омил дар раванди тарҷума мавҷуд аст, ки тарҷумон онро пеш аз тарҷума намудан бояд мавриди омӯзишу таҳлил қарор диҳад: “1. Вазифа ва шакли якхела доштани истилоҳ дар забони асл ва тарҷума; 2. Шакли якхела ва вазифаи гуногун доштан; 3. Шакли гуногун, вале вазифаи якхела доштани истилоҳ; 4. Бемуодилии истилоҳ, надоштани шаклу вазифаи монанд дар забони тарҷума” [15, с. 165].

Омили якум “*вазифа ва шакли якхела доштани истилоҳ дар забони асл ва тарҷума*” дар қорбурди фарҳанго низ ба назар мерасад, яъне истилоҳи забони асл бо як маъно тарҷума шуда, вазифаи якхеларо дар фарҳанги забони тарҷума иҷро мекунад. Мисол, истилоҳи сиёсии “*House of Parliament*” дар забони тоҷикӣ чун “*парлумон, Маҷлиси Олӣ*” тарҷума гардида, дар ҳар ду фарҳанги забонҳои мавриди муқоиса вазифаи якхеларо иҷро менамоянд, яъне “*парламент*” ё “*парлумон*”. Ин истилохро агар дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” гӯем, маънии “*маҷлиси олии қонунбарори намояндагони интихобшуда дар мамлакатҳои конституционӣ*” [19, с.76] омадааст. Агар истилоҳи “*House of Parliament*”-ро дар “Фарҳанги тафсирии забони англисӣ” бинем, чун “*in some countries, the group of (usually) elected politicians or other people who make the laws for their country*” [27] шарҳ дода шудааст. Аз тафсири ҳар ду фарҳанги забонҳои муқоисашаванда бармеояд, ки истилоҳи мазкур дар ҳар ду забон як вазифаро иҷро менамояд.

Омили дуюм тамоман баръакс ифода меёбад, яъне “*шакли ягона бо вазифаҳои гуногун*”. Истилоҳ шаклан як хел, вале дар забонҳои асл ва мақсад вазифаҳои гуногунро иҷро менамояд. Дар ин маврид мо метавонем истилоҳи сиёсии “*Irish Shamrock*”-ро интихоб намоем, ки “*shamrock*” ба забони тоҷикӣ чун истилоҳи ботаникӣ “*себарга*” тарҷума

мешавад. Дар фарҳанги забони англисӣ ва забони тоҷикӣ чунин растанӣ вучуд дорад, вале дар Англия дар қисмати Ирландия ин растаниро чун рамзи муқаддаси сегона, аз ҷиҳати динӣ парастииш намуда, ҳатто расми ин рамзро дар парчамашон инъикос карда, чун нишони миллии худ пазируфтаанд. Агар ин истилоҳро дар фарҳанги забони англисӣ назар кунем, бо тарзи *“a plant with three round leaves on each stem, known as the plant that represents symbol of Ireland”* [26, с. 1141] шарҳ ёфтааст. Дар раванди тарҷума агар истилоҳи мазкурро дар фарҳанги забони тоҷикӣ назар кунем, чун *“алафест дарозпояи баргаш ба барги себарга монанд, ки барои хӯроки ҳайвонот кишт мешавад”* [19, с. 677], ифода ёфтааст.

Дар омили сеюм *“шакли истилоҳ дар забони А ва Б гуногун”* буда, вале *“вазифаи яхела”*-ро иҷро менамоянд, мисол, истилоҳоти сиёсии *“House of Lords – палатаи олии парлумони Британияи Кабир”* ва *“House of Commons-палатаи поёнии парлумони Британияи Кабир”*. Дар забони тоҷикӣ чунин сохтор дар сиёсат ва давлат вучуд дорад ва амалан ҳамин вазифаҳоро иҷро менамоянд, вале бо дигар истилоҳоти сиёсӣ чун *“Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олӣ”* ва *“Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олӣ”* инъикос мегардад.

Омили чорум аз ҳама баҳсбарангез мебошад, зеро тарҷумон дар раванди омӯзиш ва таҳлили истилоҳ дар забони тарҷума *“на шакл ва на вазифаи монанд”* ба истилоҳи забони аслро меёбад. Дар ин ҳолат бемуодилияти истилоҳ рух медиҳад. Дар чунин ҳолат се роҳи шарҳи маънӣ ва эзоҳ вучуд дорад, ки зертобеи гурӯҳи аввалини таснифоти М.Л. Ларсон (M.L. Larson) ба шумор меравад. Усули аввалини шарҳи маънӣ ин тасвири хусусиятҳои шаклии истилоҳ аст, мисол истилоҳи динии *“synagogue”* дар забони тоҷикӣ шаклан чунин ифода меёбад: *“хонаи маҷлис ё бино барои ҷамъомади динӣ истифода мешавад”* ва ба

забони тоҷикӣ чун “*синагог*” транслитератсия меёбад. Дуюм роҳи шарҳи маънии ин истилоҳ танҳо вазифаи онро ифода мекунад, ба таври “*биное, ки дар он ақидаи динӣ таълим дода мешавад ва дар он танҳо мардуми яҳудӣ чамъ омада, дини худро омӯхта, ибодат мекунад*”. Сеюм роҳи шарҳи маънии истилоҳи мазкур комил ва пурра ба ҳисоб рафта, ҳам шакл ва ҳам вазифа дар он тасвир ва тавсиф карда мешавад, мисли “*хона, ё биное барои чамъомади динӣ, ки дар он ақидаи динӣ таълим дода мешавад ва дар он танҳо мардуми яҳудӣ чамъ омада, дини худро омӯхта, ибодат мекунад*”. Роҳи шарҳи маънӣ метавонад бемуодилии истилоҳро дар шакли транслитератсия дар забони тарҷума нишон дода, дар қавсайн онро шарҳи маънии пурра намояд, ки ин баёнгари роҳи ҳалли номутобиқатии байнизабонии истилоҳ мешавад.

Ҳамин тариқ, ёфтани мутобиқатиҳои байнизабонӣ ин расидан ба дараҷаҳои муодилнокии истилоҳот аст. Дараҷаҳои муодилнокии истилоҳотро чун натиҷаи кори таҳқиқотии тарҷумон ном барем, дурусттар мешавад. Агар дар назарияи тарҷума талабот ва меъёрҳо барои ба дараҷаи муодилнокӣ расидан ҳар қадар зиёд бошад, пас, сифати тарҷума ҳамон қадар мукамалтар мешавад. Аз ин лиҳоз, бояд меъёрҳои умумӣ вучуд дошта бошанд, ки дар асоси онҳо тарҷумон тасмим гирифта, мушаххасан натиҷаи қорашро ба қадом намуди дараҷаи муодилнокӣ афзалият доданахро фарқ карда тавонад.

Фасли сеюми боби якум “**Таҳқиқи низоми истилоҳот, роҳу воситаи ташаккули он дар раванди тарҷума**” номгузорӣ шудааст. Дар фасли мазкур масъалаи низоми истилоҳот, метазабон ва ташаккули истилоҳ дар як низоми соҳаи муайян мавриди омӯзиш қарор гирифта, таъсири он дар раванди тарҷума таҳлилу баррасӣ гаштааст.

Бо таҳқиқи назарии низоми истилоҳот метавон онҳоро аз воҳидҳои луғавии умумӣ аз рӯи се меъёр фарқ кард:

1. Бо хусусияти дефинитивӣ;
2. Бо маънои денотативӣ;
3. Бо низомнокӣ будан.

Мусаллам аст, ки таърифҳои мафҳуми “истилоҳ” хеле зиёданд. О.С. Ахманова мафҳуми истилоҳро чунин ифода намудааст: “истилоҳ чун калима ё ибораи махсуси забони илм, техникӣ барои ифодаи дақиқи мафҳумҳои махсус ва таъйини объектҳои махсус сохташуда мебошад. Дар ин таъриф нуктаҳои зерин муҳимманд: а) нишондоди истилоҳ он аст, ки аз нигоҳи сохт метавонад як вожа ё чанд вожа бошад; б) истилоҳ ифодаи дақиқи мафҳумҳои махсус аст; в) фарқи худи истилоҳ ва аломати номенклатура” [1, с. 474].

Метазабон забони дараҷаи дуюм (metalanguage) аст, ки объекти он на ҷаҳон, балки худи забони объектӣ мебошад. Яъне он забонест, ки “дар бораи забон” сухан мегӯяд. Метазабон системаи рамзҳо ва истилоҳот буда, барои тавсиф, таҳлил ва қонунмандсозии воҳидҳои забон истифода мешавад.

Метазабон забони дараҷаи дуюм буда, дар заминаи забони табиӣ пайдо шуда, вазифаи асосии он тавсиф ва ифодаи забони табиӣ аст. Истилоҳот дар дохили метазабон пайдо шуда, ташаккул меёбанд. Масалан, дар забони тоҷикӣ, агар фарҳанги истилоҳоти фалсафии забони тоҷикӣ сохта шавад, низом ва тамоми истилоҳоти фалсафии забони тоҷикӣ метазабони забони табиӣ тоҷикӣ аст, яъне истилоҳот дар қадом забоне пайдо шуда бошад, метазабони ҳамон забон ба ҳисоб меравад.

Кинга Клауди (Kinga Klaudy) забоншиноси маҷористонӣ бар он ақида аст: “дар раванди тарҷума тарҷумон воҳидҳои луғавии матнро бояд ба ду қисм ҷудо намояд: воҳидҳои луғавии “*сахту дурушит*” ва воҳидҳои луғавии “*нарму тағйиромез*” [14]. Ба андешаи ӯ, “*воҳидҳои сахту дурушит*” ҳамон истилоҳоте ҳастанд, ки воҳидҳои шахшудаи матн ба шумор рафта, чун калидвожа дар матн барои ифодаи мазмуни матн асосӣ ба назар мерасанд” [14].

Ҳангоми омӯзиши шакли истилоҳ бояд он ба меъёри забон мувофиқат кунад, ба талаботи тағйирнопазирӣ, кӯтоҳшаклӣ ва низоммандӣ ҷавобгӯ бошад. Мазмун ва маънои истилоҳ бояд низоммандии комил ва бемуродиф бошад. Аз ҷиҳати прагматикӣ истилоҳ бояд вожаи умумиқабулшуда, байналмилалӣ, замонавӣ ва дар фазои маъмулу мустаъмали илм бошад.

Боби дуюми диссертатсия “Мушкилоти тарҷуманопазирии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар тарҷумашиносӣ” ном дошта, аз се фасл иборат мебошад.

Дар фасли якуми боби дуюм таҳти унвони “**Марҳилаҳои маъноии истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ, таҷдиди истилоҳ дар истилоҳшиносӣ ва мушкилоти тарҷумаи онҳо**” раванди тадриҷии табдил ёфтани воҳиди луғавии маъмулӣ ба воҳиди луғавии махсус (истилоҳгуна), инчунин марҳилаҳои ташаккулу расмиятёбии он ҳамчун истилоҳ (истилоҳшавӣ), аз гардиши илмӣ берун мондан ё камистифода гардидани он (ҳазфи истилоҳ) ва баръакс, навсозӣ, бозсозӣ ва аз нав ҷорӣ гардидани истилоҳ (таҷдиди истилоҳ) бо таъя ба назария ва таҷрибаи истилоҳшиносӣ таҳлил мегарданд. Маҳз интиқоли ин марҳилаҳои мураккаби тағйири

маъной ва мақомии воҳидҳои луғавӣ аз як забон ба забони дигар, аз ҷумла ба забони ҳадаф, яке аз омилҳои асосии ба миён омадани мушкилоти тарҷума ва номувофиқатии маъной дар истилоҳоти соҳавӣ ба шумор меравад.

Ба ақидаи Е.С. Смирнова: “терминоид (истилоҳгуна) воҳиди луғавии махсусест, ки барои номгузории мафҳумҳои ба қадри кофӣ муқаррарнашуда истифода мешаванд ва сарҳади равшан ва таъриф надоранд. Хусусияти фарқкунандашон аз истилоҳот дар он аст, ки берун аз матн мустақилияти маъной надоранд. Ҳарчанд онҳо мафҳумро номгузорӣ мекунанд, вале маънои устувор надоранд” [37].

Бояд қайд намуд, ки байни истилоҳот ва воҳидҳои луғавии маъмулӣ мубодилаи доимӣ вучуд дорад. Ин ду қабати луғавӣ ҳамеша бо ҳамдигар пайванданд. Воҳидҳои маъмулии забон хусусияти тобиши маъноии худро гум карда, вазифаи номинативиро иҷро ва ба истилоҳ табдил меёбанд, ё баръакс истилоҳот вазифаи мушаххаси худро гум карда, ба воҳидҳои луғавии маъмулӣ бармегарданд, ки ин ҳазфи истилоҳ мешавад. Акнун суол ба миён меояд, ки бо кадом роҳ ва кадом шакл воҳиди луғавии маъмулӣ метавонад ба истилоҳ табдил гардад? Дар раванди навиштан ва тарҷумаи осори илмӣ бештари нависандагон ва тарҷумонҳо кӯшиш мекунанд, ки барои гурез аз қоҳиши матн бо воҳидҳои луғавии маъной истилоҳ созанд. Яъне, бо роҳи сохтани неологизми муаллифӣ ба раванди истилоҳсозӣ рӯ меоваранд. Бо илова намудани аффиксҳо ба воҳиди луғавии забон як мафҳуми илмӣ месозанд.

Е.А. Сорокин (Е.А. Sorokin) воҳидҳои луғавии забонро ба се қисм ҷудо намудааст: “Дар сатҳи поёнии

воҳидҳои луғавӣ, ки қисми аввалиндараҷа ба шумор мераванд, воҳидҳои луғавии маъмулие ҳастанд, ки бо тобишҳои маъноӣ дар матнҳои гуногуни бадеӣ ба таври сода инъикос мегарданд. Чунин воҳидҳои луғавӣ ба тафаккури умум мувофиқат мекунад. Ба сатҳи миёнаи воҳидҳои луғавӣ истилоҳгунаҳо дохил мешаванд, ки ҳоло қадамҳои нахустро ба донишҳои касбӣ гузошта, ифодагари ягон мафҳуми соҳавӣ мебошанд, вале ҳанӯз ҳамчун истилоҳ қабул нашудаанд. Сатҳи баландтарини воҳидҳои луғавӣ истилоҳоте мебошанд, ки дар фарҳанги истилоҳоти соҳавӣ сабт гардидаанд ва дар ҳудуди як илми муайян мавриди истифода қарор доранд” [16].

Бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз чунин раванд гузаштаанд. Ҳамин аст, ки тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ нисбат ба илмҳои дақиқ душвортар аст, зеро бо тағйири шакли истилоҳ дар равандҳои номбурда тарҷумон метавонад ба иштибоҳоти услубӣ роҳ диҳад. Барои дуруст тарҷума намудани чунин истилоҳот тарҷумонро зарур аст, то онҳоро дар фарҳангҳои дузабонае, ки маъноӣ истилоҳ аз нигоҳи услубӣ ва соҳа шарҳ дода мешаванд, пайдо намояд.

Фасли дуюми боби дуюм таҳти унвони **“Мушкилоти сермаъноӣ, омонимӣ, муродифот, мутазод дар истилоҳот ва тарҷумаи онҳо”** вобаста ба сабабҳои пайдо шудани мушкилоти тарҷума равона шудааст, ки дар натиҷаи падидаҳои сермаъноӣ, омонимӣ, муродифот ва мутазод сар мезананд.

Пайдоиши омили сермаъноиро дар истилоҳот Л.Л. Кутин чунин тавсиф додааст: “1) таъсири муносибатҳои сермаъноии забони адабӣ ба истилоҳот, ки истилоҳ худ дар аввал аз воҳидҳои луғавии умумӣ пайдо мешавад; 2) раванди тарҷумаи истилоҳот, ки бо усули шарҳи маъноӣ

инъикос мегардад; 3) дар раванди истилоҳшавӣ воҳидҳои луғавии умумӣ хусусиятҳои сермаъноӣ мегиранд” [8, с. 88];

Мавриди зикр аст, ки бештари муҳаққиқон сермаъноиро ҳамчун падидаи манфӣ дар низоми истилоҳот мешуморанд, ҳарчанд ҷиҳатҳои мусбати он низ ба назар мерасад. Ба ақидаи мо, сермаъноии истилоҳ ин норавшанӣ ё номуайянии он нест, балки дар марҳилаи истилоҳшавӣ қарор гирифтани он аст. Бо ташаккул ва таҳаввули як соҳаи илму дониш истилоҳоти сермаъно дар соҳаи мазкур хеле зиёд ба ҷашм мерасанд, ки ин нишондиҳандаи рушди ҳуди ҳамон соҳа аст. Ҳар қадар низоми маъноҳои гуногун дар истилоҳот рушд ёбад, ҳамон қадар мавзӯи таҳқиқ амиқтар омӯхта мешавад, робитаҳои байни мафҳумҳои умумӣ ва мафҳумҳои махсуси соҳа беҳтар муқоиса ва муайян карда мешаванд ва ҳуди объекти таҳқиқ мураббаттар ва равшантар натиҷа медиҳад.

Падидаи сермаъноӣ падидаеро дар назар дорад, ки дар як вақт истилоҳ қобилияти ифодаи якчанд маъноро дорад. Сермаъноӣ яке аз масъалаҳои мубрами луғатшиносӣ буда, диққати забоншиносон ва истилоҳшиносонро ба худ ҷалб намудааст. Дар раванди тарҷума низ тарҷумашиносон бо ин падида ба мушкилотҳои зиёди тарҷума дучор мегарданд. Бояд ёдовар шавем, ки сермаъноӣ ҳарчанд маъноҳои гуногунро дар истилоҳот возеҳ намояд ҳам, аммо ҳама маъноҳо ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Барои мисол агар истилоҳи иҷтимоии забони англисии “*jam*”-ро гирем, он сермаъно буда, мафҳуми фишор, фишурданро дорад, ки бо ибораҳои “*people jam* – *фишори одамон* (зери фишори одамон будан), *traffic jam* – *роҳбандӣ* (дар ҳолати фишори автомашинаҳо ба вучуд меояд)”, “*jam* – *издиҳоми одамон*”, дар воҳидҳои луғавии забони умумӣ бошад, маънои “*мураббо*”-ро дорад. Мисоли дигар истилоҳоти иҷтимоии “*director* – *роҳбар, мудури*

муассиса”, дар истилоҳоти иқтисодӣ бошад, “*сардори ширкат*”, дар истилоҳоти ҳарбӣ “*фармондеҳи шуъба*”, дар истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ба маънои “*назораткунанда*” истифода бурда мешавад. Истилоҳи дигари иҷтимоӣ ин “*marriage – издивоҷ*” мебошад, ки дар матнҳои ҳарбӣ онро агар вохӯрем, маънои “*ҳамҷастии ракетаҳо, бо ҳампайвандии ягон асбоби ҳарби*”-ро дар назар дорад.

Муродифпазирии истилоҳот дар воҳидҳои луғавии умумӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: муродифоти нопурра ва пурра. Дар муродифоти нопурра на ҳама маъноҳо ба ҳам наздиканд ва дар фарҳанг ҳангоми корбарӣ на ҳама ҷузъҳо аз рӯйи маъно наздикӣ доранд, вале муродифоти пурра баръакс. Дар истилоҳот муродифпазирии пурра бештар мувофиқат мекунад, зеро ду мафҳуми ба ҳам наздик дар як соҳаи илму дониш бо вазифаи якхела истифода мегарданд. Барои мисол, истилоҳоти раваншиносиро мавриди таҳлил қарор медиҳем: *affective memory – хотираи аффеқтивӣ* ва *emotional memory – хотираи эҳсосӣ*, *immediate memory – хотираи фаврӣ* ва *short-term sensory memory – хотираи бевосита*; Истилоҳоти педагогика ва методика: *teaching practice – таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ* ва *academic practicum / training practice / educational internship – таҷрибаомӯзии таълимӣ*, *learning-based approach – равиши шинохтӣ*, *равиши маърифатӣ* ва *cognitive approach – равиши маърифатӣ*.

Истилоҳоти овардашуда ба муродифҳои пурра рабт доранд, ки дар забоншиносӣ бо номи муродифоти дублетӣ ёд мешаванд.

Падидаи омонимия дар истилоҳот тибқи мушоҳидаҳои муҳаққиқон дар раванди коста гардидани падидаи сермаъноӣ пайдо мегардад. Омонимияи истилоҳот ин раванди инъикос гардидани як мафҳум дар чандин низоми истилоҳоти соҳаҳои илмӣ мебошад, ки баъзан олимони онро

чун омонимияи байнисоҳавӣ низ меноманд. В.П. Даниленко падидаи омонимию дар ду ҳолат мебинад: “1. агар ба истилоҳ таърифҳои гуногун дода шавад; 2) агар як истилоҳ ғайр аз низоми истилоҳоти худ боз дар дигар низомҳои истилоҳот ифода шавад” [5, с. 7].

Аз гуфтаҳои муҳаққиқ равшан мегардад, ки агар як истилохро дар раванди таъриф додан бо вазифаҳои гуногун шарҳ диҳанд, метавонад омонимия пайдо намояд ё агар таҷдиди истилоҳ шавад, яъне аз як соҳаи илм ба соҳаи илми дигар гузарад, вазифаи маъноии он низ тағйир хоҳад ёфт, ки дар натиҷа омонимияи байнисоҳавӣ ба вучуд меояд. Масалан, истилоҳи “*morphology*” – *морфология* дар илми забоншиносӣ ва дар илми ботаника ва табиатшиносӣ истифода мешавад. Агар дар забоншиносӣ ба риштаи таҳқиқу омӯзиши ҳиссаҳои нутқ даҳолат кунад, дар риштаи ботаника ба сохту таркиб ва қисматҳои растанӣ ва омӯзиши он даҳл дорад, ки бо номи “*plant morphology*” – *морфологияи растанӣ* маъмул аст.

Падидаи мутаҷод дар истилоҳот зухуроти муқаррарӣ ба шумор рафта, инъикоси ин падида чун мутаҷоди воҳидҳои луғавии забони адабӣ сурат мегирад. Ҳар як падида, зухурот ва кашфиёти илмӣ мисли воҳидҳои луғавии умумӣ дорои маънои муқобил ва зид мебошанд. Яъне, ҳар як истилоҳ метавонад дар шакли инкорӣ низ ифода ёбад, ҳатто дар илмҳои дақиқ низ як кашфиёти илмӣ метавонад бар зидди худ як ҷараёни дигарро дошта бошад. Падидаи мутаҷод мисли падидаҳои сермаъноӣ, омонимӣ ва муродифӣ дар раванди қорбурд боиси мушкилот намегардад, зеро ҳар як мафҳум метавонад шакли инкорӣ худро дошта бошад, ки барои тарҷумон ин раванди муқаррарӣ аст. Танҳо дар он ҳолат метавон ба мушкилии тарҷумаи мутаҷод рӯ овард, ки агар маънои инкорӣ як истилоҳ бо истилоҳи дигар ифода гардад.

Мавриди зикр аст, ки масъалаҳое, ки дар зербоби мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифт, метавонад як қатор мушкилот ва муаммоҳои раванди тарҷумаро ҳаллу фасл намояд. Ҳарчанд истилоҳот дар марҳилаҳои ташаккул шаклҳои якмаъноӣ ва хусусияти мушаххас ва дақиқии мафҳуми худро гум кунад ҳам, тарҷумон бо омӯхтани назарияи чунин падидаҳои сермаъноӣ, омонимия, муродифот ва мутазод метавонад мушкилиҳои тарҷумаро бартараф кунад.

Фасли сеюми боби дуюм бо номи “**“Дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ**” оид ба ғалатҳои тарҷумонӣ ҳангоми рӯбарӯ омадани мутарҷим бо шаклҳои якхелаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ равона гардида, омилҳои пайдоиш ва роҳу воситаи ҳалли мушкилоти тарҷумаи онро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Истилоҳоте, ки шаклан мутобиқати байнизабонӣ доранд, бо омилҳои гуногун пайдо гардидаанд. Сабаби асосии шабеҳият доштани истилоҳот ин омилҳои таърихӣ аст. Дар марҳилаҳои таърихии қору фаъолияти инсон, муоширати мадания одамон бо забонҳои гуногун сурат мегирифт. Бо инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва рушду такомули илму техника зарурат пайдо гардид, ки падида ва зухуроти илмиро номгузорӣ кунанд ва мафҳуми ҳодисаҳои илмиро бо як истилоҳ ифода намоянд. Аз ин лиҳоз, бештари забонҳои аврупоӣ аз забонҳои лотинӣ ва юнонӣ барои инъикос намудани мафҳуми истилоҳот иқтибосҳо мегирифтанд.

Аз нуқтаи назари пайдоиш “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар раванди таъсири мутақобилаи забонҳо ба вучуд омадаанд. Бештари чунин истилоҳот дар забонҳои аз як оила бавучудодамада вомехӯранд.

Барои мисол истилоҳи технологияи иттилоотии “*blank*” -ро [37] агар таҳлил кунем, аз воҳиди луғавии

маъмулӣ пайдо гардида, дар раванди истилоҳшавӣ чун истилоҳи технологияи иттилоотӣ қабул гардидааст. Истилоҳи “*blank*” дар соҳаи технологияи иттилоотӣ дар забони компютерӣ маънои “*тире*” (*хатти қўтоҳ*) ва “*ҷойи холӣ*”-ро дорад, ки ҳангоми пахши он дар байни калимаҳо масофа пайдо мегардад. Дар забони маъмулии англисӣ низ маънои “*бланка, варақи сафед*” ё “*тоза*”, ё ин ки ҷойи холӣ барои пур кардани маълумотро дорад. Дар забони тоҷикӣ “*бланка*” ба маънои хуччат ё варақи истифода мегардад, ки шаблони аниқи худро дорад ва дар он ҷойҳои холӣ барои пур кардани маълумоти шахсӣ ё ягон маълумоти дигар аст. Дар “Фарҳанги забони англисӣ-тоҷикӣ” низ ба маънои ““*ҷойи сафед*” ва “*холӣ*” (*коғаз*)” [18, с. 101] омадааст. Аслан, дар чома, дар раванди истифодабарии ин истилоҳ “*бланка*” чун шаблони варақи махсусе мебошад, ки барои пур кардани маълумот дар хуччатнигорӣ истифода мегардад ва барои пур кардан ҷойҳои холӣ (сафед, “тоза”) истифода мешавад. Дар китобҳои дастури забони англисӣ барои иҷроиши машқҳо истилоҳи мазкур истифода мегардад, ки “*маънои пур кардани ҷойи холии машқ*” аст: “*fill in the blanks*”. Дар забони тоҷикӣ истилоҳи мазкур бо ин мавқеъ ва маъно дар раванди пур кардани машқҳои дастурӣ умуман истифода намешавад, зеро истилоҳи мазкур танҳо барои хуччатнигорӣ чун “*бланка, варақи холӣ*” (*бо шаблони махсус*) фаҳмида мешавад.

Боби сеюм “Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар тарҷумашиносӣ” ном дошта, дорои ду фасл мебошад.

Фасли аввали боби сеюм “**Метод ва стратегияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар тарҷумашиносӣ**”, фарогири метод, стратегия ва техникаи тарҷума буда, фарқияти онҳоро аз ҳамдигар мавриди баррасӣ қарор додааст.

Дар назария ва амалияи тарҷума мафҳумҳои *метод* ва *стратегия*ро дар бисёр маврид чун роҳу усули тарҷума қабул кардаанд, ки дар байни онҳо фарқияти назаррас вучуд дорад. Дар раванди тарҷумаи истилоҳот барои ба таври муассир расонидани мафҳуми истилоҳ аз забони асл ба забони тарҷума, мутарҷим бояд усулҳои хоси матни илмиро корбурд намояд, то маълумоти матни аслро дар матни тарҷума пурра расонад. Мафҳуми *метод* ё усули тарҷума роҳи умумии амал аст, ки барои муносибати байнизабониро комил таъмин намудан онро мутарҷим корбарӣ менамояд. *Стратегия*и тарҷума як нақшаи муайян ё мукамалест, ки ҳангоми пеш омадани мушкилоти тарҷуманопазирӣ мутарҷим як қатор вазифаҳоро дар пеши худ нақшагузорӣ мекунад. Зина ба зина нақшабандии вазифаҳои мутарҷим ба стратегияи тарҷума дохил мешавад. Мисол, барои тарҷумаи истилоҳи бемуодил тарҷумон унсури забонӣ ва фарҳангии истилоҳи забони аслро омӯхта, муодили мутобиқ ба он дар забони тарҷума меҷӯяд ё барои кӯтоҳ ва илова намудани маълумот дар раванди тарҷумаи истилоҳ маълумотҳо аз фарҳангҳо ҷамъоварӣ намуда, барои тавзеҳи истилоҳ қайдҳои махсус барои худ мегузорад, ки ҳама ин вазифаҳо ва иҷроиши онҳо ба стратегияи тарҷума рабт доранд.

Мавриди зикр аст, ки истилоҳи “*стратегия*” маънои *маҷмуи нақшаҳо* ва *нақшаҳои умумиро* дар назар дорад ва бори аввал ҳамчун истилоҳ дар соҳаи ҳарбӣ пайдо гардида, дар раванди тартиб додани нақшаи умумии ҷанг истифода мешуд. Бо мурури замон истилоҳи мазкур бо омилҳои таҷдиди истилоҳ ба соҳаи равоншиносӣ ворид гардида, аз ин соҳа баъдан ба соҳаи тарҷумашиносӣ иқтибос шудааст. Истилоҳи *стратегия* аз забони англисӣ *strategy* сарчашма гирифта, ба забони тоҷикӣ ба шакли транслитератсия корбурд мешавад.

Истилоҳи “стратегия тарҷума”-ро чун банақшагирии роҳи ҳалли мушкилоти тарҷума тафсир намудан мумкин аст, зеро барои стратегияи тарҷумаро ба амал овардан тарҷумон тамоми вазъиятро омӯхта, пеш аз ҳама, роҳҳои тарҷумаро ба нақша мегирад. Баъд аз банақшагири “техникаи тарҷума”-ро ба роҳ менамояд, ки мутобиқ ба нақшаҳои сохташуда матни аслро ба матни тарҷума баргардон менамояд. Лозим ба ёдоварист, ки дар раванди корбурди “техникаи тарҷума” мутобиқати луғавӣ-маъноӣ ва морфологию нахвӣ истилоҳот бояд ба назар гирифта шавад. Вазифаҳои асосии техника ё равиши тарҷумонӣ ёфтани муодил аз рӯи хусусиятҳои услубӣ, маъноӣ, коммуникативӣ ва мутобиқ ба матни илмӣ мебошад.

Ҷадвали 1.

Ҳамаи дуҷумла боби сеюм “Тафсути методологияи тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз илмҳои

табий-риёзӣ (дақиқ)” ном дошта, дар он муаллиф тамоми хусусиятҳои фарқкунандаи низоми истилоҳоти илмҳои номбаршударо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додааст.

Тафовут байни ин ду соҳаи илм он вақт хувайдо мегардад, ки агар як истилоҳи илми гуманитарӣ ба низоми истилоҳи илми дақиқ таҷдиди истилоҳ шавад, яъне омонимияи байнисоҳавӣ пайдо гардад. Ин ҳолат сабабҳои худро дорад ва тафовут доштани соҳаҳои илмҳоро рад карда наметавонад. Мисол, агар дар илми таърих дар раванди таҳлил истилоҳоти риёзӣ истифода гардад, ё баръакс. Ё ин ки дар раванди таҳқиқи истилоҳоти забоншиносӣ истилоҳоти физикӣ мисли *индуксия*, *анализ* ва ғ. истифода гардад. Чунин омонимияи истилоҳоти байнисоҳавӣ фарқияти низоми истилоҳоти илмҳои гуманитариро аз илмҳои дақиқ инкор карда наметавонад, зеро агар истилоҳи илмҳои дақиқ ба низоми истилоҳи илмҳои гуманитарӣ гузариш ёбанд, вазифаи худро тағйир намедиханд. Истилоҳи *анализ*, ҳам дар забоншиносӣ ва ҳам дар физика, як равишро инъикос менамояд, муқоисаи як падидаи илмӣ бо падидаи дигар. Дар илмҳои физика ва химия истилоҳи анализро дар раванди гузаронидани амалиёти физикӣ ва химиявӣ истифода менамоянд, ки як объектро бо объекти дигар муқоиса намуда, натиҷаи амалиёташонро дар он муайян месозанд, яъне чӣ реаксия доданаширо аниқ мекунанд. Дар забоншиносӣ низ ин истилоҳ ҳамон вазифаро иҷро менамояд, танҳо фарқият дар объекти омӯзиш аст, зеро дар раванди *анализ* – *таҳлил* як воҳиди забонӣ бо воҳиди забонии дигар бо омилҳои сохторӣ, луғавӣ ва маъноӣ таҳлил мегардад. Аз ин бармеояд, ки истилоҳоти илмҳои дақиқ инъикоскунандаи падидаи моддии илмӣ мебошанд, вале истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ падидаи ғайримоддии илмиро ифода менамоянд.

Фарқияти назарраси дигар он аст, ки дар истилоҳоти илмҳои дақиқ, умуман, тобишҳои ҳиссиётӣ ва тобишҳои маъноӣ дида намешавад ва агар бошад ҳам, камранг аст. Обуранги маъноӣ тамоман дар онҳо вучуд надорад, аммо дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ хусусиятҳои мазкурро метавон дид.

Барои мисол, истилоҳи иҷтимоии *“Othello syndrome”*-ро агар таҳлил намоем, истилоҳи мазкур бо роҳи ташбеҳ ва тобишҳои маъноӣ ҳиссиётӣ дар фарҳанги забони англисии истилоҳоти иҷтимоӣ чунин шарҳ ёфтааст: *“Othello syndrome – also called morbid jealousy, is the irrational and obsessive jealousy of a romantic partner. Someone with Othello syndrome imagines that their partner has been unfaithful, so they attempt to control, manipulate, or harm their partner as a result”* [31, с. 145]. Шарҳи фарҳанги истилоҳоти иҷтимоӣ онро ифода менамояд, ки **синдроми Оттелло** як намуди бемории рашк аст, ки онро рашки маризӣ низ меноманд, яъне рашки беасос ва бемантик. Дар чунин намуди рашк инсон ҳаёл мекунад, ки шарикӣ ҳаёташ ба ӯ хиёнат карда истодааст ва ӯро ба таври қатъӣ бояд назорат кунад. Аз ин таҳлилҳо бармеояд, ки як истилоҳи иҷтимоӣ чи қадар рангу бори тобишҳои маъноиро ифода карда истодааст ва бе шарҳи маънӣ ёфтани ҳам худ чун ташбеҳ истилоҳ гардидааст. Ин истилоҳ бо омилҳои ташбеҳшавӣ хусусияти як қаҳрамони асари бадеиро тасвир кардааст ва чун истилоҳи иҷтимоӣ дар доираи илмҳои гуманитарӣ васеъ истифода мегардад.

Боби чоруми диссертатсия таҳти унвони **“Равиши тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** аз даҳ фасл иборат буда, дар он тамоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз рӯйи хусусияти роҳи усул ва равишҳои тарҷума тасниф ёфтаанд.

Фасли якуми боби чорум бо номи “**Тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ ва таснифоти он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” фарогири истилоҳоти тамоми зершохаҳои илми фалсафа буда, ҳар як шоҳаи он бо роҳи усулҳои тарҷума таҳлилу баррасӣ гардидааст. Мушкилоти асосӣ дар равиши тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ба назар мерасад, зеро истилоҳоти фалсафӣ сермаъно буда, хангоми истифодабарӣ, ҳам бо мазмуни денотативӣ ва ҳам бо маънои конотативӣ ба ҷашм мерасанд. Вобаста ба масъалаҳои тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ, инчунин, калимасозӣ ва таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти мазкур муҳаққиқони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти илмӣ ба анҷом расонидаанд, ба монанди Р.А. Готие (R.A. Gauthier), С. Гилл (S.Gill), М. Эндрю (M. Andrew), С. Сулаймонов, А.М. Байзоев, М.Ҳ. Султон, Е.С. Смирнова, М.М. Комилов ва ғайра.

Илми фалсафа ба шоҳаҳои зерин тақсим мешавад: *метафизика, эпистемология ё гносеология, логика, этика, эстетика, аксиология ва фалсафаи илмҳои гуногуни оммавӣ ва сиёсӣ*. Шоҳаи метафизика ба худ *онтология, космология, антропология ва теология*ро доро мебошад.

Онтология чун як шоҳаи метафизикаи илми фалсафа дорои истилоҳоти худ мебошад, мисол: *entity (objective reality) – ҳастӣ (воқеияти объективӣ), not-being – нестӣ, substance -гавҳар, space and time – фазо ва замон, unity of all that exists – ягонагии моддии ҷаҳон, transcendental – трансценденталӣ, objective idealism – идеализми объективӣ, material existence – ҳастии моддӣ, Dasein – дазайн (ҳастии шуур), matter and conscience – материя ва шуур, collective identity – шуури ҷамъиятӣ, become self-aware – дарки шуур, cerebralism – назарияе, ки шуур танҳо маҳсули мағзи сар аст, subjective mind – шуури*

субъективӣ, objective mind – шуури объективӣ, шуури комил.

Аз ҳама равиши серистифода ва маъмул дар тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ транскрипсия / транслитератсия, калка ва транспозитсия мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳоти илми онтропология танҳо дар шакли тарҷумаи мустақим сурат гирифтааст, зеро илми мазкур хусусияти илмҳои дақиқро доро мебошад.

Фасли дуҷоми боби чорум таҳти унвони “**Тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” истилоҳоти забоншиносии назариявӣ ва татбиқиро ба зершохаҳо чудо намуда, вижагиҳои тарҷумаи онҳоро муайян кардааст.

Вобаста ба истилоҳоти забоншиносӣ муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ қорҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Истилоҳоти илми мазкурро аз ҷиҳати сохтор ва маъно таснифот карда, мавриди таҳлил қарор додаанд. Инчунин, дар натиҷаи таҳлилҳои фарҳангҳои гуногуни забоншиносӣ аз ҷониби муҳаққиқон рӯйи ҷоп омадааст. Олимоне, ки ба ин риштаи пажӯҳиш сару қор гирифтаанд, аз ҷумла, Л. Блумфилд (L. Bloomfield), Ҷ. Ҷонс (J. John), Ҷ. Вандриес (J. Vendryes), Э. Жилбер (É. Ghilbert), Г. Трагер (L. Trager), Э. Сепир (E. Sapir), В.Н. Виноградов, Л.Л. Нелюбина, В.П. Даниленко, О.С. Ахманова, К.Я. Авербух, Е. А. Сорокин (E.A. Sorokin), Л.П. Чахоян, К. Шукурова, С.С. Ҷаматов ва Ҷ. Лей мебошанд.

Дар фасли мазкур истилоҳоти адабиётшиносӣ низ бо мисолҳои мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Истилоҳоти забоншиносии фарҳангӣ: *cultural linguistics – забоншиносии фарҳангӣ, civilization – тамаддун, paganism – паганизм, Conceptual sphere of culture – соҳаи концептуалии фарҳанг, cultural connotation – тобиши маъноии фарҳангӣ, Language picture of the world – тасвири забони ҷаҳон.*

Аз мисолҳои овардашуда равшан мегардад, ки истилоҳоти забоншиносии фарҳангӣ бо чор равиши тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ интиқол мегардад: 1) Равиши **транслитератсия / транскрипсия**: *paganism – паганизм*; истилоҳоте, ки **муодили** худро дар забони тоҷикӣ доранд: *civilization – тамаддун*; 2) Равиши **калкаи наҳвӣ ноপুরра**, зеро дар ибора як чузъ транслитератсия мешавад: *Conceptual sphere of culture – соҳаи концептуалии фарҳанг*; 3) Равиши **транспозитсияи луғавӣ**: *cultural connotation – тобиши маъноии фарҳангӣ*; 4) Равиши **калкаи наҳвӣ пурра**: *Language picture of the world – тасвири забони ҷаҳон*.

Истилоҳоти адабиётшиносӣ низ ба се шоҳи калонтарин чун мешаванд: “*назарияи адабиёт, таърихи адабиёт ва нақди адабӣ*” [3, с. 15-35].

Ба **назарияи адабиёт** чунин истилоҳот дохил мешаванд: “*formalism – формализм, structuralism – сохтгароӣ, poststructuralism – постструктурализм, deconstruction – деконструктивизм, intertextuality – вақте дар дохили матн ба асар дигари адабӣ ишора мешавад, ин маънои онро дорад, ки дар матнҳо холигӣ вучуд надорад, зеро дар байни матнҳо ҳамеша муносибатҳои вучуд доранд, ки хонандагон аксар вақт аз онҳо огоҳанд, genre theory – назарияи жанр, metonymy studies – ёддоштиносии, aesthetic theory – назарияи зебоишносии*” [30].

Истилоҳи *intertextuality* дар забони тоҷикӣ бемуодил буда, дар фарҳангҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ оварда нашудааст ва дар фарҳангҳои англисӣ-форсӣ ва англисӣ-русӣ бе транслитератсия бо якчанд ҷумла “*вақте дар дохили матн ба асар дигари адабӣ ишора мешавад, ин маънои онро дорад, ки дар матнҳо холигӣ вучуд надорад, зеро дар байни матнҳо ҳамеша муносибатҳои вучуд доранд, ки хонандагон аксар вақт аз онҳо огоҳанд*” [24, с.

324] **тавзеҳ (экспликатсия)** гардидааст. Усули **тавзеҳ** дар мавриди бемуодилии истилоҳот истифода мешавад.

Фасли сеюми боби чорум **“Тарчумаи истилоҳоти таърих дар забонҳои мавриди назар”** ном дорад.

Шохаҳои таърих хеле зиёданд ва ҳар як соҳаи илм метавонад таърихи пайдоиши худро дошта бошад. Илми таърих хеле ҷабҳаҳои зиёд дорад, вале шохаҳои асосии он ин *таърихи сиёсӣ, таърихи ҳарбӣ, таърихи иҷтимоӣ, таърихи иқтисодӣ, таърихи фарҳангӣ, бостоншиносӣ, таърихи илм, таърихи давлат ва ҳуқуқ* ва *таърихи дин* мебошад.

Тарчумаи истилоҳоти **таърихи фарҳангӣ** низ бо равишҳои зерин сурат мегардад: равиши **калкаи пурра**: *religion and belief system – дин ва сохтори эътиқод, rituals and traditions – расму оин, language and literature – забон ва адабиёт, cultural heritage – мероси фарҳангӣ*; Истилоҳоти **муодилёфта**: *renaissance – эҳё*; равиши **калкаи нопурра**: *cultural diffusion – диффузияи фарҳангӣ*; равиши **транспозитсияи дастурӣ**: *enlightment – давраи маърифат* [25].

Дар фасли чоруми боби чорум **“Тарчумаи истилоҳоти фарҳангшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда”** оварда шудааст.

Маҳз бо таъсири забон чамбоварӣ ва ҳифзи маълумот оид ба арзишҳои фарҳангӣ ба вучуд меояд. Вазифаи асосии забон интиқоли ин ҳама маълумот ба забонҳои дигар аст. Сохтори луғавии ҳар як забон ба зинаҳои олами моддӣ ва маънавии фаъолияти одамон алоқамандии зич дорад. Сарфи назар аз асарҳои зиёде, ки ба душвориҳои тарчумаи истилоҳот равона карда шудаанд, махсусан марбут ба тарчумаи истилоҳоти фарҳангшиносӣ, ҳанӯз таҳқиқот дар ин самт кофӣ ба назар намерасад. Албатта, муҳаққиқоне мисли В.Г. Власов ва А.Н. Зарипова марбут ба шохаҳои ҷудоғонаи фарҳангшиносӣ бо дигар ҷабҳаҳои пажӯҳишӣ

истилоҳоти илми мазкурро мавриди таҳқиқ қарор додаанд, вале аз нигоҳи тарҷумашиносӣ масоили таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти фарҳангшиносӣ дар асарҳои илмӣ хеле кам ба назар мерасанд. Истилоҳоти фарҳангшиносӣ мисли дигар низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мушкилот ва равишҳои тарҷумаи худро доро буда, ҳамчун таҷассумгари арзишҳои миллий ва фарҳангии забонҳои мавриди ҳадаф аз истилоҳ-реалияҳо иборатанд.

Чи тавре таҳқиқоти назарӣ нишон медиҳад, истилоҳ-реалияҳо бо равиши муодилёбӣ сураат гирифта, дар онҳо усули *cultural substitute* – ивази истилоҳи фарҳангӣ бо мутобиқсозии дараҷаҳои муодилнокӣ дар забони тарҷума зоҳир мегардад.

Фарҳангшиносӣ, монанди дигар илмҳои гуманитарӣ, дорои шоҳаҳои гуногуни соҳавӣ мебошад. Аз шоҳаҳои асосии он *таърихи фарҳангшиносӣ, назарияи фарҳангшиносӣ, этнография (мардумшиносӣ), фарҳангшиносии иҷтимоӣ, фарҳангшиносии антропология, семиотикаи фарҳангшиносӣ, психологияи фарҳангшиносӣ, ва фарҳангшиносии ҷуғрофӣ* ба шумор мераванд.

Истилоҳоти **фарҳангшиносии антропология**: равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: “*the Nacirema – Накирема, (бо навишти чаппа Американи мешавад) истилоҳест, ки дар антропология ва ҷомеашиносӣ барои ишора ба ҷанбаҳои рафтор ва ҷомеаи шаҳрвандони Иёлоти Муттаҳидаи Амрико истифода мешавад; taboo – табу, чизе, ки дар бораи он сухан рондан мумкин нест, shamanism – шаманизм, дини ибтидоии халқҳои шимол, ки ба анимизм асос ёфтааст*” [32]; равиши тарҷумаи **тавзеҳ**: “*the Trobriand Islanders – Мардуми Тробрианд, асосан, боғпарваронеанд, ки дар шахракҳои анъанавӣ зиндагӣ мекунанд*” [32]; равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: “*myth – устура, material culture – фарҳанги моддӣ, non – material culture – фарҳанги ғайримоддӣ*” [32].

Фасли панчуми боби чорум “**Тарҷумани истилоҳоти ҷомеашиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” ном дорад. Дар фасли мазкур низ тамоми шоҳаҳои илми ҷомеашиносӣ бо равишҳои тарҷума гуруҳбандӣ шуда, таҳлили баррасӣ гаштаанд.

Вобаста ба пайдоиш, ташаккул ва тарҷумани истилоҳоти ҷомеашиносӣ муҳаққиқони зиёде таҳқиқоти илмӣ ба анҷом расонидаанд, монанди Е.А. Сорокин (Е.А. Sorokin), Г. Мартинно (G. Martineau), Л. Голдманн (L. Goldmann), П. Бурдье (P. Bourdieu), С.А. Кравченко, Т.С. Арутюнова, Т.С. Шокиров, Ш.И. Хаитова ва дигарон.

“**Ҷомеашиносии гендерӣ** бахши ҷомеашиносӣ, ки намунаҳои тафовути нақшҳои иҷтимоии марду занро меомӯзад. Мавзӯи таҳқиқоти ҷомеашиносии гендерӣ муносибатҳои таърихан нобаробарии байни мардон ва занон аст” [11]. Равиши тарҷумани **транслитератсия / транскрипсия**: *gender – гендер, gender stereotypes – стереотипҳои гендерӣ, gender socialization – социализатсияи гендерӣ*; равиши тарҷумани **калкаи пурра**: *sex – ҷинс, masculinity – мардонагӣ, femininity – занонагӣ*; равиши тарҷумани **калкаи нопурра**: *gender identity – хувияти гендерӣ, gender roles – нақшҳои гендерӣ, gender discrimination – таъбири гендерӣ, gender inequality – нобаробарии гендерӣ*; равиши тарҷумани **шарҳи маънӣ**: *patriarchy – падаршоҳӣ (давраи ҷомеаи ибтидоӣ, ки сардори қабила аз мардҳо (патриарх) буд, падарсолорӣ), feminism – феминизм (дискурси зеҳнӣ, фалсафӣ ва сиёсӣ ба баробархуқуқ ва ҳифзи ҳуқуқи занон нигаронида шудааст)*; равиши тарҷумани **муайянсозӣ**: *transgender – трансгендер (ивази ҷинс)*; равиши тарҷумани **тавзеҳ**: *gender fluidity – шахсе мебошад, ки хувияти ҷинсиаш собит нест, ки бо мурури замон ё вобаста ба вазъият тағйир меёбад* [13].

Аз мисолҳои баррасишуда бармеояд, ки истилоҳоти чомашиносӣ тариқи тарҷумаи мустақим ва ғайримустақим истифода шуда, тарҷумаи онҳо бештар бо равишҳои *муайянсозӣ*, *шарҳи маънӣ*, *калка* ва *тавзеҳ* сурат гирифтаанд.

Фасли шашуми боби чорум “**Тарҷумаи истилоҳоти сиёсатшиносӣ дар забонҳои мавриди пажӯҳиш**” фарогири тамоми истилоҳоти таснифёфтаи сиёсатшиносӣ буда, хусусият ва нозуқиҳои тарҷума баррасӣ гардидааст. Вобаста ба истилоҳоти сиёсатшиносӣ ва вижагиҳои тарҷумаи он, инчунин, роҳу воситаи истилоҳсозӣ дар ин соҳаи илм муҳаққиқони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ба анҷом расонидаанд.

Истилоҳоте, ки марбут ба муносибатҳои байналмилалӣ оварда шудаанд, бо равишҳои гуногун ба забони тоҷикӣ тарҷума мегарданд. Истилоҳоти *balance of power* – таносуби қувваҳо (*вазъияте, ки дар он қувваи сиёсӣ ё ҳарбӣ байни ду кишвар ё гурӯҳи кишварҳо тақсим мешавад*), *hegemony* – ҳегемония (*бартариӣ сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, назорати як давлат ё табақаи иқтисомӣ аз болои дигар давлат ё табақа*), бо равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ** сурат мегирад, зеро истилоҳи яқум тарҷумаи тахтуллафзӣ гардида, дар қавс шарҳу таъриф ёфтааст, истилоҳи дуум низ баъд аз транслитератсия шудан шарҳи маънӣ ёфтааст. Истилоҳи *diplomacy* – дипломатия **транслитератсия** гардидааст, зеро ҳарфҳои забони англисӣ ба ҳарфҳои алифбои забони тоҷикӣ мутобиқ гардонидани шудааст. Истилоҳоти *international law* – ҳуқуқи байналмилалӣ, *international security* – амнияти байналмилалӣ, *non-governmental organization* – ташкилотҳои ғайридавлатӣ, *diplomatic immunity* – дахлнопазирии дипломатӣ, *collective security* – амнияти умумӣ, *national interest* – манфиати миллӣ бо равиши тарҷумаи **калкаи наҳви пурра** аз забони англисӣ ба

забони тоҷикӣ тарҷума гардидааст, зеро ҳар як ҷузъи истилоҳот калима ба калима интиқол ёфта, дар ҳар ду забон дар шакли ибора инъикос мегардад, аз ин рӯ, чун **калкаи наҳвӣ** ном бурда мешавад. Истилоҳоти *sanctions – санксия (таҳрим)*, *soft power – нуруи нарм (таъсир ба дигар давлатҳо ба воситаи фарҳанг)*, *hard power – нуруи сахт (бо фишори ҳарбӣ)* бо равиши тарҷумаи **муайянсозӣ** сурат мегирад, чунки истилоҳот ба шакли **таҳтуллафзӣ** тарҷума гардида, дар қавс бо иборати дигар тафсир ёфтаанд. Истилоҳи *humanitarian intervention – даҳолати башардӯстона* бошад, бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** тарҷума шудааст, зеро истилоҳи *гуманитарӣ* ба *башардӯстона* иваз шуда, ҷузъи *intervention – таъсир, ҳаракат* чун *даҳолат* тарҷума гаштааст. Дар ин истилоҳ ҷузъҳо ивази маъно кардаанд.

Дар фасли ҳафтуми боби чорум “**Тарҷумаи истилоҳоти раваншиносӣ ва педагогика дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” оварда шудааст.

Истилоҳоти овардашуда бо равишҳои гуногуни таҳвили тарҷума ба забони тоҷикӣ сурат гирифтаанд. Истилоҳоти “*developmental stages – марҳилаҳои рушд*”, “*critical period – давраи бӯҳронӣ*” бо равиши **калкаи пурра** тарҷума шудаанд, зеро дар онҳо тарҷумаи калима ба калима дида мешавад. Истилоҳи “*attachment theory – назарияи дилбастагӣ*” бо равиши **калкаи луғавӣ** сурат гирифтааст, зеро истилоҳи “*attachment*” дар фарҳанг маънои “*алоқамандӣ ва замима*”-ро дорад [18], вале барои ноил шудан ба муодили дуруст истилоҳи мазкур бо маънои маҷозии “*дилбастагӣ*” истифода шудааст. Истилоҳи “*socioemotional development – рушди иҷтимоӣ эмотсионалӣ*” бо равиши **калкаи нопурра** ва истилоҳоти “*language acquisition – азхудкунии забон*”, “*moral development – инкишофи ахлоқӣ*” инъикосгари равиши **калкаи пурра** мебошанд, зеро тарҷумаи таҳтуллафзӣ

доранд. Истилоҳи “*puberty – набертат (камолоти ҷинсӣ)*” бо равиши тарҷумаи **муайянсозӣ** сурат гирифтааст, зеро барои равшан намудани мафҳуми истилоҳ дар қавс онро бо ибораи дигар ифода намудааст. Истилоҳи “*adolescence – синни гузаштан аз тифлӣ ба ҷавонӣ*” бо равиши тарҷумаи **модулсозӣ** аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ интиқол гардидааст, зеро дар забони англисӣ чараёни гузариши синну сол бо як вожа, вале дар забони тарҷума бо ибора ифода гардидааст. Яъне, гузариши натиҷа ба чараён ё баръақс дар раванди тарҷума аз равиши **модулсозӣ** дарак медиҳад. Истилоҳи “*lifespan development – инкишофи синнусолӣ*” **транспозитсияи луғавӣ** гардидааст, чунки истилоҳи “*lifespan*” – тарҷумаи тахтуллафзии *давоми умрро* ифода менамояд [18], вале барои ноил шудан ба муодилнокии истилоҳ тағйири маъно истифода шуда, калимаи “*синнусолӣ*” интиҳоб гардидааст. Истилоҳи “*adulthood – калонсолӣ*” **транспозитсияи дастурӣ** шудааст, зеро истилоҳ дар забони англисӣ шаклан сохта аст: (*adult – реша*), (*hood – пасванд*), вале дар забони тоҷикӣ чун истилоҳи мураккаб (*калон+сол+ӣ*) баргардон шудааст.

Таснифи соҳавии педагогика аз шоҳаҳои зиёд иборат мебошад, вале дар зербоби мазкур танҳо якчанд шоҳаи маъмули он барои таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти ин соҳа интиҳоб гардидаанд:

Аз мисолҳои истилоҳоти **педагогикаи умумӣ** бармеояд, ки бо равишҳои гуногуни тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ сурат гирифтаанд. Истилоҳи *didactics – дидактика* бо равиши **транслитератсия / транскрипсия** сурат гирифтааст. Истилоҳоти *teaching methods – усулҳои таълим*, *assessment – арзёбӣ*, *multicultural education – таълими бисёрфарҳангӣ*, *instructional design – тарҳрезии таълимӣ*, *teacher professional development – тақмили ихтисоси омӯзгорон* бо

равиши **калкаи пурра** интиқол гардида, ҳама чузъҳои истилоҳот тарҷумаи тахтуллафҳӣ гардидаанд. Истилоҳи *educational technology* – *технологияи таълимӣ* баръақс **калкаи ноқурра** аст, зеро чузъи *technology* – *технология* транслитератсия шуда, ба забони тоҷикӣ бе муодил гузариш кардааст. Истилоҳи *educational objectives* – *ҳадафҳои таълим* бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** сурат гирифтааст, чунки ба ҷойи истилоҳи *objectives* – *меъёрҳо* истилоҳи *ҳадафҳо* истифода шудааст. Дар истилоҳи *competence-based education* – *таълими салоҳиятнок* чузъи *based* – *асосёфта* коҳиш ёфта, ба забони тоҷикӣ тарҷума нашудааст, ки ин нишондиҳандаи тафовут дар сохти дастурии истилоҳоти забонҳои мавриди ҳадаф мебошад.

Фасли ҳаштуми боби чорум “**Тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” ном дорад. Метазабони соҳаи ҳуқуқшиносӣ забони дахлдор ба ҳуҷҷатҳо, суратчаласаҳои адлия ва суҳанронҳои мутахассисони соҳаи ҳуқуқ дар раванди амалиёти корҳои ҳуқуқиашон мебошад, ки бештари истилоҳоти ин соҳа яқмаъно буда, дақиқ ва саҳеҳ ба забони тарҷума баргардон мешаванд. Истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ дар фарҳангҳои соҳавӣ бо таърифу тафсириҳои муқаммал инъикос ёфтаанд, ки пеш аз тарҷумаи ин ё он ҳуҷҷати ҳуқуқӣ тарҷумонро мебарояд аз ин фарҳангҳо васеъ истифода барад.

Фасли нӯҳуми боби чорум “**Тарҷумаи истилоҳоти иқтисодӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” ном дошта, тамоми истилоҳоти шоҳаҳои илми иқтисодиёт бо роҳи воситаҳои гуногуни тарҷума мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Истилоҳи **таърихи иқтисодиёт** *mercantilism* – *низоми меркантилизм* бо равиши **транспозитсияи дастурӣ** ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, зеро дар забони асл сохторан бо истилоҳи сохта ифода шуда, дар забони

тарчума ба ибора мубаддал гаштааст. Истилоҳоти *industrial revolution* – инқилоби саноатӣ, *supply and demand* – талаб ва тақлиф, *command economy* – иқтисодиёти фармондеҳӣ ва *colonial economy* – иқтисодиёти мустамликавӣ бо равиши **калкаи пурра** сурат гирифтаанд, чунки тамоми қисмҳои истилоҳ тарҷумаи таҳтуллафзӣ шудаанд. Истилоҳоти *protectionism* – муҳофизати истеҳсолоти маҳаллӣ, *marshall plan* – барномаи ёрии иқтисодии ШМА ба Аврупои Ғарбӣ дар солҳои 1948-1951), *keynesianism* – назарияи танзими давлатии иқтисодиёт бо таҳвили тарҷумаи **тавзеҳ** ба забони тоҷикӣ шарҳ ёфтааст. Истилоҳоте, ки аз ҷониби иқтисодчиёни маъруф дар раванди фаъолияти касбӣ сохта шудаанд, бештар бо **шарҳи маънӣ** тарҷума мешаванд, монанди *the invisible hand* – дасти ноаён (истилоҳи маҷозӣ аз ҷониби Адам Смит пешниҳод шуда, мусоидати манфиатҳои инфиродӣ дар бозори озод ба некуаҳволии умумӣ далолат мекунад), *the gold standard* – стандарти тиллоӣ (системаи пулии то охири асри XIX дар бисёр мамлакатҳое, ки дар онҳо танҳо тилло ҳамчун эквиваленти умумӣ ва асосии муомилоти пулӣ баромад мекард, роиҷ буд). Истилоҳоти *classical economics* – иқтисодиёти классикӣ ва *agrarian reform* – ислоҳоти аграрӣ бо равиши тарҷумаи **калкаи нопурра** сурат гирифтааст, зеро як ҷузъи истилоҳ ба забони тоҷикӣ танҳо транслитератсия шуда, муодил наёфтааст.

Дар фасли даҳуми боби чорум таҳти унвони “**Тарҷумаи истилоҳоти диншиносӣ дар забонҳои мавриди назар**” муаллиф тамоми истилоҳоти диншиносиро бо равишҳои тарҷума мавриди таҳлил қарор додааст.

Истилоҳоти диншиносӣ бештар хусусияти фарҳангӣ, миллӣ ва мафҳумҳои абстрактиро дар забони асл ифода менамоянд, ки ёфтани муодил ё истилоҳи мутобиқ ба онҳо

дар забони тарчума ғайриимкон менамояд. Дину мазҳабҳо ва сохтори низоми динии миллатҳо аз ҳамдигар фарқ дошта, ҳар як дину мазҳаб ба худ истилоҳоти хосе доранд, ки чун реалия-истилоҳ онҳоро дар забонҳои дигар пайдо кардан душвор аст, ё умуман истилоҳи бемуодиланд.

Бештари истилоҳоти *равношиносии динӣ* бо равиши **калкаи пурра** ба забони тоҷикӣ тарчума шудаанд. Тамоми чузъҳо калима ба калима тарчума шуда, аз рӯйи маъно мутобиқат мекунанд, монанди *religious experiences – таҷрибаҳои динӣ*, *religious beliefs – эътиқодҳои динӣ*, *religious development – рушди динӣ*, *religious behavior – рафтори динӣ*, *religion and mental health – дин ва саломатии руҳӣ*, *social influence of religion – таъсири иҷтимоии дин*, *psychology of faith – равношиносии имон*, *psychology of prayer – равношиносии намоз*. Истилоҳоти *religious and cultural differences – тафовутҳои динӣ ва фарҳангӣ* ва *spiritual development – рушди руҳонӣ* ҳам бо равиши **калкаи пурра** ва ҳам аз рӯйи сохтор **транспозитсияи дастурӣ** шудаанд, зеро тартиби ҳиссаҳои нутқ дар забони тарчума дар муқоиса ба забони асл ҷойҳояшонро иваз кардаанд. Истилоҳи *religious identity – диншиносӣ* низ бо равиши **транспозитсияи дастурӣ** тарчума шудааст, зеро истилоҳи иборавӣ ба истилоҳи мураккаб интиқол гаштааст. Истилоҳи *religious stress and coping – омӯзише, ки чӣ гуна эътиқоди динӣ ба одамон дар мубориза ба вазъиятҳои душвор ва стресс кумак мекунад*, дар забони тоҷикӣ бемуодил буда, бо равиши **тавзеҳ** ифода ёфтааст.

Таҳлили истилоҳоти диншиносӣ нишон доданд, ки дар раванди тарчума бештари онҳо дар забони тоҷикӣ муодили динамикӣ ва вазифавии худро доранд. Агар равишҳои тарчумаи шоҳаҳои истилоҳоти диншиносиро муқоиса намоем, дар шоҳаҳои феноменологияи дин ва фалсафаи дин бештар равиши тарчумаи муайянсозӣ истифода

шудаанд. Истилоҳоти диншиносии муқоисавӣ бошад, мушкилтар ба назар расида, ҳар яки он як назарияи диниро ифода менамояд ва бо равиши шарҳи маънӣ тарҷума гаштааст. Дигар истилоҳоти шохаҳои диншиносӣ мисли истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо шакли тарҷумани мустақим ва ғайримустақим тарҷума мешаванд.

Боби панҷуми диссертатсия таҳти унвони **“Корбасти ва таҳлили истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар мисоли асарҳои “Lost Enlightenment” (“Маърифати гумшуда”)-и Фредерик Старр ва “Тоҷикон” (“Tajiks”)-и Бобочон Ғафуров ва таҳвилоти тарҷумани онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** аз се фасл иборат мебошад.

Фасли якуми боби панҷум бо номи **“Таҳвили луғавии тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** истилоҳоти илмҳои гуманитариро дар мисоли асарҳои тарҷумашудаи “Lost Enlightenment” (Маърифати гумшуда)-и Фредерик Старр ва “Тоҷикон” (Tajiks)-и Бобочон Ғафуров дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор дода, роҳу воситаҳои бо таҳвили луғавӣ тарҷума гардидани онҳоро муайян кардааст. Дар раванди таҳлил баъзе душвориҳои тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва ғалатҳо дар раванди тарҷумани онҳо низ ошкор гардидаанд.

Мисолҳои зеринро бо таҳвилоти мазкур мавриди таҳлил қарор медиҳем:

*“Central Asia as yet has no **chronicler** comparable to Joseph Needham, the great **historian** from Clare College, Cambridge, whose magisterial, twenty-seven volume Science and Civilization in China has no equal for any other people or world region”* [35, с. 13].

*“Осиёи Марказӣ то ҳол **солноманигоре**, дар муқоиса бо Ҷозеф Нидҳем – **муаррихи** бузург аз Кларе Коллеҷи Кембридҷ надорад, ки ба мисли асари бистуҳафтҷилдаи магистрии ӯ бо номи “Илм ва тамаддун дар Чин” барои*

халқҳои дигар ё барои минтақаи дигари ҷаҳон офарида шуда бошад” [34, с. 18].

Дар мисоли боло истилоҳи таърихии **chronicler** ва **historian** омадааст, ки ба забони тоҷикӣ ҳарду бо таҳвили луғавӣ баргардон шудаанд. Истилоҳи **chronicler** аз рӯйи таркиб сохта буда, аз решаи **chronic** ва пасванди **-ler** иборат мебошад ва ба забони тоҷикӣ бо усули калкаи маъноӣ чун **солноманигор** тарҷума гардидааст. Ҳангоми тарҷума шудан сохти истилоҳ дар забони тоҷикӣ мураккаб гашта, бо решаҳои **сол+нома+нигор** ифода гардидааст. Аз рӯйи хусусияти тарҷума бо усули *калкаи маъноӣ* сурат мегирад, зеро **chronic** агар аз рӯйи маъно **солнома** бошад, пасванди **-ler** чун **нигор** ифода гардидааст, ки фаъолияти касбиро ифода менамояд, яъне шахсе, ки марҳилаҳои таърихро бо замону макон меомӯзад. Дар ин маврид тарҷумон ба тобиши маъноӣ така намуда, қисми аввали истилохро таҳтуллафзӣ, вале қисми дигарро маҷозӣ ба забони тоҷикӣ баргардон намудааст. Истилоҳи **хронология** худ аз забони латинии муосир ба забони англисӣ иқтибос гирифта, замони шуравӣ дар забони тоҷикӣ низ бо ин шакл транслитератсия шуда буд [19, с. 454], вале имрӯз ин истилоҳ тарҷумаи худро доро аст. Истилоҳи дигар **historian** мебошад, ки бо роҳи *муодилёбӣ* тарҷума гардида, дар забони тоҷикӣ *муодили пурраи* худро чун **муаррих** пайдо намудааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили асарҳои тарҷумашуда нишон дод, ки бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо таҳвилоти луғавии *калка*, *транскрипсия* ва *транслитератсия*, *муайянсозӣ*, *модулсозӣ* ва *шарҳи маънӣ* сурат мегиранд. Аз рӯйи хусусияти таҳлил, инчунин, маълум гардид, ки дар таҳвили луғавии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ маъноӣ истилоҳ бо роҳу воситаҳои гуногуни тарҷума ивази маъно ва сохтор мекунад. Мисолҳо нишон доданд, ки барои талаф наёфтани мазмуни

умумии матни тарҷума чандин ивазҳои луғавӣ дар матни тарҷума ба вучуд меояд, то маълумоти матни асл ба матни тарҷума пурра интиқол дода шавад.

Таҳлилу баррасиҳо муайян намуданд, ки ҳангоми тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар асарҳои тарҷумашуда, сохти луғавии истилоҳоти матни асл ба назар гирифта шуда, як қатор вазифаҳо аз ҷумла, бо мафҳумҳои маҷозӣ ва асли тарҷума шудани онҳо, баъзе истилоҳоти мафҳуми умумидошта ба таври мушаххасгардонӣ интиқол гаштан, ивази луғавӣ бо муродифи роиҷ, тарҷума бо иборати тавсифӣ, ҳифзи тобишҳои фарҳангӣ ва забонӣ дар раванди тарҷума, ифшои мазмуни дуруст, ҳифзи возеҳият, эҷоди калимаҳои нав ҳангоми зарурат, интиҳоби истилоҳоти роиҷ ба меъёрғузоришуда дар матни тарҷума иҷро гардидаанд. Тамоми вазифаҳои, ки номбар шуданд, хоси таҳвили луғавии тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мебошанд.

Фасли дуюми боби панҷум таҳти унвони **“Таҳвили луғавӣ-дастурии тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** фарогири масъалаҳои нигоҳ доштани хусусиятҳои дастурӣ дар раванди тарҷума мебошад.

Яке аз ҳолатҳои душвортарин барои тарҷумон ин рӯбарӯ шудан ба таҳвилоти тарҷумавӣ аст, зеро дар ин раванд фарқиятҳои назаррас дар сохтори забонҳои мавриди тарҷума, аз ҷумла, дар сохтори дастурӣ ва маъноӣ дида мешаванд. Дар фасли мазкур диққати хоса ба таҳвили дастурии истилоҳоти илмҳои гуманитарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дода мешавад.

“Соҳаҳои нави хоҷагӣ, аз қабилӣ кулолӣ, зироат ва чорводорӣ низ ба вучуд меоянд” [33, с. 34].

"New forms of economy appeared in the form of pottery production, hoe cultivation and primitive animal husbandry" [36, с. 15].

Истилоҳоти иқтисодиву фарҳангии **қулолӣ, зироат ва чорводорӣ** тавассути таҳвили дастурӣ ба забони англисӣ интиқол ёфтаанд, зеро дар сохтори сарфӣ истилоҳот дар ду забон фарқиятҳо ба чашм мерасанд. Истилоҳи **қулолӣ** ба забони англисӣ на танҳо **"pottery"**, балки бо **"production"** (*истеҳсол*) яқоя шудааст, ки дар маънои маънои **"раванди қулолгарӣ"**-ро ифода менамояд. Аз рӯи сохти нахвӣ истилоҳи **қулолӣ, қулол + ӣ (реша + пасванд)** иборат буда, истилоҳи сохта аст, вале ҳангоми ба забони англисӣ тарҷума шудан чун иборайи **"pottery production"** сохтори *исм + исм (noun + noun)* дорад, ки дар забони англисӣ ба маънои **"истеҳсоли зарфҳои қулолӣ"** ё **"хунари қулолгарӣ"** фаҳмида мешавад. Истилоҳи **зироат** низ дар забони тоҷикӣ сохторан сода буда, чун иборайи **hoe cultivation** тарҷума гаштааст, ки бо номи *абзор (hoe)* ва исми амал (*cultivation*) → маънои дақиқи **"зироат бо каланд"** ё *кишти ибтидоиро* мефаҳмад. Истилоҳи **чорводорӣ** аз рӯи сохт дар забони тоҷикӣ мураккаб буда, аз ду *реша ва пасванд* **чорво + дор + ӣ** иборат аст, аммо ҳангоми тарҷума чун иборайи **primitive animal husbandry**, бо *сифат (primitive)* ва *ду исм (animal + husbandry)* → маънои *чорводорӣ ибтидоиро* ифода менамояд.

Равшан гардид, ки истилоҳот аз рӯи сохти нахвӣ ҳангоми интиқол ёфтан ба забони англисӣ тағйир ёфтаанд, ки нишондиҳандаи таҳвили дастурии транспозитсияи нахвӣ мебошанд. Бояд қайд кард, ки дар раванди тарҷумаи истилоҳоти мазкур, ки бевосита дар ҷумла истифода шудаанд, яқчанд тағйиротҳои дастурӣ дар сохтори ҷумла низ ба назар мерасанд ва таҳлили онҳоро низ лозим шумурдем, зеро истилоҳоти таҳлилшуда тақия ба мазмуни ҷумла аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ баргардон

шудаанд. Дар раванди тарҷумаи ҷумлаи мазкур *тағйири замон (Time shift / Transposition of tense)* дида мешавад. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ: феъл “ба вучуд меоянд” дар замони ҳозира аст (маънояш: “*ноя мегиранд, ба вучуд меоянд*”), вале дар тарҷумаи англисӣ: “*appeared*” дар замони гузашта истифода шудааст. Истифодаи чунин таҳвилоти дастурии категорияи замон бо сабаби мувофиқат кардани мазмуни матни тарҷума бо матни асл аст, ки асари таърихӣ буда, дар гузашта ба вучуд омадааст. Дар тарҷума истилоҳи “*primitive*” пеш аз “*animal husbandry*” илова шудааст, ки дар матни асли нест. Иловаи чунин истилоҳ ба хонанда кумак мекунад, то дақиқ фаҳмад, ки сухан дар бораи *чорводорӣ ибтидоӣ* меравад. Чунин таҳвили тарҷумавӣ низ луғавӣ-дастурӣ буда, дарак аз усули (*Amplification / Addition*) иловаи истилоҳи *тавзеҳӣ* медиҳад, ки барои тағйир додани сохти дастурии истилоҳ дар ҷумла ба кор бурда шудааст. Дар раванди таҳлил *таҳвили луғавӣ-дастурии* дигар дида мешавад, ки ин *фишурдаи маъно (Generalization / Compression)* аст. Дар забони тоҷикӣ ҳар соҳа мушаххас номбар мешавад (“*қулолӣ*”, “*зироат*”, “*чорводорӣ*”), вале дар забони англисӣ онҳо ба шакли фаъолияти умумӣ чун умумигардонӣ (*pottery production, hoe cultivation, primitive animal husbandry*) табдил ёфтанд, ки маъно ба шакли умумигардонӣ ва мутобиқ ба дастури забони англисӣ ҷамъбаст шудааст. Дар тарҷумаи истилоҳоти мазкур *тағйири сохти истилоҳ, табдили замон, тағйири сохтори ҷумла, иловаи калимаҳои тавзеҳӣ ва умумигардонии маъно* истифода шудаанд. Ин намунаи истифодаи якчанд таҳвилоти луғавӣ-дастурӣ барои тарҷумаи дуруст ва мутобиқ кардани ҷумла ба қоидаҳои забони англисӣ мебошад.

Ҳасли сеюми боби панҷум “**Таҳвили услубии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” дорои хусусиятҳои таҳвилоти услубӣ

дар раванди тарҷума буда, тамоми нозукиҳои услубии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ҳангоми тарҷума дар он таҳлил ва баррасӣ шудааст.

Якчанд мисолро аз асарҳои тарҷумашудаи “Lost Enlightenment” (“Маърифати Гумшуда”)–и Фредерик Старр ва “Тоҷикон” (“Tajiks”)–и Бобоҷон Ғафуров дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо истифодаи таҳвилоти услубӣ дар тарҷумаи онҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем:

“It was, in the words of Mary Boyce, an authority on this neglected faith, “the first to teach the doctrines of an individual judgment, Heaven and Hell, the future resurrection of the body, the general Last Judgment, and life everlasting for the reunited soul and body” [35, с. 115].

“Он, бо суханони Мэри Бойс, қудрате дар ин оини инкоркардашуда буд, “аввалин, ойине буд, ки ақидаҳои қазовати фардӣ, бихишт ва дӯзах, расағорию тан дар оянда, қазовати воҷасини умумӣ ва ҳаёти абадӣ барои руҳ ва тани аз нав муттаҳидшударо таълим меод” [34, с. 112].

Дар ин ҷумла истилоҳоте, ки бо ранги сиёҳ ишора шудаанд, истилоҳоти диншиносӣ мебошанд ва дар раванди тарҷума тавозун ва унсурҳои услубии худро дар забони тоҷикӣ гум кардаанд. Истилоҳоти мазкур на бо таҳвилоти услубӣ, балки танҳо бо таҳвили луғавӣ пурра ба забони тоҷикӣ чун *the future resurrection of the body – расағорию тан дар оянда, the general Last Judgment – қазовати воҷасини умумӣ, life everlasting for the reunited soul and body – ҳаёти абадӣ барои руҳ ва тани аз нав муттаҳидшуда* калка шудаанд. Истилоҳоти мазкур бо мафҳумҳои динӣ дар забони тоҷикӣ низ вучуд доранд ва метавонанд унсурҳои услубӣ ва мувозинати услубии матни асло пурра дар забони тоҷикӣ инъикос диҳанд. Агар мутарҷим истилоҳоти мазкурро бо таҳвили услубӣ бо *усули мутобиқсозии луғавӣ-фарҳангӣ* онҳоро чун *“the future*

resurrection of the body – эҳёи ҷасад дар рӯзи қиёмат (рӯзи маҳшар, рӯзи расмоҳез, араҷом)” [34, с. 780], general Last Judgment – рӯзи Қиёмат, life everlasting for the reunited soul and body – ҳаёти абадӣ барои руҳу ҷасади эҳёшуда тарҷума менамуд барои хонандаи забони тоҷикӣ ҳамон эҳсосоти матни забони аслро расонида метавонист.

Таҳлилу баррасиҳои мисолҳои мазкур нишон доданд, ки таҳвили услубӣ дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ барои мутобиқсозии унсурҳои услубии матни асл ба матни тарҷума ба кор бурда мешавад. Мутарҷим ҳангоми истифодаи таҳвилоти услубӣ тобиши маъноии фарҳангӣ ва услуби ҳар як истилоҳи соҳаи илми гуманитариро дар матни тарҷума бо истифодаи усулҳои хоси тавзеҳ, чубронкунӣ ва мутобиқсозӣ нигоҳ медорад. Мисолҳо нишон доданд, ки истилоҳоти таърихӣ сабки услубии худро доранд ва бештар истилоҳоти архаистӣ дар раванди тарҷумаи онҳо интихоб мешаванд. Истилоҳоти ҳуқуқӣ бошанд, сабки хоси худро бо дақиқият ва мушаххасият доро мебошанд, ки мутарҷим аз ин нозуқиҳо бояд бохабар бошад. Истилоҳоти фарҳангшиносӣ, адабиётшиносӣ ва санъат хусусияти милли-фарҳангӣ дошта, чун реалия – истилоҳ дар матн во мехӯранд, ки дар раванди тарҷумаи онҳо мутарҷим усули мутобиқсозии фарҳангиро ба кор мебарад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳангоми истифодаи таҳвилҳои услубӣ матн ҳамон қадар табиӣ, раво ва фаҳмо ба хонандаи забони тарҷума расонида мешавад.

ХУЛОСА

Бо таҳлил ва баррасии мавзӯи таҳқиқот метавон ба хулосаҳои зер омад:

1. Дар раванди таҳқиқ ва пажӯҳиши диссертатсия таърихи тарҷума ва марҳилаҳои ташаккули ҳаракати

тарҷумаи истилоҳот давра ба давра аз рӯи нуктаи назари муҳаққиқони Ғарб ва Шарқ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтанд **[8-М]**.

2. Дар раванди таҳқиқ назарияи мутобикати байнизабонии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ омӯхта шуданд ва истилоҳот чун яке аз воҳидҳои луғавии бемуодили забон ҳисобида шуд. Дар раванди омӯзиши дараҷаҳои муодилокии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, инчунин, ба қадом намуди тарҷума рабт доштани он муайян гардид, ки тамоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо тарҷумаи илмӣ-техникӣ сурат мегиранд **[3-М]**.

3. Истилоҳ ифодагари забони табиӣ буда, низом ва меъёрҳои хоси худро дорад, ки дар раванди тарҷума доништан ва дарк намудани меъёрҳои он ҳатмист. Меъёрҳои хоси метазабон, ки истилоҳот ба он дохил мешаванд, низомнокӣ, шаклгирии сохтор, хусусияти сунъӣ доштани истилоҳ, якмаъноӣ, маҳдудияти вазифавӣ ва саҳеҳият мебошанд. Дар раванди омӯзиши низоми истилоҳот, фарқиати низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз истилоҳоти илмҳои табиӣ (илмҳои дақиқ) муайян гардиданд **[13-М]**.

4. Дар раванди тарҷума хусусиятҳои хоси истилоҳ дар низоми истилоҳот мавриди омӯзиш қарор гирифтанд, ки онҳоро аз марзи маъноии воҳиди луғавии маъмулӣ метавон фарқ намуд. Истилоҳот дар низоми худ бо вазифаи номинативӣ, прагматикӣ, муҳобиротӣ-муоширатӣ ва сигнификативии фарқ мекунад. Дар раванди таҳқиқ ва омӯзиш, инчунин, сабабҳои мушкilot пайдо кардани истилоҳот дар ҷараёни тарҷума мавриди баррасӣ қарор гирифт. Маълум гардид, ки воҳидҳои луғавии маъмулӣ тасвири ҷаҳони гуногунро бо тасвири олами воқеӣ ва виртуалӣ бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода менамоянд, вале воҳидҳои луғавии махсус, ки истилоҳот мебошанд,

тасвири ҷаҳони касбиरो дар бар гирифта, онҳоро бо мафҳумҳои дақику мушаххас бо вазифаи унвонӣ номгузорӣ мекунанд **[8-М; 13-М]**.

5. Омилҳои, ки барои тарҷуманопазирии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ асос мегузоранд, ба сермаъноӣ дучор гардидани истилоҳот, муродиф пайдо намудани онҳо ва инчунин, ба ҳодисаҳои омонимия дучор шудани онҳо мебошад **[16-М]**.

6. Аз таҳқиқи мавзӯ бармеояд, ки шабеҳияти шакли истилоҳ дар забони асл ва тарҷума, ки бо “дӯстони дурӯғини тарҷумон” ёд мешавад, аз мушкилоти дигари тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба шумор меравад. Ҳангоми таҳлили истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ маълум гардид, ки ҳодисаи мазкур аз асимметрияи байнизабонии истилоҳот сарчашма мегирад, ки чунин ҳолат бештар дар раванди таҷдиди истилоҳ ба миён меояд **[18-М; 19-М]**.

7. Вобаста ба бартараф намудани мушкилоти тарҷуманопазирии истилоҳот методологияи тарҷумаи он омӯхта шуд. Дар диссертатсия се мафҳуми хоси методологияи тарҷума: метод, стратегия ва техника (равиш), баррасӣ карда шуда, фарқияти байни ин мафҳумҳо низ муайян карда шудаанд: методи тарҷума – як шакли фаъолияти тарҷумонӣ, стратегияи тарҷума – омӯзиши вазъияти тарҷума ва банақшагирии амалиёти тарҷумонӣ ва техника ё raviш ифодагари амалиёти тарҷумонӣ мебошад **[15-М]**.

8. Маълум гардид, ки истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз илмҳои дақиқ бо ташаккули низоми худ фарқ мекунанд, зеро бештари онҳо аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ пайдо гардидаанд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ бошанд, бештар истилоҳофаринӣ шуда, ягон зухурот ё кашфиёти илмиро номгузорӣ менамоянд. Ҳамзамон, натиҷаҳои таҳлил ва омӯзиш нишон доданд, ки истилоҳоти

илмҳои гуманитарӣ аз истилоҳоти илмҳои дақиқ аз рӯйи дараҷаи мушаххасии маъно ва устувории он новобаста аз мазмуни матн фарқ мекунад [17-М].

9. Дар диссертатсия фарқи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз истилоҳоти илмҳои дақиқ муайян гардид. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба падидаҳои абстрактӣ рабт дошта, баъзан аз меъёри истилоҳӣ берун шуда, тобиши маъноии гуногунро ифода менамоянд ва истилоҳоти илмҳои дақиқ баръакс ба зухуроти ҳаёти реалӣ дахлдоранд ва новобаста аз услуби матн ҳамеша бо як маъно ифода мегарданд [17-М].

10. Таҷриба ба “Таснифоти Даҳгонаи Дюи” дах соҳаи марказии илмҳои гуманитарӣ интиҳоб ва равишу роҳҳои тарҷумаи истилоҳоти онҳо бо мисолҳо таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ нишон дод, ки истилоҳоти илми фалсафа, ки 70% истилоҳоти иқтибосиро ташкил медиҳанд, ҳам бо роҳи тарҷумаи мустақим ва ҳам ғайримустақим қарор мегиранд, зеро зершоҳаҳои илми фалсафа бештар хусусияти илмҳои дақиқро доро буда, истилоҳоти онҳо бештар бо роҳи транслитератсия ва калка аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудаанд [25-М].

11. Дар раванди қорбаст ва таснифи равишҳои тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо муайян карда шуд. Таҳқиқ нишон дод, ки дар истилоҳоти илмҳои мазкур калкаҳои нахвӣ пурра ва нопурра танҳо дар шакли ибора омада, калкаҳои сарфӣ дар истилоҳоти сохта ва мураккаб истифода мегардад [27-М].

12. Дар диссертатсия қорбаст ва таҳлили таҳвили тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар асарҳои тарҷумашуда аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс сурат гирифтааст. Асарҳои интиҳобшуда асарҳои

таърихӣ ба шумор рафта, дар он тамоми истилоҳоти гуногуни илмҳои гуманитарӣ инъикос ёфтаанд [29-М].

13. Дар раванди омӯзиши равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, инчунин, маълум гардид, ки истилоҳ-реалияҳо бештар дар илми фарҳангшиносӣ вохӯранд ва ҳангоми тарҷумаи онҳо усули мутобиқсозӣ ва ҷубронкунӣ нисбатан назаррас мебошад [27-М].

14. Аз таҳлили истилоҳоти ҷомеашиносӣ бармеояд, ки онҳо мунтазам дар марҳилаҳои рушд ва тағйирёбӣ қарор ёфта, бештар аз воҳидҳои луғавии забони умумӣ ба забони махсуси соҳавӣ гузаштаанд ва дар натиҷа ба омилҳои сермаъноӣ ва муродифот дучор мегарданд ва тарҷумаи онҳо бештар бо равиши муайянсозӣ, шарҳи маънӣ, калка ва тавзеҳ сурат мегирад [16-М].

15. Таҳлили истилоҳоти сиёсатшиносӣ нишон дод, ки истилоҳоти ин самт ба монанди дигар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо равишҳои калка, транслитератсия, транспозитсия, муайянкунӣ, шарҳи маънӣ ва тавзеҳ тарҷума карда мешаванд. Маълум карда шуд, ки бинобар тафовут доштани сохтори давлатдорӣ баъзе истилоҳоти сиёсатшиносӣ бо равишҳои муодилҳои функционалӣ ва динамикӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд [17-М].

16. Аз таҳқиқи истилоҳоти равшиносӣ ва педагогикаи забони тоҷикӣ маълум карда шуд, ки истилоҳоти ин самт пайваста дар инкишоф буда, бо роҳи иқтибосгирӣ аз дигар забонҳо бою ғанӣ шуда истодаанд. Ҳангоми баррасии мавзӯ маълум гардид, ки дар раванди тарҷумаи истилоҳоти равшиносӣ усули модулсозӣ ва шарҳи маънӣ ва дар истилоҳоти педагогика равишҳои калка, транскрипсия / транслитератсия ва транспозитсия хеле маъмул ва серистеъмош мебошанд [13-М].

17. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз ҳама бештар

тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқ, аз як тараф, мубрам, аз тарафи дигар, мушкилу печида мебошад, зеро истилоҳоти ин самт ба гуногунсохт будани низоми ҳуқуқи давлат ва тафовути фарҳангии ҷомеаи забонҳо вобастагии зиёд дорад. Аз таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ маълум гашт, ки дар ин низоми истилоҳот, пеш аз ҳама, равиши тарҷумаи мутобиқат, муодили функционалӣ ва калкаву транспозитсия хеле васеъ истифода мешаванд [14-М].

18. Мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти иқтисодӣ, пеш аз ҳама, ба сершоха будан ва зуд-зуд тағйир ёфтани вобаста буда, аз тарҷумон муносибати вижаро талаб мекунад. Аз таҳлили истилоҳоти соҳавии илми иқтисодиёт маълум гашт, ки шохаи иқтисодиёти меҳнат бештар бо шакли тарҷумаи мустақим сурат гирифта, онҳо бо равиши калка аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтаанд [29-М].

19. Бо таҳқиқи мавзӯ маълум гашт, ки истилоҳоти диншиносӣ бештар хусусияти фарҳангӣ ва миллӣ дошта, мафҳумҳои абстрактерио дар забони асл ифода менамоянд, ки ёфтани муодил ё истилоҳи мутобиқ бар онҳо дар забони тарҷума ғайриимкон менамояд. Ин мушкилӣ, бахусус, дар тарҷумаи истилоҳоти диншиносии муқоисавӣ ба назар мерасад. Таҳлили истилоҳоти диншиносӣ нишон дод, ки дар раванди тарҷума ба кадом шохаи диншиносӣ мутааллиқ будани истилоҳ ба инобат гирифта шавад. Агар дар тарҷумаи истилоҳоти шохаҳои феноменология ва фалсафаи дин бештар равиши тарҷумаи муайянсозӣ истифода шавад, пас, истилоҳоти диншиносии муқоисавӣ бо равиши шарҳи маънӣ тарҷума мегарданд [9-М].

20. Боиси зикр аст, ки бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ низ ба гурӯҳи бемуодилҳо ворид шуда, ниёз ба таҳвилоти тарҷумавӣ доранд. Таҳвилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз рӯйи ҷанбаҳои забонӣ

сохти луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ ба роҳ монда шудааст. Таҳвили тарҷумаи луғавии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ усулҳои мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ, муайянсозӣ, калка, модулсозӣ ва транслитератсияро дар бар мегиранд. Таҳвили дастурӣ бошад, танҳо усули транспозитсия ва таҳвили услубӣ усулҳои мутобиксозӣ, чубронкунӣ ва тавзеҳро фарогир аст [15-М].

21. Натиҷаи таҳлилҳо нишон дод, ки таҳвилоти услубӣ барои талаф наёфтани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар матни тарҷума истифода мешаванд. Тарҷумон дар ин маврид кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки истилохро бо услуби хоси худ аз матни асл ба матни тарҷума баргардон намояд. Дар раванди таҳлили истилоҳоти тарҷумашуда муайян гардид, ки бештар истилоҳ-реалияҳо, ки мансуб ба истилоҳоти фарҳангшиносӣ ва ҷомеашиносӣ мебошанд, дар матни тарҷума тамоман бемуодил ва бештарашон мафҳумҳои ношиносанд. Барои тарҷумаи чунин истилоҳот усулҳои мутобиксозии фарҳангӣ ва чубронкунии луғавӣ-маъноӣ ба қор бурда шудаанд [15-М].

ТАВСИЯҶО РОҶЕЪ БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ

НАТИҶАҶОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар асоси таҳқиқ ва пажӯҳиши анҷомёфтаи диссертатсияи мазкур як қатор маводди заминавӣ ва ёрирасон барои масъалаҳои омӯзиши назария ва амалияи тарҷума, барои бештар сохтани сифати тарҷумаи матнҳои илмӣ ва муттаҳид сохтани истилоҳоти гуногунтафсир ба доираи забоншиносон, истилоҳшиносон ва луғатнигорон метавон пешниҳод намуд:

1. Натиҷаҳои таҳқиқ барои пажӯҳишҳои оянда дар самти истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ, ҳамзамон, дар пайрезии қоидаҳои меъёрӣ дар ин самт замина мегузорад.

Таҳлилу муқоисаҳо ва таҳқиқи ташаккули низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, ки дар қисмати амалияи кор нишон дода шудааст, метавонанд барои батартибдорӣ ва ҳамгунсозӣ намудани истилоҳоти соҳаҳои илмҳои гуманитарӣ барои истилоҳшиносон ҳамчун дастури ёрирасон мусоидат намояд.

2. Методологияи тарҷумаи пешниҳодшудаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ метавонад барои тартиб додани фарҳангҳои соҳавӣ чун маводди поягузор истифода шуда, луғатномаҳои муфассал тартиб дода шаванд.

3. Қисмати методологияи тарҷума, стратегия ва равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ метавонанд барои таҳияи дастури методологӣ дар тарҷумаи истилоҳот заминагузор бошанд. Ҳамзамон, натиҷаҳои таҳқиқ барои мутахассисони забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ, истилоҳшиносӣ ва луғатнигорӣ метавонад дар таҳияи китобҳои дарсии амалия ва назарияи тарҷума, барномаҳои таълимӣ ва маводди дарсӣ барои фанҳои курси махсуси тарҷума, забоншиносии муқоисавӣ, луғатшиносӣ ва услубшиносӣ кӯмак кунад.

4. Натиҷаи таҳқиқ ба ҳар як тарҷумони соҳибқасб тарзи дуруст интихоб намудани стратегия ва равиши тарҷумаро нишон дода, мусоидат менамояд, то дар раванди тарҷумаи матнҳои илмӣ истилоҳоти меъёргузоришуда ва муодилҳои мутобикро бо методологияи дурусти тарҷума аз матни асл ба матни тарҷума бо сифати баланд баргардон намояд.

5. Барои беҳтар намудани сиёсати забони миллии хангоми меъёргузориҳои истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мутахассисон метавонанд аз натиҷаи таҳқиқ истифода намуда, тарҷумаи истилоҳоти пешниҳодшударо истифода баранд ё методологияи дурусти тарҷумаи онро дар таъя ба пажӯҳиши мазкур интихоб намоянд.

6. Диссертатсияи мазкур танҳо маводди назариявӣ нест, балки чун роҳнамо ва дастури амалӣ метавонад дар оянда дар тайёр намудани мутахассисони соҳаи тарҷума, забоншиносӣ ва истилоҳшиносӣ, инчунин, барои рушди фаъолияти касбии онҳо нақши муассир гузорад. Маводди мазкур ҳамчун сарчашма барои муҳаққиқони самти тарҷума ва истилоҳшиносӣ дар раванди фаъолияти корӣ барои ноил шудан ба сифати баланди тарҷумаи матнҳои илмӣ ва таълимӣ мусоидат менамояд.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Монография

[1-М]. Кесамирова, С.Р. Таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилокии байнизабони воҳидҳои луғавӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2021. – 152 с.

[2-М]. Рустамзода, С.Р. Методологияи тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С.Р. Рустамзода. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2025. – 420 с.

II. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[3-М]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов, З.М. Назарияи қонуниятҳои мутобиқатӣ, муодилокии функционалӣ ва динамикӣ аз нигоҳи муҳаққиқони тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – №4. – С. 84-89.

[4-М]. Кесамирова, С.Р. Воҳидҳои луғавии бемуодили муваққатӣ ва мушкилоти тарҷумани онҳо (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – №7. – С. 110-115.

[5-М]. Кесамирова, С.Р. Экзотизмҳо ҳамчун падидаи воҳидҳои луғавии бемуодил аз нигоҳи тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – №5. – С. 98-102.

[6-М]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов, З.М. Мафҳум ва моҳияти муодилокии мутлақ ва нисбӣ аз нигоҳи тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Паёми

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ.
– Душанбе, 2022. – №6. – С. 5-10.

[7-М]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов, З.М. Таҳқиқоти назариявии мафҳуми “меъёрғузурӣ” дар истилоҳшиносӣ ва рушди давраҳои фаёолияти созмонҳои байналмилалӣ ва миллии стандарткунонии истилоҳот [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №8. – С. 24-31.

[8-М]. Кесамирова, С.Р. Таърихи ташаккули марҳилаҳои тарҷума ва мушкилоти тарҷумаи истилоҳот дар тарҷумашиносӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №6. – С. 67-75.

[9-М]. Кесамирова, С.Р. Назарияи мутобиқати байнизабонӣ дар тарҷумаи истилоҳот [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №7. – С. 107-115.

[10-М]. Кесамирова, С.Р. Ташаккул ва таҳаввули тарҷума ва марҳилаҳои таърихии таҳаввули он дар тарҷумашиносии форсу тоҷик ва Аврупо [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №8. – С. 29-35.

[11-М]. Кесамирова, С.Р. Дарачаҳои муодилнокии истилоҳот дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №9. – С. 104-109.

[12-М]. Кесамирова, С.Р. Намудҳои тарҷума дар тарҷумашиносӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №10. – С. 104-111.

[13-М]. Кесамирова, С.Р. Таҳқиқи низоми истилоҳот дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2025. – №1 (57). – С. 81-89.

[14-М]. Кесамирова, С.Р. Таъсири омилҳои истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – №3 (116). – С. 129-134.

[15-М]. Кесамирова, С.Р. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар тарҷумашиносӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2025. – №2 (58). – С. 83-90.

[16-М]. Кесамирова, С.Р. Мушкилоти сермаъноӣ, омонимия, муродифот ва мутақод дар истилоҳот ва тарҷумаи онҳо [Матн] / С.Р. Кесамирова // Фурӯғи илм. Маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ. Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – №2 (06). – С. 336-344.

[17-М]. Кесамирова, С.Р. Фарқият дар методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзӣ (дақиқ) [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2025. – №4. (117) – С. 104-111.

[18-М]. Кесамирова, С.Р. Асимметрияи байнизабонӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2025. – №3 (59). – С. 52-59.

[19-М]. Кесамирова, С.Р. “Дӯстони ғалатангези тарҷумон” дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2025. – №5. – С. 76-81.

III. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуа ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[20-М]. Кесамирова, С.Р., Камолова, С.Ҷ. Реалияҳо ҳамчун падидаи воҳидҳои луғавии бемуодил (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова, С.Ҷ. Камолова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои муҳимми омӯзишу тадриси забонҳои хориҷӣ дар шароити рушди инноватсионӣ”. – Душанбе, 2021. – С. 6-11.

[21-М]. Кесамирова, С.Р., Камолова, С.Ҷ. Таҳқиқоти назариявии муодилнокии нопурра аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова, С.Ҷ. Камолова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами филология, ҷомеашиносӣ ва фанҳои табиӣ-риёзӣ дар даврони соҳибистиклолӣ” бахшида ба 30 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С. 35-47.

[22-М]. Кесамирова, С.Р., Камолова, С.Ҷ. Назарияи муҳаққиқони тарҷумашинос оид ба таснифоти воҳидҳои луғавии бемуодил (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Ҷанбаҳои лингвистияи муқоисавии омӯзиш ва тадриси забонҳои хориҷӣ дар шароити бисёрфарҳангии таҳсилот”. – Душанбе, 2021. – С. 42-46.

[23-М]. Кесамирова, С.Р. Моҳияти лингвистии мафҳуми муодилнокии нопурраи воҳидҳои луғавии байнизабонӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи таҳқиқот дар соҳаи забоншиносӣ”. – Душанбе, 2022. – С. 51-55.

[24-М]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов, З.М. Раванди меъёргузори истилоҳот [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Филологияи шарқ: пажӯҳиши забоншиносӣ, рабобити адабӣ ва тарҷумашиносӣ”. – Душанбе, 2023. – С. 110-116.

[25-М]. **Кесамирова, С.Р.** Омӯзиш ва моҳияти хусусиятҳои низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”. – Душанбе, 2024. – С. 183-187.

[26-М]. **Кесамирова, С.Р.** Марҳилаҳои таърихӣ ҳаракати тарҷумаи истилоҳот ва мушкилоти он дар тарҷумашиносӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқи “тарҷуманопазирӣ””. – Душанбе, 2024. – С. 67-73.

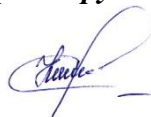
[27-М]. **Кесамирова, С.Р.** Исследованье терминосистем в процессе перевода [Текст] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Мушкилоти типологияи муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ, масъалаҳои муносири филология”. – Бухоро, 2025. – С. 232–236.

[28-М]. **Кесамирова, С.Р.** Мушкилоти тарҷумаи истилоҳот дар марҳилаҳои теминоидшавӣ ва терминологизатсия [Матн] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Аҳамияти омӯзиши забонҳои романӣ-германӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ ва вазъи омӯзиши онҳо дар Тоҷикистон”. – Душанбе, 2025. – С. 134-141.

[29-М]. **Рустамзода С.Р., Елена, К.** Aspects of translating historical terminology in English and Tajik [Text] / С.Р. Рустамзода, К. Елена // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Прагмалингвистика, тарҷумаи функционалӣ ва ҳамгироии равандҳои таълими забон”. – Душанбе, 2025. – С. 129-136.

**ТАДЖИКСКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ
СОТИМА УЛУГЗАДЕ**

На правах рукописи

**УКД: 809.155.0 + 802.0:009 (81.2 Тадж + 81.2 Англ)
Р- 88**

РУСТАМЗОДА САОДАТ РУСТАМ

**МЕТОДОЛОГИЯ ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОЛОГИИ
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В ТАДЖИКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Автореферат

диссертации на соискание ученой степени доктора
филологических наук по специальности 6.2.14.
Типологическая и контрастивная лингвистика

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертация выполнена на кафедре английской филологии Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода.

Научный консультант: **Мухторов Зайнидин Мухторович** – доктор филологических наук, доцент, ректор Филиала Сингапурского института развития менеджмента в городе Душанбе

Официальные оппоненты: **Азимова Матлюба Нуриддиновна** – доктор филологических наук, профессор кафедры типологии и сопоставительного языкознания Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова

Султанова Рафохат Мирзоевна – доктор филологических наук, профессор кафедры современного русского языка «Российско-Таджикский (Славянский) университет»

Сабирова Сановбар Ганиевна – доктор филологических наук, доцент, заведующая кафедрой лингвистики Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе

Ведущая организация: Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Защита диссертации состоится 26 сентября 2026 года, в 09:00 на заседании диссертационного совета 6D.KOA-117 в Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзаде (адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, зал учёного совета, (havas3001@mail.ru; тел.: (+992) 882891717).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде на сайте www.dbz.tj

Автореферат разослан « ____ » _____ 2026 г.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор филологических наук,
доцент

Сохибназарзода Х.Т.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Диссертация посвящена исследованию и анализу методологии перевода терминологии, в частности терминологии гуманитарных наук, в которой рассматриваются лингвистические и переводческие аспекты терминов, включая терминосистему, этапы формирования терминологии гуманитарных наук и факторы их непереводаемости. Исследование методологии перевода терминологии гуманитарных наук в современных условиях глобализации считается одним из центральных и актуальных вопросов лингвистики, терминоведения и переводоведения. Научно совершенный и обоснованный перевод терминологии гуманитарных наук, охватывающий культурные, социальные, исторические, философские, юридические, лингвистические, литературоведческие и другие научные понятия, необходим не только для перевода научных текстов, но и имеет принципиальное значение для укрепления научного языка и стандартизации некоторых многозначных терминов, а также при составлении отраслевых и профессиональных терминологических словарей на таджикском и английском языках.

Исследование даёт возможность специалистам в области переводоведения и терминоведения ознакомиться с этапами формирования и трансформации переводимых терминов, так как в данной работе проанализированы все этапы терминообразования, выхода терминов из употребления и их терминологического обновления.

В диссертации собраны мнения восточных и западных исследователей по вопросам перевода терминологии, а также исследована и определена методология перевода терминов гуманитарных наук. Методология перевода терминологии гуманитарных наук имеет большое значение в передаче научных знаний и опыта научных открытий, так

как каждое научное понятие, возникающее в гуманитарных науках и получающее научное обоснование, передаётся из других языков в таджикский язык как термин, и его правильный перевод зависит от выбора верной переводческой методологии.

Таджикский язык, обладающий мощным культурным фундаментом, должен обрести в пространстве современной науки способность выражать сложные исторические, философские, правовые, социальные и культурные понятия. Эта способность формируется исключительно через адекватный перевод терминологии гуманитарных областей и создание единой системы научных терминов. Несмотря на то, что к настоящему времени предпринимаются значительные шаги в сфере составления словарей и глоссариев, двуязычные отраслевые словари, в частности по гуманитарной терминологии в паре таджикского и английского языков, практически отсутствуют.

В связи с этим возникла необходимость в том, чтобы каждая отрасль гуманитарного знания, включая терминологию лингвистики, литературоведения, истории, философии, права, политологии, социологии, психологии, культурологии и других, имела свой двуязычный таджикско-английский словарь. Для удовлетворения этой потребности требуется специфическая методология перевода терминов данных областей, и настоящее исследование может стать серьёзным шагом в этом направлении.

В процессе перевода научных трудов термины гуманитарных наук не только несут в себе сугубо технические понятия, но и зачастую, выходя за рамки узкоспециальных норм, выражают ценностные, культурные и философские смыслы. Подобные аспекты могут привести к искажению или неверной передаче

значения термина в тексте перевода. В связи с этим владение методологией перевода терминологии гуманитарных наук является необходимым и обязательным условием профессиональной деятельности переводчика, поскольку при неправильном выборе метода и подхода научный текст на языке перевода может быть истолкован неверно.

Стоит отметить, что одной из серьёзных проблем в научной среде таджикского языка является отсутствие однозначности и устойчивого значения переведённых терминов. Иногда при переводе научные термины передаются несколькими лексическими единицами или входят в таджикский язык в виде различных заимствований, что остаётся непонятным для читателя и создаёт искусственные или неточные смыслы. Исследование методологии перевода терминологии гуманитарных наук может облегчить работу терминологов и переводчиков в создании стандартов терминологии и авторитетных реестров, а также внести вклад в совершенствование научного языка.

С учётом сложности структуры, многозначности и культурной специфики терминов гуманитарных наук, исследование методологии их перевода стало серьёзной исторической и научно-практической необходимостью. Наряду с обеспечением точности и достоверности перевода, оно может внести значимый вклад в развитие научного языка, совершенствование академического словаря и расширение научного диалога. Поэтому глубокое изучение данного вопроса является одним из важнейших направлений лингвистических, терминологических и переводоведческих исследований в Республике Таджикистан.

Степень изученности научной темы. Вопросы, связанные с исследованием и изучением систем

терминологии и их перевода в современной науке, как центральная проблема лингвистики и переводоведения, привлекли внимание многих зарубежных и отечественных исследователей. Изучение профессиональной и отраслевой терминологии в лингвистическом аспекте в таджикском и английском языках проводилось путём сопоставления структурных и семантических особенностей, однако в области исследования методологии перевода терминологии гуманитарных наук и проблем перевода терминов в таджикском и английском языках до настоящего времени научных работ наблюдается крайне мало.

Перевод терминологии в целом находится в центре внимания ученых в научной среде различных стран, включая Россию, США, Таджикистан и страны Европы, однако содержание их дискуссий различно, и тема специальной методологии перевода терминов гуманитарных наук в них не рассматривалась. Несмотря на то, что вопрос перевода научных терминов анализировался в отдельных трудах таджикских и зарубежных исследователей, таких как Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, М.Х. Султон, С. Назарзода, М. Шокир, Б. Камолиддинов, А. Байзоев, М. Нагзибекова, П. Нуоров, Я.И. Рецкер, С. Влахов, С. Флорин, В.Н. Комиссаров, Л.С. Бархударов, В.С. Виноградов, В.М. Лейчик, В.А. Татаринев, А.А. Реформатский, С.В. Гринев, Р.К. Миньяр-Белоручев, Ф.А. Циткина, А.Г. Анисимова, Т. Кабре (T. Cabré), М.Л. Ларсон (M.L. Larson), Ю. Найда (E. Nida), Дж.К. Кэтфорд (J.C. Catford), Т. Сейвори (T. Savory), Х. Сомерс (H. Somers), П. Ньюмарк (P. Newmark) и других, тем не менее, конкретное исследование систем терминологии и проблем непереводимости в контексте методологии перевода терминов, особенно гуманитарных наук, по сей день остается актуальным.

Стоит отметить, что в связи с темой терминосистемы, истории и этапов её формирования, а также вопросов её унификации и стандартизации, наблюдаются значительные всесторонние исследования таджикских и зарубежных исследователей, среди которых: Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, М.Х. Султон, Р. Гаффоров, Х.А. Джураев, М. Шукуров, С. Назарзода, Х.А. Саидов, З.М. Мусоямов, Х. Шайдулло, А. Байзоев, С.С. Джаматов, Ш. Каримов, М.М. Комилов, В.П. Даниленко, А.А. Реформатский, В.Н. Виноградов, С. Ахманова, Д.С. Лотте, А.В. Суперанская, Н.В. Арнольд, О.С. Ахманова, Е.Н. Толикина, С.В. Гринев и другие.

В 1989 году таджикский лингвист М. Шокир опубликовал книгу «Замон ва тарчумон» («Время и переводчик»), в которой исследованы история перевода, а также лингвистические и культурные проблемы в процессе перевода. Данная книга изучает профессиональные навыки переводчика и носит аналитический, научный и методологический характер [9].

Вопросы исторических этапов формирования философской терминологии и путей её перевода можно найти в докторской диссертации С. Сулаймонова на тему «Становление арабской и таджикской философской терминологии» [1997], в которой всесторонне рассмотрены возникновение и пути формирования философских терминов таджикского языка, а также изучена история их перевода. В частности, в первой главе указанной диссертации рассматриваются вопросы становления термина и истории перевода научных терминов в научных школах Европы и Востока.

В научном труде М.Х. Султона «Научная терминология «Китаб-ут-тафхим» Абурайхана Беруни» [2003], затронут вопрос различия между заимствованием и калькированием терминов, где на примерах

проанализированы и рассмотрены виды калькирования и заимствования из иностранных языков в таджикский язык. В методическом руководстве М.Х. Султона «Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ» («Таджикское терминоведение и терминография») [2019] классифицировано применение распространенных методов терминографии, одним из которых является поиск эквивалентов и перевод терминов.

В 2005 году лингвисты Б. Камолиддинов и Б.М. Нағзибекова в книге «Тарҷума ва балоғати сухан. «Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумаи бадеӣ ва забони он» («Перевод и мастерство слова. Взгляды учёных на художественный перевод и языковые особенности перевода») провели исследование вопросов природы художественного перевода, его стилистических и эстетических проблем, языкового соответствия и сохранения культурного и символического значения. В данной книге объектом исследования и рассмотрения стали особенности, нормы, ошибки, лексический выбор, грамматические характеристики языка, художественные средства, способы работы с метафорой, иронией, пословицами и другими элементами красноречия [6].

В диссертации российского исследователя А.Г. Анисимовой «Методология перевода англоязычных терминов гуманитарных и общественно-политических наук», защищённой в 2010 году, отражены вопросы перевода терминологии гуманитарных и общественно-политических наук. Отличие аспектов изучения этой диссертации от нашей работы заключается в том, что в ней не проведено комплексное исследование систем терминологии гуманитарных и естественно-математических наук и не определена конкретная методология перевода данных наук; в ней лишь в общих чертах отражены вопросы перевода терминов и проблемы

их непереводаемости. В указанной диссертации степени эквивалентности лексических единиц выражены в общем виде, однако вопрос эквивалентности и безэквивалентности, а также степени эквивалентности именно терминов гуманитарных наук не определены. Пути и средства перевода терминов показаны А.Г. Анисимовой в общем, и хотя в названии темы исследования фигурирует методология перевода, исследователь не выделила определенную методологию перевода терминологии именно гуманитарных наук.

Относительно вопроса терминообразования и терминографии, путей и способов создания терминов при заимствовании из других языков, таджикский исследователь С. Назарзода в монографии «Истилохоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо» («Терминология таджикского языка: история, тенденции и перспективы») [2014] классифицировал общепринятые и научные методы терминообразования, где в качестве одного из путей и средств отмечены перевод иностранных и международных терминов методом подстрочного перевода (калькирования), а иногда – посредством смыслового пояснения. В приведённой классификации исследователя в процессе терминообразования также заметно явление синонимии.

Другой исследователь, А. Байзоев, в своей монографии под названием «Истилохот ва калимасозӣ дар «Донишномаи»-и Абуалӣ ибни Сино» («Терминология и словообразование в «Донишнома» Абу али ибн Сино») [2016] подверг анализу и рассмотрению тему формирования и развития научной терминологии языка фарси-дари на базе упомянутого произведения. В монографии также наглядно показаны этап превращения обычных лексических единиц в термины и пути калькирования терминов при переводе.

Терминолог П. Нуров в своём учебном пособии под названием «Истилоҳшиносӣ» («Терминоведение») [2018] проанализировал пути возникновения и развития научных и научно-технических терминов в таджикском языке. В данном учебном пособии определены теоретические и практические основы научно-технической терминологии, правила упорядочения, унификации и стандартизации терминов, а также критерии их заимствования из международной научной терминологии в таджикский язык. Хотя в указанном пособии хорошо отражена система терминологии естественно-математических наук, пути и средства перевода, а также специфическая методология перевода терминов данных наук в нём не представлены значимым образом.

В диссертации Н.А. Хамробоева на тему «Марҳалаҳои ташаккул ва таҳаввули тарҷума дар асрҳои VIII-XIV (аз паҳлавӣ ба арабӣ ва аз арабӣ ба форсӣ-тоҷикӣ)» («Этапы формирования и эволюции перевода в VIII-XIV веках (с пехлеви на арабский и с арабского на таджикский-персидский)») [2019] исторические вопросы и эволюция перевода, а также теории и подходы к переводу распределены по периодам. В диссертации отмечен вклад переводчиков в расширение переводов с пехлевийского языка на арабский и зафиксирована научная терминология в их трудах. В данной работе приведены примеры из ряда научных и исторических трудов персидско-таджикских учёных, которые были насыщены терминами гуманитарных и естественно-математических наук. В то же время в диссертации особое внимание уделено историческим этапам формирования и эволюции перевода, а предметом её дискуссии являются переведённые труды учёных прошлого, где объектом исследования выступает не термин, а в целом все обычные лексические единицы.

Вопросы структурно-семантического анализа, путей словообразовательного формирования, возникновения и развития терминологии переводоведения в английском и таджикском языках всесторонне рассмотрены в кандидатской диссертации Ф.Х. Алимova на тему «Тахдлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти тарҷумашиноӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» («Структурно-семантический и этимологический анализ терминологии переводоведения в английском и таджикском языках») [2024]. В этом исследовании подробно изучаются исторические и теоретические основы формирования терминологии переводоведения, их структурные типы, основные пути словообразования, а также источники и этимологическая классификация данных терминов, при этом проясняются национально-языковые особенности и их межъязыковые связи.

Таким образом, на сегодняшний день возникла необходимость и почва для подготовки системного исследования, в котором, прежде всего, была бы детально представлена терминосистема и показано отличие системы терминологии гуманитарных наук от терминосистемы точных наук, а также выявлена разница в методологии перевода в указанных научных системах. В данной работе на основе сравнительных источников анализа переводческих трансформаций терминов гуманитарных наук в переведённых трудах Фредерика Старра «Lost Enlightenment» («Утерянное просвещение») и Бободжона Гафурова «Тоҷикон» («Tajiks») подвергаются исследованию и рассмотрению методологические методы и средства перевода терминологии гуманитарных наук на таджикском и английском языках.

Связь исследования с программами и научными темами. Диссертация подготовлена в рамках научно-исследовательской темы кафедры английской филологии

факультета английского языка (педагогическое направление) Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода. Исследование проведено на базе укрепления теоретических и практических вопросов в области перевода терминологии гуманитарных наук и соответствует стратегическим целям образования и языковой политики в Республике Таджикистан. В частности, исследование имеет прямую связь и согласованность с «Государственной программой совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» и вносит вклад в реализацию её целей.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Целью исследования является разработка теоретического и практического базиса методологии перевода терминологии гуманитарных наук. Основная задача исследования заключается в полном упорядочении системы гуманитарных терминов, анализе их лексико-семантических, стилистических, грамматических и культурно-когнитивных особенностей, а также в определении эффективной методологии и подходов к их переводу в таджикском и английском языках. Кроме того, исследование направлено на определение стратегий, методов и подходов, соответствующих специфике терминов гуманитарных наук, в рамках которых анализируются проблемы перевода терминов и их непереводимости с учетом лексических, грамматических и стилистических трансформаций. Основной целью исследования является предложение методологии, отличной от методологии перевода терминов точных наук, которая предоставит переводчикам и исследователям смежных областей широкие возможности для улучшения

качества перевода научных текстов и составления двуязычных отраслевых словарей. Также классифицируются все пути и способы выражения терминов гуманитарных наук через переводческие трансформации, которые рассматриваются на основе лексических, грамматических и стилистических особенностей переведённых произведений в таджикском и английском языках.

Задачи исследования. Для достижения поставленных целей предлагается ряд конкретных задач, являющихся необходимым условием исследования:

- теоретическое изучение межъязыкового соответствия терминов гуманитарных наук и определение степеней их эквивалентности;

- анализ основных причин проблем непереводимости в терминологии гуманитарных наук и поиск соответствующих методов их устранения;

- выявление различий в системах терминологии гуманитарных и естественно-математических наук;

- изучение этапов терминообразования, терминопотребления, устаревания терминов и их обновления в процессе перевода;

- определение явлений многозначности, синонимии и омонимии при переводе терминов;

- изучение случаев межъязыковой асимметрии при переводе терминов и путей решения проблем, связанных с «ложными друзьями переводчика»;

- исследование роли понятий «метод», «стратегия» и «техника перевода» в методологии перевода терминов гуманитарных наук;

- определение вариативности методологии перевода терминологии гуманитарных наук в сравнении с естественно-математической;

- классификация и группировка подходов к переводу терминов гуманитарных наук в таджикском и английском языках;

- анализ лексико-грамматических и стилистических трансформаций терминов гуманитарных наук на примере переведённых произведений в сопоставляемых языках.

Объектом исследования являются лингвистические аспекты и переводческая методология терминов гуманитарных наук в процессе межъязыковой передачи на основе сопоставления таджикского и английского языков.

Предметом исследования является сопоставительный анализ и особенности перевода терминов гуманитарных наук на базе переведённых текстов двух важных научно-исторических трудов – «Lost Enlightenment» («Утерянное просвещение») Фредерика Старра и «Тоцикон» («Таджики») Бободжона Гафурова.

Теоретические основы исследования базируются на научных трудах известных отечественных и зарубежных учёных, таких как Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, М.Х. Султон, С. Назарзода, А. Байзоев, Н.А. Хамробоев, П. Нуров, З.М. Мусоямов, Х. Шайдулло, А.В. Пайкова, П. Хайдари, М. Бахроми, М. Табатабаи, М. Размора, Х.Р. Холов, Р. Якобсон, А.Г. Анисимова, В.П. Даниленко, А.А. Реформатский, В.С. Виноградов, С. Ахманова, Д.С. Лотте, А.В. Суперанская, Н.В. Арнольд, С. Влахов, С. Флорин, О.С. Ахманова, Е.Н. Толикина, С.В. Гринев, Т. Кабре (Т. Cabré), М.Л. Ларсон (M. L. Larson), Ю. Найда (E. Nida), Дж.К. Кэтфорд (J. C. Catford), Т. Сейвори (T. Savory), Х. Сомерс (H. Somers), П. Ньюмарк (P. Newmark), Л. Венути (L. Venuti), С. Басснетт (S. Bassnett), М. Бейкер (M. Baker) и других.

Научная новизна исследования. В диссертации впервые на основе новой теоретической концепции комплексно исследованы сложные проблемы перевода

терминов в рамках отраслевой терминологической системы, а также проанализированы процессы терминообразования, терминопотребления, устаревания терминов и их обновления в переводческом процессе. Кроме того, всестороннему анализу подвергнуты явления, становящиеся причиной трудностей при переводе терминов, такие как многозначность, синонимия, омонимия, межъязыковая асимметрия и «ложные друзья переводчика».

В ходе исследования впервые определено различие между методологией перевода терминологии гуманитарных и естественно-математических наук, а также предложена разработка специальной модели для перевода терминов гуманитарных наук. В процессе анализа внедрены современные методы перевода, проведена специфическая классификация и группировка переводческих трансформаций терминов гуманитарных наук на основе сопоставления примеров. В диссертации реализована систематизация критериев выбора конкретной стратегии перевода терминологии гуманитарных наук. В работе осуществлена интеграция трех научно-лингвистических подходов: прикладной лингвистики, терминоведения и переводоведения, благодаря чему в научном пространстве таджикского языка данное исследование рассматривается как программа и руководство для лингвистов, переводоведов и терминологов.

Положения, выносимые на защиту:

1. В диссертации исследованы и проанализированы три важнейших понятия методологии перевода терминов гуманитарных наук: метод, стратегия и техника (приём) перевода.
2. Установлено, что трудности перевода терминов гуманитарных наук связаны со способами и средствами

формирования терминологической системы и существенно отличаются от терминологических систем естественно-математических наук, что может привести к нарушению специфических терминологических норм.

3. Выявлено, что для решения проблем непереводимости терминов гуманитарных наук переводчику необходимо глубоко изучать такие этапы, как терминоид, терминологизация, детерминологизация и ретерминологизация. В ходе исследования указанные этапы были рассмотрены и проанализированы на основе соответствующих фактических материалов и примеров.

4. В данном исследовании предложены пути и способы решения проблем полисемии, синонимии и омонимии, которые рассматриваются как одни из основных трудностей перевода терминологии гуманитарных наук.

5. Установлено, что методология перевода терминов гуманитарных наук преимущественно реализуется посредством косвенного перевода, тогда как перевод терминологии естественно-математических наук осуществляется преимущественно прямым способом. Это обусловлено тем, что именно гуманитарная терминология чаще подвергается нарушению терминологических норм и может приобретать в тексте дополнительные культурно-смысловые оттенки.

6. В рамках исследования были изучены явления «ложных друзей переводчика», межъязыковой асимметрии и омонимии в терминологии гуманитарных наук.

7. В диссертации были отобраны важнейшие отрасли гуманитарных наук, разработана классификация подходов к переводу терминологии соответствующих научных направлений, а также проведён анализ терминов на таджикском и английском языках на основе толковых и отраслевых словарей.

8. Доказано, что применение и классификация переводческих трансформаций при переводе терминологии гуманитарных наук обеспечивают сохранение равновесия стилистических, лексических и грамматических элементов в двух языках посредством выбора адекватных способов и методов перевода с использованием трёх видов трансформаций: лексических, грамматических и стилистических.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Полученные результаты совершенствуют научную базу методологии перевода терминологии гуманитарных наук и служат фундаментальным материалом для будущих научных изысканий. Исследование может быть использовано в учебных курсах по теории и практике переводоведения, терминоведению, сопоставительной лингвистике и методологии составления отраслевых словарей.

Вместе с тем, результаты работы вносят заметный вклад в развитие сопоставительных исследований таджикского и английского языков в контексте перевода терминов научных текстов в таких областях, как лингвистика и литературоведение, философия, история, право, политология, культурология, социология, психология, религиоведение и другие гуманитарные науки.

Степень достоверности результатов диссертации. Сопоставительный анализ методологии перевода терминологии гуманитарных наук в таджикском и английском языках основан на фактическом материале, отраслевых терминах в переведённых текстах, отраслевых толковых словарях и научных трудах. Результаты исследования предлагают системные методы и специфическую методологию перевода терминологии гуманитарных наук, которые повышают качество перевода

научных текстов и способствуют стандартизацию терминов в процессе создания отраслевых словарей.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема диссертации «Методология перевода терминологии гуманитарных наук в таджикском и английском языках» соответствует шифру научной специальности 6.2.14. Типологическая и контрастивная лингвистика, утверждённому Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Личный вклад соискателя учёной степени в исследование заключается в том, что впервые были поэтапно изучены исторические периоды перевода терминологии гуманитарных наук, определена теория межъязыковой эквивалентности терминов и классифицированы степени их соответствия. В диссертации рассмотрены вопросы «непереводимости» и проблемы перевода терминов, определено различие между терминосистемой гуманитарных наук и системой точных наук.

В ходе диссертационного исследования впервые были изучены и проанализированы этапы терминообразования, функционирования, устаревания и обновления терминов. В работе выявлено, что явления многозначности, омонимии и синонимии становятся причинами трудностей при переводе терминологии гуманитарных наук. Кроме того, все этапы сбора, отбора и обработки способов и средств перевода, анализ терминов в переведённых научных текстах, а также определение методологии перевода терминологии гуманитарных наук соответствуют целям и задачам диссертации, обосновывая достоверность и научную значимость результатов. В процессе изучения путей и методов перевода терминов было установлено, что перевод терминологии гуманитарных наук чаще всего осуществляется косвенным путём. Также впервые

исследована межъязыковая асимметрия в терминологии гуманитарных наук и проанализированы «ложные друзья переводчика» в данном контексте. В диссертации впервые классифицированы крупнейшие отрасли гуманитарных наук и проанализированы подходы к переводу их терминологии. В ходе анализа примеры из переведённых произведений на таджикском и английском языках были рассмотрены в рамках трех типов переводческих трансформаций: лексических, грамматических и стилистических.

Апробация и внедрение результатов диссертации.

Основные результаты диссертации были опубликованы и обсуждены на научно-практических мероприятиях, международных, республиканских и университетских конференциях, в том числе: «Теоретическое исследование неполной эквивалентности с точки зрения перевода (на примере таджикского и английского языков)» на республиканской научно-практической конференции «Актуальные вопросы филологии, социологии и естественно-математических наук в период государственной независимости», посвящённой 30-летию Государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, 2021; «Теории исследователей-переводоведов по классификации безэквивалентных лексических единиц (на примере таджикского и английского языков)» на международной научно-теоретической конференции «Лингвистические и сопоставительные аспекты изучения и преподавания иностранных языков в условиях поликультурного образования». – Душанбе, 2021; «Лингвистическая сущность понятия неполной эквивалентности межъязыковых лексических единиц» на республиканской научно-практической конференции «Актуальные вопросы теории и практики исследований в области языкознания». – Душанбе, 2022; «Процесс

стандартизация терминологии» на Международной научно-практической конференции «Восточная филология: лингвистические исследования, литературные связи и переводоведение». – Душанбе, 2023; «Изучение и сущность особенностей терминосистемы гуманитарных наук в процессе перевода» на международной научно-практической конференции, посвящённой реализации «Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» и объявлению 2024 года «Годом правового просвещения» – «Актуальные вопросы лингвистики, переводоведения и методики преподавания иностранных языков в современную эпоху». – Душанбе, 2024; «Исторические этапы движения перевода терминологии и его проблемы в переводоведении» на международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы переводоведения: теория и методы исследования «непереводимости»». – Душанбе, 2024; «Проблемы перевода терминологии на этапах терминообразования и функционирования терминов» на международной научно-практической конференции «Значение изучения романогерманских языков в процессе глобализации и состояние их изучения в Таджикистане». – Душанбе, 2025; «Исследование терминосистем в процессе перевода» на международной научно-теоретической конференции «Вопросы сопоставительной типологии и переводоведения, современные проблемы филологии», Республика Узбекистан. – Бухара, 2025; «Aspects of translating historical terminology in Tajik and English» (Аспекты перевода исторической терминологии в таджикском и английском языках) на международной научно-практической конференции «Прагмалингвистика,

функциональный перевод и интеграция процессов обучения языку». – Душанбе, 2025 и другие.

Данная диссертация была обсуждена и рекомендована к защите на совместном заседании кафедр английской филологии, сопоставительного языкознания и переводоведения, теории и практики языкознания Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода (протокол №10 от 07.05.2026).

Публикации по теме диссертации. Научные материалы и основные результаты диссертации обсуждались в рамках международных и республиканских научно-практических конференций внутри страны и за рубежом в период 2021–2025 гг. Основные положения диссертации опубликованы в 27 статьях автора, 17 из которых вышли в рецензируемых журналах, входящих в перечень Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан. Также по теме диссертации изданы 2 монографии.

Структура и объём диссертации. Настоящая диссертация состоит из введения, пяти глав, заключения, рекомендаций, списка литературы и приложений.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** диссертации представлены сведения об актуальности темы, степени изученности научной проблемы, связи исследования с государственными программами и научными темами; определены цель, задачи, объект и предмет исследования. Изложены теоретические основы, научная новизна, положения, выносимые на защиту, теоретическая и практическая значимость, степень достоверности результатов, соответствие диссертации паспорту научной специальности, личный вклад соискателя, апробация и

внедрение результатов, публикации по теме, а также структура и объём работы.

Первая глава диссертации под названием **«История формирования этапов перевода и проблемы перевода терминологии в переводоведении»** состоит из трёх разделов.

В первом разделе первой главы **«Исторические этапы эволюции перевода в персидско-таджикском и европейском переводоведении»** рассматриваются теоретические исследования по истории становления перевода терминологии в персидско-таджикской и европейской науке о переводе.

П.М. Факторович выражает свою мысль следующим образом: «Академия Гундишапур является основной базой формирования и эволюции перевода в персидско-таджикском переводоведении. Ею руководили несториане, прославившиеся переводом трудов классиков медицины и другой научной литературы на сирийский язык. Учёные этой академии переводили греческие книги на персидский и сирийский языки» [1, с. 28]. На этом историческом этапе «Искандарнаме» и «Синдбаднаме» были переведены с греческого на сирийский язык. Знаменитый труд Аюрведы «Наука о жизни» был переведён Яхьей ибн Халидом ибн Бармаком с санскрита на арабский язык в VIII и IX веках.

Академия Гундишапур оставила ценнейшее письменное наследие в области фармакологии и фармакогенеза, которое впоследствии было переведено с пехлевийского языка на арабский. Доказательством этому может служить огромное количество слов и терминов, вошедших в арабскую медицинскую литературу в своём оригинальном виде. Перевод литературы с индийского языка на пехлеви (например, «Калила и Димна»), а затем на арабский язык продолжился с приходом ислама (в частности, в эпоху арабских халифов и деятельности

академии «Байт-уль-Хикма»). Хотя в Академии Гундишапур в качестве переводчиков работали греки, сирийцы и индийцы, научная литература переводилась на официальный язык государства Сасанидов – пехлеви.

Одной из важнейших особенностей этого наследия является прямое вхождение терминов иранского происхождения в арабские медицинские тексты. Большое количество отраслевых слов и понятий, особенно названий лекарств, фармакологических составов, процессов производства и воздействия лечебных веществ, перешли в арабский язык без изменения своей фонетической и семантической формы. Этот процесс показывает, что на развитие арабской медицинской литературы глубокое влияние оказали не только теоретические знания, но и научный метаязык медицины Гундишапура.

В.Н. Комиссаров считает: «Перевод является одним из видов художественного творчества, в процессе которого произведение, созданное на одном определённом языке, воссоздаётся на другом» [7, с. 22]. При этом произведение, являющееся оригиналом и переведённое на другой язык, равно принадлежит двум нациям и носителям двух языков. Во-первых, оно принадлежит нации автора оригинала, написавшего его, и, во-вторых, нации переводчика, переложившего его на свой родной язык, так как в процессе перевода большинство переводчиков воссоздают текст, придавая его содержанию смысловые оттенки.

Относительно вопросов истории переводоведения и развития основных этапов становления и эволюции перевода в таджикском языкознании А. Самадов придерживается следующего мнения: «Для того чтобы теория перевода обрела чёткую и определённую форму, человечеству потребовалось длительное время. Перевод и переводоведение как самостоятельная научная дисциплина сформировались во второй половине XX века. Хотя

учёные данной области высказывали свои взгляды о переводе и до этого периода, лишь после Великой Отечественной войны он стал объектом серьёзного внимания и всестороннего научного исследования» [10, с. 20].

Теоретическое исследование исторических этапов формирования перевода терминологии свидетельствует о том, что история возникновения науки и история возникновения языков тесно связаны, и точно неизвестно, когда и как это произошло впервые. Хотя на протяжении истории как на Востоке, так и на Западе высказывались идеи относительно перевода терминов и их особенностей, переводоведение как наука получило особое развитие именно в XX веке, особенно во второй его половине.

Второй раздел этой главы **«Виды перевода, теория межъязыкового соответствия и степени эквивалентности в терминологии»** посвящён изучению и рассмотрению вопросов видов перевода, межъязыкового соответствия терминов и типов эквивалентности в процессе перевода терминологии.

Другим вопросом, представленным в данном подразделе, является теория межъязыкового соответствия в терминологии. Межъязыковое соответствие – это процесс поиска и нахождения степеней эквивалентности, при котором переводчик изучает теоретические сведения о межъязыковом соответствии и на практике стремится найти адекватный термин в языке перевода.

Стоит отметить, что важнейшей задачей переводчика является нахождение эквивалента в процессе перевода и согласование лексических единиц по смыслу и структуре. Поскольку культура, традиции и культурное мышление народов различаются, это приводит к возникновению трудностей и несоответствий в межъязыковых лексических единицах при переводе. Безэквивалентность лексических

единиц, в частности терминов, также берёт своё начало из этого источника. Теория соответствия лексических единиц с точки зрения английских лингвистов была рассмотрена всесторонне. По мнению М.Л. Ларсон (M.L. Larson), в процессе перевода лексических единиц и терминов наблюдаются три основные ситуации, в которых проанализированы все проблемы и трудности перевода, включая перевод терминологии: *«В первом случае лексическая единица существует в языке оригинала в своём прямом значении, но в языке перевода интерпретируется в переносном смысле; такая ситуация чаще встречается в художественных текстах или фразеологических единицах. Во втором случае понятие используется в языке оригинала, но при переводе не находит своего эквивалента в языке перевода, с чем могут столкнуться и термины. Третий случай, самый сложный, характерен для единиц-барьеров, которые выражены в оригинальном тексте как ключевые слова и требуют особого внимания и осторожности при переводе. Именно третья ситуация относится к тем терминам, которые в качестве ключевых слов могут выражать все содержание текста. Вторая и третья ситуации являются показателями проблем теории межъязыкового соответствия терминологии»* [15, с. 153].

По мнению иранского исследователя П. Хайдари: *«Процесс перевода является весьма сложным явлением; с точки зрения несоответствий в структурном, стилистическом и семантическом плане существует различные виды перевода, такие как буквальный, свободный, точный, детальный, содержательный, подражательный, заимствующий и другие, среди которых наиболее распространёнными считаются буквальный и свободный перевод»* [17].

Несоответствие терминов может возникнуть не только в этих трёх ситуациях, но и в случаях их синонимии и многозначности. Например, если взять исторический термин «**dynasty**» с его синонимами, такими как «**empire, clan, posterity, ancestry**», на таджикский язык он переводится одним термином – «**сулола**» [23, с. 646]. Если же переводить обратно с таджикского на английский, в таджикско-английском словаре обнаружится несколько синонимов этого термина, что крайне затрудняет выбор для переводчика. Другой пример – юридические термины «**police, cop, officer, constable**», которые на таджикский язык переводятся как один термин – «**полис**» или «**посбон**». Термин «**полис**» является общепринятым в современную эпоху, тогда как «**посбон**» несёт смысл «обороняющий», «охраняющий», что не вполне соответствует английскому термину «**police**» [18, с. 620]. Слово «**посбон**» имеет семантическое соответствие с другой лексической единицей – «**guard**». В такой ситуации переводчик должен учитывать жанровые и стилистические особенности термина, а также контекст его использования. Переводчик обязан знать язык перевода так же глубоко, как и родной, со всеми его лингвистическими, стилистическими тонкостями и грамматическим строем.

В связи с высказываниями М.Л. Ларсона существует четыре фактора в процессе перевода, которые переводчик должен изучить и проанализировать перед началом работы: «1. Идентичность функции и формы термина в языке оригинала и перевода; 2. Идентичность формы при различии функций; 3. Различие форм при идентичности функции термина; 4. Безэквивалентность термина, отсутствие похожей формы и функции в языке перевода» [15, с. 165].

Первый фактор – *идентичность функции и формы термина в языке оригинала и перевода* – прослеживается и

при использовании словарей: термин оригинала переводится одним значением и выполняет идентичную функцию в культуре языка перевода. Например, политический термин «*House of Parliament*» переводится на таджикский язык как «*парлумон*», «*Маҷлиси Олӣ*» и выполняет идентичную функцию в обеих сопоставляемых лингвокультурах, то есть «*парламент*». В «Толковом словаре таджикского языка» данное понятие определяется как «*высший законодательный представительный орган выборных лиц в конституционных странах*» [19, с. 76]. В «Толковом словаре английского языка» термин «*House of Parliament*» разъясняется как «*in some countries, the group of (usually) elected politicians or other people who make the laws for their country*» [27]. Из толкований в обоих словарях следует, что данный термин в обоих языках выполняет одну и ту же функцию.

Второй фактор выражается противоположным образом: *идентичная форма при различных функциях. Термин формально совпадает, но в языке оригинала и языке цели выполняет разные задачи.* В этом контексте можно выбрать политический термин «*Irish Shamrock*», где «*shamrock*» переводится на таджикский язык как ботанический термин «*себарга*» (клевер). В английской и таджикской лингвокультурах такое растение существует, но в Ирландии это растение почитается как священный символ Троицы, его изображение отражено в символике и принято, как национальный знак. В английских словарях он поясняется как «*a plant with three round leaves on each stem, known as the plant that represents symbol of Ireland*» [26, с. 1141]. Если же рассмотреть этот термин в таджикской лингвокультуре, он определяется как «*длинностебельное растение, листья которого похожи на листья клевера, выращиваемое на корм скоту*» [19, с. 677].

При третьем факторе *«формы термина в языках А и Б различаются, но они выполняют идентичную функцию»*. Например, политические термины *«House of Lords – верхняя палата парламента Великобритании»* и *«House of Commons – нижняя палата парламента Великобритании»*. В таджикском языке существует аналогичная структура в системе политики и государства, которая практически выполняет те же функции, но отражается через другие политические термины: *«Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олӣ»* и *«Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олӣ»*.

Четвёртый фактор является наиболее дискуссионным, так как в процессе изучения и анализа термина переводчик не находит в языке перевода *«ни формы, ни функции, аналогичных термину языка оригинала»*. В этом случае возникает безэквивалентность термина. В такой ситуации существует три способа смыслового пояснения и комментария, которые относятся к первой группе классификации М.Л. Ларсон (M.L. Larson). Первый способ смыслового пояснения – это описание формальных характеристик термина. Например, религиозный термин *«synagogue»* в таджикском языке формально выражается как: *«дом собраний»* или *«здание, используемое для религиозных сборов»*, и транслитерируется на таджикский язык как *«синагог»*.

Второй способ пояснения выражает только функцию термина: *«как здание, в котором преподаётся религиозное учение и где собираются только представители иудаизма для изучения своей религии и совершения богослужений»*.

Третий способ смыслового пояснения считается наиболее полным и исчерпывающим, так как в нём описываются и характеризуются как форма, так и функция: *«дом или здание для религиозных собраний, в котором преподаётся религиозное учение и где*

собираются только представители иудаизма для изучения своей религии и совершения богослужений».

Метод смыслового пояснения позволяет продемонстрировать безэквивалентность термина в форме транслитерации в языке перевода с последующим полным толкованием в скобках, что является решением проблемы межъязыкового несоответствия в терминологии гуманитарных наук.

Таким образом, нахождение межъязыковых соответствий – это путь к достижению степеней эквивалентности терминов. Степени эквивалентности выступают итоговым показателем деятельности переводчика. Наличие строгих стандартов и критериев для достижения эквивалентности напрямую коррелирует с полнотой и точностью перевода. Следовательно, наличие общепринятых норм позволяет переводчику систематизировать свои действия и обоснованно выбирать необходимую степень эквивалентности для конкретных единиц в терминологии гуманитарных наук.

Третий раздел первой главы озаглавлен **«Исследование терминосистемы, пути и средства её формирования в процессе перевода»**. В данном разделе изучаются вопросы терминосистемы, метаязыка и формирования термина в рамках конкретной отраслевой системы, а также анализируется их влияние на процесс перевода.

На основе теоретического исследования терминосистемы можно выделить три критерия отличия терминов от общеупотребительных лексических единиц:

1. Дефинитивность;
2. Денотативность;
3. Системность.

Очевидно, что определений понятия «термин» существует множество. О.С. Ахманова рассматривает

термин следующим образом: «слово или словосочетание специального языка (научного, технического), созданное для точного выражения специальных понятий и обозначения специальных объектов. В этом определении принципиально важны следующие моменты: а) термин с точки зрения своей структуры может состоять как из одного, так и из нескольких слов; б) термин является точным выражением специальных понятий; в) разграничение собственно термина и номенклатурного знака» [1, с. 474].

Метаязык – язык второго порядка (metalanguage), объектом которого является не окружающий мир, а сам объектный язык. То есть это язык, который «говорит о языке». Метаязык представляет собой систему знаков и терминов, используемую для описания, анализа и кодификации единиц языка.

Метаязык, возникая на базе естественного языка, выполняет функцию описания и выражения этого естественного языка. Терминология зарождается и формируется именно внутри метаязыка. Например, если составляется словарь философских терминов таджикского языка, то вся система и совокупность философских терминов будет являться метаязыком таджикского естественного языка. Таким образом, в каком бы языке ни возникла терминология, она считается метаязыком этого конкретного языка.

Кинга Клауди (Kinga Klaudy), венгерский лингвист, придерживается мнения, что: «в процессе перевода переводчик должен рассматривать лексические единицы текста с двух точек зрения: как единицы *«строгого значения»* и как единицы *«свободного значения»* [14]. По её мнению, к *«единицам строгого значения»* относятся также термины, которые учитываются при анализе текста,

поскольку рассматриваются как ключевые слова для выражения основного содержания текста» [14].

При изучении формы термина он должен соответствовать нормам языка, отвечать требованиям неизменности, краткости и системности. Содержание и значение термина должны обладать полной системностью и отсутствием синонимии. С прагматической точки зрения термин должен быть общепринятым, интернациональным, современным и находиться в привычном и используемом научном пространстве.

Вторая глава диссертации называется **«Проблема непереводимости терминов гуманитарных наук в переводе»** и состоит из трёх разделов.

В первом разделе второй главы под названием **«Семантические этапы терминоида, терминологизации, детерминологизации, ретерминологизации в терминологии и проблемы их перевода»** анализируется постепенный процесс превращения обычной лексической единицы в специальную лексическую единицу (терминоид), а также этапы её формирования и официального закрепления в качестве термина (терминизация), выбывание из научного оборота или сокращение использования (детерминизация) и, наоборот, обновление, реконструкция и повторное внедрение термина (ретерминизация) с опорой на теорию и практику терминоведения. Именно передача этих сложных этапов семантического и статусного изменения лексических единиц из одного языка в другой, включая язык цели, считается одним из основных факторов возникновения проблем перевода и смыслового несоответствия в отраслевой терминологии.

По мнению Е. С. Смирновой: «терминоид (квазитермин) – это особая лексическая единица, которая используется для наименования понятий с ещё

недостаточно устоявшимся значением и не имеет четких границ и определения. Отличительной особенностью терминов является то, что они не обладают семантической самостоятельностью вне текста. Хотя они называют определённое понятие, их значение остаётся неустойчивым» [37].

Стоит отметить, что между терминологией и общеупотребительной лексикой существует постоянный обмен. Эти два лексических пласта всегда связаны друг с другом. Обычные языковые единицы, теряя свои экспрессивные оттенки значения, начинают выполнять номинативную функцию и превращаются в термины. И наоборот – термины могут утрачивать свою узкую специфику и возвращаться в разряд общеупотребительных слов, что называется детерминологизацией. Здесь возникает вопрос: каким путем и в какой форме обычное слово становится термином? В процессе написания и перевода научных трудов авторы и переводчики часто стремятся создавать термины на базе смысловых лексических единиц, чтобы избежать обеднения текста. То есть, путем создания авторских неологизмов они обращаются к процессу терминотворчества, конструируя научные понятия с помощью добавления аффиксов к существующим единицам языка.

Е. А. Сорокин (E.A. Sorokin) делит лексические единицы языка на три части: «На нижнем уровне лексических единиц, которые в целом относятся к обыденному употреблению, находятся общезыковые единицы, чье значение в различных текстах иногда расширяется и приобретает дополнительные оттенки. Для таких лексических единиц характерно обобщенное значение. На среднем уровне находятся терминологизированные лексические единицы, которые постепенно проникают в терминологию, поскольку

первоначально были связаны с профессиональными знаниями, выражают специальные понятия, однако ещё не полностью закрепились как термины. Высший уровень составляют собственно терминологические лексические единицы, которые в специальных словарях имеют строго зафиксированное значение и используются в научном стиле» [16].

Большинство терминов гуманитарных наук прошли через этот процесс. Именно поэтому перевод терминов гуманитарных наук сложнее, чем точных, так как при изменении формы термина в указанных процессах переводчик может допустить стилистические ошибки. Для правильного перевода таких единиц переводчику необходимо находить их в двуязычных словарях, где значение термина разъясняется с точки зрения стилистики и конкретной отрасли.

Второй параграф второй главы под названием **«Проблемы многозначности, омонимии, синонимии и антонимии в терминологии и их перевод»** посвящен причинам возникновения трудностей при переводе, вызванных явлениями полисемии, омонимии, синонимии и антонимии.

Л.Л. Кутин характеризует возникновение фактора многозначности в терминологии следующим образом: «1) влияние многозначности литературного языка на терминологию, поскольку сам термин изначально формируется на базе общеупотребительной лексики; 2) процесс перевода терминов, который отражается методом смыслового толкования; 3) приобретение общеупотребительными лексическими единицами свойств многозначности в процессе терминологизации» [8, с. 88].

Стоит отметить, что большинство исследователей считают многозначность отрицательным явлением в терминосистеме, хотя у неё есть и положительные

стороны. По нашему мнению, многозначность термина – это не его неясность или неопределенность, а показатель нахождения на стадии терминологизации. С развитием и эволюцией определенной области знаний в ней наблюдается рост количества многозначных терминов, что свидетельствует о прогрессе самой этой отрасли. Чем больше развивается система различных значений в терминологии, тем глубже изучается предмет исследования, лучше сопоставляются и определяются связи между общими и специальными понятиями отрасли, а сам объект исследования дает более систематизированные и четкие результаты.

Феномен многозначности (полисемии) подразумевает способность термина одновременно выражать несколько значений. Полисемия является одним из актуальных вопросов лексикологии, привлекающим пристальное внимание лингвистов и терминоведов. В процессе перевода специалисты также сталкиваются с многочисленными трудностями, вызванными этим явлением. Важно отметить, что, хотя полисемия и выявляет различные значения термина, все они остаются этимологически и семантически связанными между собой. Например, английский социальный термин «*jam*» многозначен и несет в себе общую идею «давления, сжатия». Это проявляется в таких сочетаниях, как: «*people jam* – давка, скопление людей»; «*traffic jam* – дорожная пробка» (возникает при избыточном давлении транспортного потока); «*jam*» – в общеупотребительной лексике также означает «варенье/джем». Другой пример – социальный термин «*director*»: «руководитель, директор учреждения», в экономике – «управляющий компанией», в военном деле – «командир подразделения», а в информационных технологиях он может использоваться в значении «контроллер». Еще один пример – термин

«*marriage*» (брак, замужество), который в военно-технических текстах может означать «стыковку ракет» или «сочленение узлов военной техники».

Синонимия терминов, как и в общеупотребительной лексике, разделяется на две группы: полные и неполные синонимы. В неполных синонимах не все значения близки друг другу, и в словарях не все компоненты совпадают по смыслу. Напротив, в терминологии чаще встречается полная синонимия, когда два близких понятия используются в одной области знаний с идентичной функцией. Рассмотрим примеры из психологии: *affective memory* – аффективная память и *emotional memory* – эмоциональная память; *immediate memory* – мгновенная память и *short-term sensory memory* – непосредственная/кратковременная сенсорная память. Примеры из педагогики и методики: *teaching practice* – педагогическая практика и *academic practicum / training practice / educational internship* – учебная практика; *learning-based approach* – познавательный подход и *cognitive approach* – когнитивный подход.

Из данных примеров видно, что в терминологии синонимы часто выступают как взаимозаменяемые единицы, обеспечивая точность передачи научного понятия.

Приведенные термины относятся к *полным синонимам*, которые в лингвистике принято называть *терминами-дублетами*.

Явление омонимии в терминологии, согласно наблюдениям исследователей, возникает в процессе распада полисемии (многозначности). Омонимия терминов представляет собой процесс отражения одного понятия в нескольких терминосистемах различных научных областей, что ученые иногда называют междисциплинарной (межотраслевой) омонимией. В.П.

Даниленко рассматривает явление омонимии в двух случаях: «1) если термину даются различные дефиниции; 2) если один и тот же термин, помимо своей родной терминосистемы, выражается в других терминологических системах» [5, с. 7].

Из положений исследователя становится ясно, что если в процессе дефиниции один термин интерпретируется через разные функции, это может привести к возникновению омонимии. Также при трансформации термина – то есть при его переходе из одной области науки в другую – меняется его семантическая функция, в результате чего формируется междисциплинарная омонимия. Например, термин *morphology* (*морфология*) используется как в лингвистике, так и в ботанике и естествознании. Если в лингвистике он относится к сфере исследования и изучения частей речи, то в ботанике он касается строения, состава и частей растений, где известен как *plant morphology* (*морфология растений*).

Явление антонимии в терминологии считается закономерным процессом, и его проявление аналогично антонимии лексических единиц литературного языка. Каждое явление, процесс или научное открытие, подобно общеупотребительным словам, может иметь противоположное или противоречащее ему значение. То есть любой термин может быть выражен в отрицательной форме; даже в точных науках одно научное открытие может породить противоположащее направление. Явление антонимии, в отличие от полисемии, омонимии и синонимии, не создает значительных трудностей в процессе употребления, так как наличие отрицательной формы у понятия является естественным процессом, привычным для переводчика. Трудности перевода антонимов могут возникнуть лишь в том случае, если

отрицательное значение термина выражается через совершенно иную лексику.

Следует отметить, что вопросы, рассмотренные в данном подразделе, могут способствовать разрешению целого ряда проблем, возникающих в процессе перевода. Несмотря на то, что на этапах своего формирования термины могут утрачивать однозначность, а также специфику и точность своего понятийного содержания, переводчик, изучив теорию таких явлений, как полисемия, омонимия, синонимия и антонимия, способен преодолеть трудности перевода.

Третий раздел второй главы, озаглавленный **««Ложные друзья переводчика» в процессе перевода терминологии гуманитарных наук»**, посвящен переводческим ошибкам, возникающим при столкновении с идентичными формами гуманитарных терминов; в нем рассматриваются факторы их возникновения, а также пути и способы решения соответствующих переводческих проблем.

Термины, обладающие межъязыковым формальным сходством, возникли под влиянием различных факторов. Основной причиной подобия таких терминов является исторический фактор. На исторических этапах человеческой деятельности культурное общение людей осуществлялось на разных языках. С развитием общественных отношений и совершенствованием науки и техники возникла необходимость в номинации научных явлений и выражении научных понятий единым термином. В связи с этим большинство европейских языков заимствовало лексику из латинского и греческого языков для отражения терминологических понятий.

С точки зрения происхождения, «ложные друзья переводчика» возникли в процессе взаимодействия языков. Чаще всего такие термины встречаются в родственных языках.

Для примера проанализируем термин информационных технологий «*blank*» [37], который возник на базе общеупотребительной лексики и в процессе терминологизации был принят как ИТ-термин. В компьютерной терминологии термин «*blank*» означает «*пробел*» (*пустое место*), образующийся между словами при нажатии клавиши. В обычном английском языке он также имеет значения «*бланка*», «*белого или чистого листа*», либо «*пустого места*» для заполнения данными. В таджикском языке слово «*бланка*» используется в значении «*документа*» или «*листа*», имеющего определенный шаблон с пустыми графами для внесения личных или иных данных. В «Англо-таджикском словаре» данное слово также зафиксировано в значениях «*белое место* и *чистая бумага*» [18, с. 101]. По сути, в общественной практике этот термин понимается как шаблон специального листа, используемого в документации. В английских учебных пособиях при выполнении упражнений данный термин используется в значении заполнения пропусков: «*fill in the blanks*». В таджикском языке этот термин в подобном контексте (при заполнении учебных упражнений) не употребляется, так как он воспринимается исключительно как «*бланка*» – *лист бумаги с готовым шаблоном для официальных записей*.

Третья глава, озаглавленная «**Методология перевода терминологии гуманитарных наук в переводоведении**», состоит из двух разделов.

Первый раздел третьей главы «**Метод и стратегия перевода терминологии гуманитарных наук в переводоведении**» охватывает понятия метода, стратегии и техники перевода, рассматривая их различия.

В теории и практике перевода понятия метода и стратегии часто воспринимаются как тождественные пути и способы перевода, однако между ними существует значительная разница. В процессе перевода терминологии для эффективной передачи понятия из оригинала в перевод специалист должен использовать специфические для

научного текста приемы, чтобы полностью донести информацию первоисточника. Понятие метода (способа) перевода представляет собой общий путь действий, который переводчик использует для обеспечения полноценной межкультурной коммуникации.

Стратегия перевода представляет собой определенный или комплексный план, который переводчик выстраивает при возникновении проблемы непереводимости. Пошаговое планирование задач переводчика входит в стратегию перевода. Например, для перевода безэквивалентного термина переводчик изучает лингвистические и культурные компоненты термина в языке оригинала, ищет соответствующий эквивалент в языке перевода или, для сокращения либо дополнения информации, собирает данные из словарей и делает специальные пометки для дефиниции термина – все эти задачи и их реализация относятся к стратегии перевода.

Стоит отметить, что термин «*стратегия*» подразумевает *совокупность планов и общих схем*; впервые он возник в военной сфере и использовался в процессе составления общего плана ведения войны. Со временем, вследствие ретерминологизации, данный термин вошел в психологию, а затем был заимствован переводоведением. Термин восходит к английскому *strategy* и используется в таджикском языке в форме транслитерации.

Термин «*стратегия перевода*» можно интерпретировать как планирование путей решения переводческих проблем, поскольку для реализации стратегии переводчик изучает всю ситуацию и, прежде всего, планирует способы перевода. После этапа планирования он применяет «*технику перевода*», которая осуществляет преобразование текста оригинала в текст перевода в соответствии с выработанными планами. Необходимо подчеркнуть, что в процессе применения «*техники перевода*» должно учитываться лексико-семантическое, морфологическое и синтаксическое соответствие терминов. Основными задачами техники или

переводческого приема являются поиск эквивалента на основе стилистических, семантических, коммуникативных характеристик и его адаптация к научному тексту.

Таблица 1.

Второй раздел третьей главы, озаглавленный «Отличие методологии перевода терминологии гуманитарных наук от естественно-математических (точных) наук», посвящен изучению и обсуждению автором всех отличительных особенностей терминосистем указанных областей знаний.

Различие между этими двумя сферами становится особенно явным при ретерминологизации гуманитарного термина в систему точных наук, то есть при возникновении междисциплинарной омонимии. Это

явление имеет свои причины и не может отрицать фундаментальных различий между отраслями наук.

Например, в исторической науке в процессе анализа могут использоваться математические термины, и наоборот. Или в лингвистических исследованиях могут применяться физические термины, такие как *индукция*, *анализ* и др. Подобная междисциплинарная омонимия не опровергает специфику гуманитарной терминосистемы, так как при переходе термина из точных наук в гуманитарные его функциональная суть зачастую сохраняется. Термин *анализ* и в лингвистике, и в физике отражает единый метод – сопоставление одного научного явления с другим. В физике и химии анализ используется в ходе проведения экспериментов, где один объект сравнивается с другим для определения результата взаимодействия и выявления химической реакции. В лингвистике данный термин выполняет ту же функцию, различие заключается лишь в объекте исследования: в процессе лингвистического *анализа* одна языковая единица сопоставляется с другой по структурным, лексическим и семантическим параметрам. Из этого следует, что терминология точных наук отражает материальные научные явления, тогда как терминология гуманитарных наук выражает нематериальные (идеальные) научные феномены.

Еще одним существенным различием является то, что в терминологии точных наук практически отсутствуют эмоционально-экспрессивные и дополнительные смысловые оттенки; если же они и встречаются, то выражены крайне слабо. Смысловая окрашенность в них полностью отсутствует, тогда как в терминах гуманитарных наук данные характеристики прослеживаются отчетливо.

Например, при анализе социального термина «*Othello syndrome*» (синдром Отелло) видно, что он возник путем метафоризации и несет в себе эмоционально-смысловую окраску. В словарях английской социальной терминологии он интерпретируется следующим образом: «*Othello syndrome – also called morbid jealousy, is the irrational and obsessive jealousy of a romantic partner. Someone with Othello syndrome imagines that their partner has been unfaithful, so they attempt to control, manipulate, or harm their partner as a result*» [31, с. 145]. Данное экспликация показывает, что синдром Отелло представляет собой вид болезненной ревности, которую также называют маниакальной, то есть необоснованной и алогичной. При такой форме ревности человек убежден в измене спутника жизни и стремится к тотальному контролю. Приведенный пример демонстрирует, насколько социальный термин может быть насыщен смысловой окраской, превращаясь в термин-метафору, не требующий развёрнутого толкования для общего понимания. Через механизм метафоризации термин описывает черты характера литературного героя и широко применяется в рамках гуманитарных наук.

Четвертая глава диссертации под названием «**Подходы к переводу терминологии гуманитарных наук в таджикском и английском языках**» состоит из десяти разделов, в которых представлена классификация всей гуманитарной терминологии по признакам путей, способов и приемов перевода.

Первый раздел четвертой главы «**Перевод философской терминологии и её классификация в таджикском и английском языках**» охватывает термины всех подразделов философской науки. Каждый из них анализируется с точки зрения путей и способов перевода. Основные трудности перевода наблюдаются при передаче философской терминологии с английского на таджикский

язык, поскольку данные термины многозначны и в процессе употребления могут нести как денотативное, так и конотативное значение. Вопросам перевода философской терминологии, а также словообразовательному, структурному и семантическому анализу данных единиц посвятили свои труды многие отечественные и зарубежные исследователи, такие как Р.А. Готье (R.A. Gauthier), С. Гилл (S.Gill), М. Эндрю (M. Andrew), С. Сулаймонов, А.М. Байзоев, М.Х. Султон, Е.С. Смирнова, М.М. Комилов и другие.

Философия подразделяется на следующие отрасли: *метафизика, эпистемология (гносеология), логика, этика, эстетика, аксиология*, а также *философия различных общественных и политических наук*. Метафизика, в свою очередь, включает в себя *онтологию, космологию, антропологию и теологию*.

Онтология как одна из отраслей метафизики философской науки обладает собственной терминологией, например: *entity (objective reality) – ҳастӣ (воқеияти объективӣ) (бытие (объективная реальность)), not-being – нестӣ (небытие), substance – гавҳар (субстанция), space and time – фазо ва замон (пространство и время), unity of all that exists – ягонагии моддии ҷаҳон (единство материального мира), transcendental – трансценденталӣ (трансцендентальный), objective idealism – идеализми объективӣ (объективный идеализм), material existence – ҳастии моддӣ (материальное бытие), Dasein – дазайн (ҳастии шуур) (бытие сознания), matter and conscience – материя ва шуур (материя и сознание), collective identity – шуури ҷамъиятӣ (коллективное сознание), become selfaware – дарки шуур (осознание сознания), cerebralism – теория, согласно которой сознание является исключительно продуктом головного мозга, subjective mind – шуури субъективӣ (субъективное сознание), objective*

mind – шуури объективӣ, шуури комил (объективное сознание, совершенное сознание).

Наиболее часто используемыми и распространенными методами перевода философских терминов являются транскрипция/транслитерация, калькирование и транспозиция. Следует отметить, что терминология антропологии представлена исключительно в форме прямого перевода, поскольку данная дисциплина обладает характеристиками точных наук.

Во втором разделе четвёртой главы, озаглавленном **«Перевод лингвистической и литературоведческой терминологии в таджикском и английском языках»**, проведена классификация терминов теоретической и прикладной лингвистики по отраслям и определены специфические особенности их перевода.

Вопросам лингвистической терминологии посвящено множество работ как зарубежных, так и отечественных исследователей. Учёными была предложена классификация и проведён анализ терминов данной науки с точки зрения их структуры и семантики. Кроме того, результатом этих исследований стало издание различных лингвистических словарей. Среди учёных, внесших значительный вклад в разработку данного направления, следует отметить таких авторов, как: Л. Блумфилд (L. Bloomfield), Дж. Джонс (J. John), Ж. Вандриес (J. Vendryes), Э. Жилбер (É. Ghilbert), Г. Трагер (L. Trager), Э. Сепир (E. Sapir); В.Н. Виноградов, Л.Л. Нелюбин, В.П. Даниленко, О.С. Ахманова, К.Я. Авербух, Э.А. Сорокина (E.A. Sorokin), Л.П. Чахоян, К. Шукурова, С.С. Джаматов и Дж. Лей.

В рассматриваемом разделе на конкретных примерах также подвергается анализу литературоведческая терминология.

Терминология лингвокультурологии: *cultural linguistics* – забонишносии фарҳангӣ (лингвокультурология), *civilization* – тамаддун (цивилизация), *paganism* – паганизм (язычество), *Conceptual sphere of culture* – соҳаи концептуалии фарҳанг (концептосфера культуры), *cultural connotation* – тобиши маъноии фарҳангӣ (культурная коннотация), *Language picture of the world* – тасвири забони чаҳон (языковая картина мира).

Из приведенных примеров становится ясно, что термины лингвокультурологии передаются с английского на таджикский язык четырьмя способами перевода:

1) Способ **транслитерации / транскрипции:** *paganism* – паганизм; термины, имеющие эквивалент в таджикском языке: *civilization* – тамаддун (цивилизация); 2) Способ **неполного синтаксического калькирования**, так как один компонент в словосочетании транслитерируется: *Conceptual sphere of culture* – соҳаи концептуалии фарҳанг (концептуальная сфера культуры); 3) Способ **лексической транспозиции:** *cultural connotation* – тобиши маъноии фарҳангӣ (культурная коннотация / культурный оттенок значения); 4) Способ **полного синтаксического калькирования:** *Language picture of the world* – тасвири забони чаҳон (языковая картина мира).

Литературоведческие термины также подразделяются на три крупнейшие ветви: «теория литературы, история литературы и литературная критика» [3, с. 15-35].

К теории литературы относятся следующие термины: «*formalism* – формализм (формализм), *structuralism* – сохтгарой (структурализм), *poststructuralism* – постструктурализм (постструктурализм), *deconstruction* – деконструктивизм (деконструкция/деконструктивизм), *intertextuality* – ситуация, когда внутри текста содержится отсылка к другому литературному

произведению; это означает, что в текстах не существует вакуума, так как между ними всегда есть связи, которые читатели зачастую осознают (интертекстуальность), *genre theory* – назарияи жанр (теория жанра), *memory studies* – ёддоштиносӣ (исследования памяти), *aesthetic theory* – назарияи зебоишиносӣ (эстетическая теория)» [30].

Термин *intertextuality* не имеет эквивалента в таджикском языке и не зафиксирован в англо-таджикских двуязычных словарях; в англо-персидских и англо-русских словарях он приводится без транслитерации и поясняется (эксплицируется) несколькими предложениями «*ситуация, когда внутри текста содержится отсылка к другому литературному произведению; это означает, что в текстах не существует вакуума, так как между ними всегда есть связи, которые читатели зачастую осознают (интертекстуальность)*» [24, с. 324]. Описательный метод используется в случаях безэквивалентности терминов.

Третий раздел четвёртой главы называется «**Перевод исторических терминов в исследуемых языках**».

Отраслей истории великое множество, и каждая область науки может иметь свою историю возникновения. Историческая наука многогранна, однако её основными отраслями являются: политическая история, военная история, социальная история, экономическая история, история культуры, археология, история науки, история государства и права, а также история религии.

Перевод терминов истории культуры также осуществляется с помощью следующих способов: способ **полного калькирования**: *religion and belief system* – *дин ва сохтори эътиқод* (религия и система верований), *rituals and traditions* – *расму оин* (ритуалы и традиции), *language and literature* – *забон ва адабиёт* (язык и литература), *cultural heritage* – *мероси фарҳангӣ* (культурное наследие).

Эквивалентный перевод: *Renaissance* – эҳё (*Возрождение*); способ **неполного калькирования:** *cultural diffusion* – *диффузияи фарҳангӣ* (*культурная диффузия*); способ **грамматической транспозиции:** *Enlightenment* – *давраи маърифат* (*эпоха Просвещения*) [25].

Четвертый раздел четвертой главы озаглавлен: **«Перевод культурологических терминов в сопоставляемых языках».**

Именно под влиянием языка происходит сбор и сохранение сведений о культурных ценностях. Основная задача языка – передача всей этой информации на другие языки. Лексическая структура каждого языка тесно связана с этапами материального и духовного мира человеческой деятельности. Несмотря на наличие множества трудов, посвященных трудностям перевода терминов, особенно в области культурологии, исследований в этом направлении по-прежнему недостаточно. Безусловно, такие исследователи, как В.Г. Власов и А.Н. Зарипова, изучали терминологию данной науки применительно к отдельным отраслям культурологии в рамках других аспектов исследования, однако с точки зрения переводоведения вопросы анализа методов перевода культурологических терминов в научных работах встречаются крайне редко. Культурологическая терминология, как и другие терминосистемы гуманитарных наук, имеет свои специфические проблемы и методы перевода, и, являясь воплощением национальных и культурных ценностей целевых языков, состоит из терминов-реалий.

Как показывает теоретические исследования, перевод терминов-реалий осуществляется методом поиска эквивалентов, при котором проявляется прием *cultural substitute* – замена культурного термина с адаптацией уровней эквивалентности в языке перевода.

Культурология, подобно другим гуманитарным наукам, имеет различные отраслевые направления. К её основным ветвям относятся: *история культурологии, теория культурологии, этнография, социальная культурология, антропологическая культурология, семиотика культуры, психология культуры и культурная география.*

Терминология *антропологической культурологии* и методы её перевода: способ **смыслового объяснения (описательный перевод)**: *the Nacirema* – *Накирема* (написанное наоборот слово «*American*») – термин, используемый в антропологии и социологии для обозначения аспектов поведения и общества граждан Соединенных Штатов Америки; ***taboo*** – ***табу*** (нечто, о чем запрещено говорить/совершать); ***shamanism*** – ***шаманизм*** (первобытная религия северных народов, основанная на анимизме) [32]; способ **пояснительного перевода (экспликация)**: *the Trobriand Islanders* – *Мардуми Тробриан* (жители островов Тробриан) – преимущественно садоводы, проживающие в традиционных поселениях [32]; способ **полного калькирования**: *myth* – *устура* (миф), *material culture* – *фарҳанги моддӣ* (материальная культура), *non-material culture* – *фарҳанги ғайримоддӣ* (нематериальная культура) [32].

Пятый раздел четвертой главы называется «**Перевод социологических терминов в таджикском и английском языках**». В данном разделе все отрасли социологической науки также сгруппированы по методам перевода и подвергнуты анализу.

Вопросам возникновения, формирования и перевода социологических терминов посвятили свои научные изыскания многие исследователи, такие как Э.А. Сорокин (E.A. Sorokin), Дж. Мартинно (G. Martineau), Л. Гольдман

(L. Goldmann), П. Бурдьё (P. Bourdieu), С.А. Кравченко, Т.С. Арутюнова, Т.С. Шокиров, Ш.И. Хаитова и другие.

«**Гендерная социология** – раздел социологии, изучающий образцы различий социальных ролей мужчин и женщин. Предметом исследования гендерной социологии являются исторически сложившиеся неравные отношения между мужчинами и женщинами» [11]. Способ перевода **транслитерация / транскрипция**: *gender* – *гендер*, *gender stereotypes* – *стереотипҳои гендерӣ* (гендерные стереотипы), *gender socialization* – *социализатсияи гендерӣ* (гендерная социализация); способ перевода **полное калькирование**: *sex* – *ҷинс* (пол), *masculinity* – *мардонагӣ* (мужественность / маскулинность), *femininity* – *занонагӣ* (женственность / фемининность); способ перевода **неполное калькирование**: *gender identity* – *хувияти гендерӣ* (гендерная идентичность), *gender roles* – *нақшҳои гендерӣ* (гендерные роли), *gender discrimination* – *таъбири гендерӣ* (гендерная дискриминация), *gender inequality* – *нобаробарии гендерӣ* (гендерное неравенство); способ перевода **описательный перевод (описательный перевод)**: *patriarchy* – *падаршоҳӣ* (*патриархат* – период первобытного общества, где главой рода был мужчина (*патриарх*); *падарсолорӣ*), *feminism* – *феминизм* (интеллектуальный, философский и политический дискурс, направленный на равноправие и правовую защиту женщин); способ перевода **спецификация**: *transgender* – *трансгендер* (смена пола); способ перевода **экспликация**: *gender fluidity* – *гендерная флюидность* (человек, чья гендерная идентичность не является постоянной и меняется со временем или в зависимости от ситуации) [13].

Из рассмотренных примеров следует, что социологические термины передаются посредством прямого и косвенного перевода, а их перевод чаще всего

осуществляется такими способами, как спецификация (муайянсоэй), описательный перевод, калькирование и экспликация (тавзах).

Шестой раздел четвертой главы, озаглавленный **«Перевод политологических терминов в исследуемых языках»**, охватывает всю классифицированную терминологию политологии, в нем рассматриваются особенности и тонкости перевода. Вопросам политологической терминологии, специфике её перевода, а также путям и средствам терминообразования в данной области науки посвятили свои научно-исследовательские работы многие отечественные и зарубежные исследователи.

Термины, относящиеся к международным отношениям, переводятся на таджикский язык различными способами. Термины *balance of power* – *таносуби қувваҳо* (баланс сил) (ситуация, в которой политическая или военная мощь распределена между двумя странами или группами стран), *hegemony* – *ҳегемония* (гегемония) (политическое, экономическое, военное превосходство, контроль одного государства или социального слоя над другим государством или слоем) переводятся способом **смыслового объяснения (описательного перевода)**, так как первый термин переведен буквально и получил в скобках определение, а второй термин получил описательный перевод после транслитерации. Термин *diplomacy* – *дипломатия* подвергся транслитерации, так как буквы английского языка приведены в соответствие с буквами таджикского алфавита. Термины *international law* – *ҳуқуқи байналмилалӣ* (международное право), *international security* – *амнияти байналмилалӣ* (международная безопасность), *non-governmental organization* – *ташкilotҳои ғайридавлатӣ* (неправительственные организации), *diplomatic immunity* –

дахлнопазирии *дипломатӣ* (*дипломатическая неприкосновенность*), *collective security* – *амнияти умумӣ* (*коллективная безопасность*), *national interest* – *манфиати миллӣ* (*национальные интересы*) переведены с английского на таджикский язык способом **полного синтаксического калькирования**, так как каждый компонент терминов перенесен слово в слово и в обоих языках отражен в форме словосочетания, в силу чего это называется **синтаксической калькой**. Термины *sanctions* – *санксия* (*санкция/тахрим*), *soft power* – *неруи нарм* (*мягкая сила – воздействие на другие государства посредством культуры*), *hard power* – *неруи сахт* (*жесткая сила – посредством военного давления*) переводятся способом **идентификации**, так как термины переведены **буквально** и интерпретированы в скобках другими выражениями. Термин *humanitarian intervention* – *дахолати башардӯстона* переведен способом **лексической транспозиции**, так как термин «гуманитарный» заменен на «башардӯстона» (человеколюбивый), а компонент **intervention** – влияние, движение – переведен как «дахолат» (вмешательство). В этом термине компоненты претерпели смысловую замену.

Седьмой раздел четвертой главы озаглавлен: **«Перевод терминов психологии и педагогики в таджикском и английском языках»**.

Приведенные термины переведены на таджикский язык с использованием различных переводческих приемов. Термины «*developmental stages* – *марҳилаҳои рушд* (*этапы развития*)» и «*critical period* – *давраи бухронӣ* (*критический период*)» переведены методом **полного калькирования**, так как в них наблюдается пословный перевод. Термин «*attachment theory* – *назарияи дилбастагӣ* (*теория привязанности*)» реализован методом **лексического калькирования**, так как слово «*attachment*»

в словарях имеет значения «связь» или «приложение» [14], однако для достижения точного эквивалента данный термин использован в переносном значении «дилбастагӣ». Термин «*socioemotional development – рушди иҷтимоию эмотсионалӣ (социально-эмоциональное развитие)*» представляет собой метод **неполного калькирования**, а термины «*language acquisition – азхудкунии забон (усвоение языка)*» и «*moral development – инкишофи ахлоқӣ (нравственное развитие)*» отражают метод **полного калькирования**, так как имеют буквальный перевод. Термин «*puberty – набертат (пубертат / половое созревание)*» переведен методом **идентификации**, так как для прояснения понятия в скобках оно выражено другим словосочетанием. Термин «*adolescence – синни гузаитан аз тифлӣ ба ҷавонӣ (подростковый возраст)*» передан с английского на таджикский язык методом **модуляции**, поскольку в английском языке процесс возрастного перехода выражен одним словом, а в языке перевода – словосочетанием. То есть переход результата в процесс или наоборот в ходе перевода свидетельствует о приеме **модуляции**. Термин «*lifespan development – инкишофи синнусолӣ (развитие на протяжении жизни)*» подвергся **лексической транспозиции**, так как буквальный перевод слова «*lifespan*» означает «*продолжительность жизни*» [18], но для достижения эквивалентности смысла было использовано изменение значения и выбрано слово «*синнусолӣ*» (*возрастной*). Термин «*adulthood – калонсолӣ (взрослость)*» переведен методом **грамматической транспозиции**, так как в английском языке термин является производным по форме (*adult* – корень, *-hood* – суффикс), а в таджикском языке он передан как сложное слово: (*калон+сол+ӣ*).

Отраслевая классификация педагогики включает множество направлений, однако для анализа методов

перевода в данном подразделе были выбраны наиболее распространенные из них:

Примеры терминов общей педагогики демонстрируют использование различных методов перевода с английского на таджикский язык. Термин *didactics* – *дидактика* переведен методом **транслитерации / транскрипции**. Термины *teaching methods* – *усулҳои таълим (методы обучения)*, *assessment* – *арзёбӣ (оценка)*, *multicultural education* – *таълими бисёрфарҳангӣ (мультикультурное образование)*, *instructional design* – *тарҳрезии таълимӣ (педагогическое проектирование)* и *teacher professional development* – *тақмили ихтисоси омӯзгорон (профессиональное развитие учителей)* переданы методом **полного калькирования**, при котором все компоненты терминов переведены буквально. Термин *educational technology* – *технологияи таълимӣ (образовательная технология)*, напротив, является **неполной калькой**, так как компонент *technology* – *технология* подвергся **транслитерации** и вошел в таджикский язык без поиска эквивалента. Термин *educational objectives* – *ҳадафҳои таълим (цели обучения)* переведен методом **лексической транспозиции**, поскольку вместо слова *objectives* – «*меъёрҳо*» (*нормы/критерии*) использован термин «*ҳадафҳо*» (*цели*). В термине *competence-based education* – *таълими салоҳиятнок (компетентностное обучение)* компонент *based* – «*асосёфта*» опущен и не переведен на таджикский язык, что свидетельствует о различиях в грамматической структуре терминов в сопоставляемых языках.

Восьмой раздел четвертой главы называется «**Перевод юридических терминов в таджикском и английском языках**». Метаязык сферы юриспруденции – язык, относящийся к документам, протоколам правосудия и выступлениям специалистов в области права в процессе их

профессиональной деятельности, где большинство терминов данной сферы однозначны и переводятся на язык перевода точно и чётко. Юридические термины отражены в отраслевых словарях с полными определениями и толкованиями, и переводчику перед переводом того или иного юридического документа следует широко использовать эти словари.

Девятый раздел четвертой главы называется «**Перевод экономических терминов в таджикском и английском языках**», в нем с использованием различных путей и средств перевода проанализированы и рассмотрены все термины отраслей экономической науки.

Термин из **истории экономики** *mercantilism* – *низоми меркантилизм (система меркантилизма)* переведен на таджикский язык методом **грамматической транспозиции**, так как в языке оригинала он структурно выражен производным термином, а в языке перевода превратился в словосочетание. Термины *industrial revolution* – *инқилоби саноатӣ (промышленная революция)*, *supply and demand* – *талаб ва таклиф (спрос и предложение)*, *command economy* – *иқтисодиёти фармондеҳӣ (командная экономика)* и *colonial economy* – *иқтисодиёти мустамликавӣ (колониальная экономика)* реализованы методом **полного калькирования**, так как все части термина переведены буквально. Термины *protectionism* – *муҳофизати истеҳсолоти маҳаллӣ (протекционизм – защита местного производства)*, *marshall plan* – *барномаи ёрии иқтисодии ШМА ба Аврупои Ғарбӣ дар солҳои 1948-1951 (план Маршалла – программа экономической помощи США Западной Европе в 1948-1951 гг.)*, *keynesianism* – *назарияи танзими давлатии иқтисодиёт (кейнсианство – теория государственного регулирования экономики)* получили в таджикском языке интерпретацию через **пояснительный**

перевод. Термины, созданные известными экономистами в процессе профессиональной деятельности, чаще переводятся с помощью смыслового объяснения, например: *the invisible hand* – дастӣ ноаён (невидимая рука – метафорический термин, предложенный Адамом Смитом, означающий содействие индивидуальных интересов на свободном рынке общему благосостоянию), *the gold standard* – стандартӣ тиллоӣ (золотой стандарт – денежная система, действовавшая до конца XIX века во многих странах, где только золото выступало в качестве общего и основного эквивалента денежного обращения). Термины *classical economics* – иқтисодиёти классикӣ и *agrarian reform* – ислоҳоти аграрӣ переведены методом **неполного калькирования**, так как один компонент термина в таджикском языке лишь транслитерирован и не нашел эквивалента.

В десятом разделе четвёртой главы под названием **«Перевод религиозических терминов в рассматриваемых языках»** автор подвергает анализу всю религиозическую терминологию посредством методов перевода.

Большинство терминов *психологии религии* переведены на таджикский язык методом **полного калькирования**. Все компоненты переведены пословно и соответствуют по смыслу, например: *religious experiences* – таҷрибаҳои динӣ (религиозный опыт), *religious beliefs* – эътиқодҳои динӣ (религиозные убеждения), *religious development* – рушди динӣ (религиозное развитие), *religious behavior* – рафтори динӣ (религиозное поведение), *religion and mental health* – дин ва саломатии руҳӣ (религия и психическое здоровье), *social influence of religion* – таъсири иҷтимоии дин (социальное влияние религии), *psychology of faith* – равониносии имон (психология веры), *psychology of prayer* – равониносии намоз (психология молитвы).

Термины *religious and cultural differences* – тафовутҳои динӣ ва фарҳангӣ (религиозные и культурные различия) и *spiritual development* – рушди руҳонӣ (духовное развитие) подверглись как **полному калькированию**, так и **грамматической транспозиции**, поскольку порядок частей речи в языке перевода изменился по сравнению с языком оригинала. Термин *religious identity* – диншиносӣ также переведен методом **грамматической транспозиции**, так как терминологическое словосочетание трансформировалось в сложное слово. Термин *religious stress and coping* – омӯзише, ки чӣ гуна эътиқоди динӣ ба одамон дар мубориза ба вазъиятҳои душвор ва стресс кумак мекунад (изучение того, как религиозная вера помогает людям в борьбе с трудными ситуациями и стрессом) не имеет эквивалента в таджикском языке и выражен методом **пояснения**.

Анализ религиозоведческих терминов показал, что в процессе перевода большинство из них имеют в таджикском языке свои динамические и функциональные эквиваленты. Если сравнивать методы перевода различных отраслей религиоведения, то в феноменологии религии и философии религии чаще используется метод идентификации. Термины сравнительного религиоведения представляются более сложными, так как каждый из них выражает определенную религиозную теорию и переводится методом смыслового объяснения. Другие термины отраслей религиоведения, подобно терминам гуманитарных наук, переводятся в форме прямого и косвенного перевода.

Пятая глава диссертации под названием **«Применение и анализ терминологии гуманитарных наук на примере произведений Фредерика Старра «Lost Enlightenment» («Утраченное просвещение») и Бободжона Гафурова «Таджики» («Tajiks») и их**

переводческие трансформации в таджикском и английском языках» состоит из трёх разделов.

Первый раздел пятой главы, «**Лексические трансформации при переводе терминов гуманитарных наук в таджикском и английском языках**», анализирует терминологию гуманитарных наук на примере переведенных трудов Фредерика Старра и Бободжона Гафурова, определяя пути и средства их перевода с помощью лексических трансформаций. В процессе анализа также выявлены некоторые трудности и ошибки, возникающие при переводе гуманитарных терминов.

Рассмотрим следующие примеры с данными трансформациями:

*"Central Asia as yet has no **chronicler** comparable to Joseph Needham, the great **historian** from Clare College, Cambridge, whose magisterial, twenty-seven volume Science and Civilization in China has no equal for any other people or world region"* [35, с. 13].

«Осиёи Марказӣ то ҳол **солноманигор**, дар муқоиса бо Ҷозеф Нидҳем – **муаррихи** бузург аз Кларе Коллеҷи Кембридҷ надорад, ки ба мисли асарӣ бистуҳафтчилдаи магистрии ӯ бо номи «Илм ва тамаддун дар Чин» барои халқҳои дигар ё барои минтақаи дигари ҷаҳон офарида шуда бошад» [34, с. 18].

В вышеуказанном примере приведены исторические термины **chronicler** и **historian**, оба из которых переведены на таджикский язык с помощью лексической трансформации. Термин **chronicler** является производным по составу и состоит из корня *chronic* и суффикса *-ler*; на таджикский язык он переведен методом семантического калькирования как **солноманигор**. При переводе структура термина в таджикском языке стала сложной и выражена корнями **сол+нома+нигор**. По характеру перевода он осуществляется методом семантического калькирования,

так как если *chronic* по значению соответствует «солнома» (летопись), то суффикс *-ler* выражен как «нигор» (пишущий), что обозначает профессиональную деятельность, то есть человека, изучающего исторические этапы во времени и пространстве. В данном случае переводчик, опираясь на смысловой оттенок, перевел первую часть термина буквально, а вторую часть – метафорически. Сам термин «*хронология*» был заимствован из современного латинского в английский язык, а в советский период он транслитерировался в такой же форме и в таджикском языке [19, с. 454], однако сегодня этот термин имеет свой собственный перевод. Другой термин, *historian*, переведен путем нахождения эквивалента и обрел в таджикском языке свой полный эквивалент как *муаррих*.

Таким образом, анализ переведенных произведений показал, что большинство терминов гуманитарных наук передается с помощью таких лексических трансформаций, как *калькирование*, *транскрипция* и *транслитерация*, *спецификация*, *модуляция* и *опесательный перевод*. В ходе анализа также выяснилось, что при лексической трансформации терминов гуманитарных наук значение термина претерпевает семантические и структурные изменения под влиянием различных средств перевода. Примеры продемонстрировали, что для сохранения общего смысла переводимого текста в нем производится ряд лексических замен, позволяющих полностью передать информацию оригинала в тексте перевода.

Анализ и обсуждение определили, что при переводе гуманитарной терминологии в исследуемых трудах учитывается лексическая структура терминов оригинала и выполняется ряд задач. В их числе: перевод с использованием прямых и переносных значений; передача некоторых терминов с общим значением путем

конкретизации; лексическая замена
общеупотребительными синонимами; перевод
описательными оборотами; сохранение культурных и
языковых оттенков в процессе перевода; раскрытие
верного содержания; соблюдение ясности; создание новых
слов при необходимости; а также выбор общепринятых
нормированных терминов в тексте перевода. Все
перечисленные задачи характерны для лексической
трансформации при переводе терминов гуманитарных
наук.

Второй раздел пятой главы под названием «**Лексико-грамматические трансформации при переводе терминов гуманитарных наук в таджикском и английском языках**» охватывает вопросы сохранения грамматических особенностей в процессе перевода.

Одной из наиболее сложных ситуаций для переводчика является столкновение с необходимостью переводческих трансформаций, так как в этом процессе выявляются значительные различия в структурах языков, в частности, в их грамматическом и семантическом строении. В данном разделе особое внимание уделяется грамматической трансформации терминов гуманитарных наук таджикского и английского языков.

“Соҳаҳои нави хоҷагӣ, аз қабилӣ кулолӣ, зироат ва чорводорӣ низ ба вучуд меоянд” [33, с. 34].

"New forms of economy appeared in the form of pottery production, hoe cultivation and primitive animal husbandry" [36, с. 15].

Экономические и культурные термины *кулолӣ* (гончарное дело), *зироат* (земледелие) и *чорводорӣ* (животноводство) были переданы на английский язык с помощью грамматической трансформации, так как в морфологической структуре терминов в двух языках наблюдаются различия. Термин *кулолӣ* в английском

языке сочетается не только с «*pottery*», но и с «*production*» (*производство*), что в совокупности выражает значение «*процесса гончарного производства*». По синтаксической структуре термин *кулолӣ* состоит из *кулол* + *ӣ* (*корень* + *суффикс*) и является производным словом, однако при переводе на английский язык в виде словосочетания *pottery production* он имеет структуру «*существительное* + *существительное*» (*noun* + *noun*), что в английском языке понимается как «*производство гончарных изделий*» или «*гончарное ремесло*». Термин *зироат* также имеет простую структуру в таджикском языке, но переведен как словосочетание *hoe cultivation*, которое через название орудия (*hoe* – *мотыга*) и отглагольное существительное (*cultivation* – *возделывание*) передает точное значение «*мотыжное земледелие*» или первобытное земледелие. Термин *чорводорӣ* по своей структуре в таджикском языке является сложным и состоит из двух корней и суффикса (*чорво* + *дор* + *ӣ*), однако при переводе в виде словосочетания *primitive animal husbandry* с прилагательным (*primitive*) и двумя существительными (*animal* + *husbandry*) выражает значение «*первобытное животноводство*».

Стало очевидно, что термины изменились по своей синтаксической структуре при переходе в английский язык, что является показателем грамматической трансформации синтаксической транспозиции. Следует отметить, что в процессе перевода данных терминов, непосредственно использованных в предложении, также наблюдается несколько грамматических изменений в структуре самого предложения; мы сочли необходимым проанализировать и их, так как исследуемые термины переведены с таджикского на английский с опорой на контекст предложения. В процессе перевода данного предложения наблюдается сдвиг времени (*Time shift* /

Transposition of tense). В предложении на таджикском языке глагол «ба вучуд меоянд» стоит в настоящем времени (в значении «возникают»), однако в английском переводе использовано «*appeared*» в прошедшем времени. Использование такой грамматической трансформации категории времени обусловлено необходимостью соответствия содержания текста перевода оригиналу, который является историческим трудом и описывает события прошлого. В переводе перед «*animal husbandry*» добавлено слово *primitive*, которого нет в оригинальном тексте. Добавление такого термина помогает читателю точно понять, что речь идет о первобытном животноводстве. Такая переводческая трансформация также является лексико-грамматической и свидетельствует о методе добавления пояснительного термина (*Amplification / Addition*), который применен для изменения грамматической структуры термина в предложении. В процессе анализа наблюдается еще одна лексико-грамматическая трансформация – сжатие смысла (*Generalization / Compression*). В таджикском языке каждая отрасль называется конкретно («*кулолӣ*», «*зироат*», «*чорводорӣ*»), однако в английском языке они преобразованы в форму общей деятельности путем генерализации (*pottery production, hoe cultivation, primitive animal husbandry*), где смысл обобщен и адаптирован к грамматике английского языка. При переводе данных терминов были использованы изменение структуры термина, смена времени, изменение структуры предложения, добавление пояснительных слов и генерализация смысла. Это пример использования нескольких лексико-грамматических трансформаций для правильного перевода и адаптации предложения к правилам английского языка.

Третий раздел пятой главы «**Стилистические трансформации при переводе терминов гуманитарных наук в таджикском и английском языках**» включает в себя особенности стилистических трансформаций в процессе перевода, и в нем проанализированы и рассмотрены все стилистические тонкости терминов гуманитарных наук при переводе.

Рассмотрим несколько примеров из переведенных произведений Фредерика Старра «Lost Enlightenment» и Бободжона Гафурова «Точикон» на таджикском и английском языках с использованием стилистических трансформаций при их переводе:

"It was, in the words of Mary Boyce, an authority on this neglected faith, "the first to teach the doctrines of an individual judgment, Heaven and Hell, the future resurrection of the body, the general Last Judgment, and life everlasting for the reunited soul and body" [35, с. 115].

*«Он, бо суханони Мэри Бойс, қудрате дар ин оини инкоркардашуда буд, «аввалин, ойине буд, ки ақидаҳои қазовати фардӣ, бихишт ва дузах, **растагории тан дар оянда, қазовати вопасини умумӣ ва ҳаёти абадӣ барои руҳ ва тани аз нав муттаҳидшударо таълим меод**» [34, с. 112].*

В этом предложении термины, выделенные жирным шрифтом, являются религиозно-философскими терминами, и в процессе перевода они утратили свой баланс и стилистические элементы в таджикском языке. Данные термины были полностью калькированы на таджикский язык не с помощью стилистических, а лишь посредством лексических трансформаций: ***the future resurrection of the body*** – *растагории тан дар оянда* (будущее воскрешение тела), ***the general Last Judgment*** – *қазовати вопасини умумӣ* (всеобщий последний суд), ***life everlasting for the reunited soul and body*** – *ҳаёти абадӣ барои руҳ ва тани аз*

нав муттаҳидшуда (вечная жизнь для воссоединенных души и тела). Данные термины с их религиозными понятиями существуют и в таджикском языке и способны полностью отразить стилистические элементы и стилевой баланс оригинала. Если бы переводчик применил стилистическую трансформацию методом лексико-культурной адаптации и перевел их как: *the future resurrection of the body – эҳёи ҷасад дар рӯзи қиёмат (воскрешение тела в день воскресения/судный день: рӯзи маҳшар, рӯзи растохез, араҷом)* [34, с. 780], *general Last Judgment – рӯзи Қиёмат (день Страшного суда), life everlasting for the reunited soul and body – ҳаёти абадӣ барои руху ҷасади эҳёшуда (вечная жизнь для воссоединенных души и плоти)*, он смог бы донести до таджикского читателя те же чувства, что заложены в оригинальном тексте.

Анализ и рассмотрение данных примеров показали, что стилистическая трансформация при переводе терминов гуманитарных наук применяется для адаптации стилистических элементов оригинала к тексту перевода. Переводчик при использовании стилистических трансформаций сохраняет культурно-семантическую окраску и стиль каждого термина гуманитарной сферы в тексте перевода, используя специфические методы пояснения, компенсации и адаптации. Примеры продемонстрировали, что исторические термины имеют свой стилистический слог, и при их переводе чаще выбираются архаизмы. Юридические же термины обладают собственным стилем, отличающимся точностью и конкретностью, о тонкостях которых переводчик должен быть осведомлен. Термины культурологии, литературоведения и искусства имеют национально-культурные особенности и встречаются в тексте как термины-реалии, при переводе которых переводчик

применяет метод культурной адаптации. Анализ показал, что при использовании стилистических трансформаций текст доносится до читателя на языке перевода максимально, естественно, плавно и понятно.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основе анализа и рассмотрения данной темы можно прийти к следующим выводам:

1. В процессе диссертационного исследования поэтапно изучены история перевода и этапы формирования движения по переводу терминологии с точки зрения западных и восточных исследователей [8-А].

2. В процессе исследования были изучены теории межъязыкового соответствия терминов гуманитарных наук в таджикском и английском языках; термин был определен как одна из безэквивалентных лексических единиц языка. В ходе изучения уровней эквивалентности терминов гуманитарных наук было также установлено, к какому виду перевода они относятся – все термины гуманитарных наук реализуются в рамках научно-технического перевода [3-А].

3. Термин является выражением естественного языка и обладает собственной системой и нормами, знание и понимание которых обязательно в процессе перевода. Специфическими нормами метаязыка, к которому относятся термины, являются системность, структурная оформленность, искусственный характер термина, однозначность, функциональная ограниченность и точность. В процессе изучения терминосистем выявлены различия между системами терминов гуманитарных науки терминов естественных (точных) наук [13-А].

4. В процессе перевода были изучены характерные особенности термина в терминосистеме, позволяющие отличить его от смысловых границ обычной лексической

единицы. Термины в своей системе различаются номинативной, прагматической, коммуникативной и сигнификативной функциями. В ходе исследования также были рассмотрены причины возникновения трудностей при переводе терминов. Выяснилось, что обычные лексические единицы выражают картину мира через описание реального и виртуального миров с различными смысловыми оттенками, в то время как специальные лексические единицы – термины – охватывают профессиональную картину мира, именуя её точными и конкретными понятиями с номинативной функцией [8-А; 13-А].

5. Факторами, обуславливающими неперево́димость терминологии гуманитарных наук, являются многозначность терминов, наличие синонимов, а также случаи омонимии [16-А].

6. Исследование темы показывает, что сходство формы термина в языке оригинала и перевода, известное как «ложные друзья переводчика», является еще одной проблемой перевода терминологии гуманитарных наук. Анализ показал, что данное явление вытекает из межъязыковой асимметрии терминологии, которая чаще всего возникает в процессе ретерминологизации [18-А; 19-А].

7. В связи с преодолением проблемы неперево́дмости терминов была изучена методология перевода терминологии гуманитарных наук. В диссертации рассмотрены три специфических понятия методологии перевода: метод, стратегия и техника (прием), а также определены различия между ними: метод перевода – это форма переводческой деятельности, стратегия перевода – изучение переводческой ситуации и планирование переводческих действий, а техника или прием – выражение самих переводческих операций [15-А].

8. Выяснилось, что терминология гуманитарных наук отличается от терминологии точных наук процессом своего формирования, так как большинство терминов возникло на базе общеупотребительной лексики. Термины же точных наук чаще являются результатом терминотворчества, именуя научные явления или открытия. В то же время результаты анализа показали, что терминология гуманитарных наук отличается от терминологии точных наук степенью конкретности и устойчивости значения независимо от контекста [17-А].

9. В диссертации определено различие методологии перевода терминологии гуманитарных наук от терминологии точных наук. Терминология гуманитарных наук связана с абстрактными явлениями, иногда выходит за рамки терминологической нормы и выражает различные смысловые оттенки, тогда как терминология точных наук, напротив, относится к явлениям реальной жизни и всегда выражает одно значение независимо от стиля текста [17-А].

10. На основе «Десятичной классификации Дьюи» были выбраны десять центральных областей гуманитарных наук, и на примерах проанализированы методы и пути перевода их терминологии. Анализ подходов к переводу терминологии гуманитарных наук показал, что термины философии, составляющие 70% заимствованной терминологии, переводятся как прямым, так и непрямым способом, поскольку многие подразделы философии обладают признаками точных наук, и их термины чаще переводятся с английского на таджикский язык путем транслитерации и калькирования [25-А].

11. В процессе применения и классификации подходов к переводу терминологии лингвистики и литературоведения были выявлены их отличительные особенности. Исследование показало, что в

терминосистемах данных наук полные и неполные синтаксические кальки встречаются только в форме словосочетаний, а морфологические кальки используются в производных и сложных терминах [27-А].

12. В диссертации осуществлен анализ трансформаций при переводе терминологии гуманитарных наук в переведенных произведениях с английского языка на таджикский и наоборот. Выбранные труды являются историческими и отражают все многообразие терминологии гуманитарных наук [29-А].

13. В ходе изучения подходов к переводу терминологии гуманитарных наук также выяснилось, что термины-реалии чаще всего встречаются в культурологии, и при их переводе заметно преобладают методы адаптации и компенсации [27-А].

14. Анализ социологической терминологии показывает, что она находится в постоянном процессе развития и изменений; термины чаще всего переходят из общеупотребительной лексики в специальный профессиональный язык, вследствие чего подвергаются многозначности и синонимии. Их перевод чаще осуществляется методами идентификации, смыслового объяснения, калькирования и пояснения [16-А].

15. Анализ политологической терминологии показал, что термины этого направления, как и другие термины гуманитарных наук, переводятся методами калькирования, транслитерации, транспозиции, идентификации, смыслового объяснения и пояснения. Было установлено, что из-за различий в структурах государственного устройства некоторые политические термины переводятся с английского на таджикский язык с использованием функциональных и динамических эквивалентов [17-А].

16. Исследование психологической и педагогической терминологии таджикского языка показало, что термины

этого направления постоянно развиваются и обогащаются за счет заимствований из других языков. В процессе рассмотрения темы выяснилось, что при переводе психологических терминов наиболее популярны методы модуляции и смыслового объяснения, а в педагогической терминологии – методы калькирования, транскрипции/транслитерации и транспозиции [13-А].

17. Анализ показывает, что в процессе перевода терминологии гуманитарных наук перевод юридических терминов является, с одной стороны, наиболее актуальным, а с другой – сложным и запутанным, так как термины этого направления сильно зависят от различий в правовых системах государств и культурных особенностей языковых сообществ. Изучение подходов к переводу юридической терминологии показало, что в этой системе прежде всего широко используются методы соответствия, функционального эквивалента, калькирования и транспозиции [14-А].

18. Проблемы перевода экономической терминологии прежде всего связаны с её многоотраслевым характером и частыми изменениями, что требует от переводчика особого подхода. Анализ отраслевой терминологии экономической науки показал, что термины экономики труда чаще передаются путем прямого перевода – методом калькирования с английского на таджикский язык [29-А].

19. Исследование темы выявило, что религиозоведческая терминология обладает выраженными культурными и национальными особенностями, выражая в языке оригинала абстрактные понятия, для которых подбор эквивалента или адекватного термина в языке перевода представляется крайне сложным. Эта трудность особенно заметна при переводе терминологии сравнительного религиоведения. Анализ показал, что в процессе перевода необходимо учитывать принадлежность термина к

конкретной ветви религиоведения. Если при переводе терминов феноменологии и философии религии чаще используется метод идентификации, то термины сравнительного религиоведения переводятся методом смыслового объяснения [9-А].

20. Стоит отметить, что большинство терминов в терминологии гуманитарных наук также входит в группу безэквивалентных единиц и нуждается в переводческих трансформациях. Переводческие трансформации терминологии гуманитарных наук осуществляются с учетом лингвистических аспектов: лексической, грамматической и стилистической структуры. Лексические трансформации при переводе терминологии гуманитарных наук включают методы конкретизации, генерализации, идентификации, калькирования, модуляции и транслитерации. Грамматические трансформации представлены методом транспозиции, а стилистические — методами адаптации, компенсации и интерпретации [15-А].

21. Результаты анализа показали, что стилистические трансформации используются для того, чтобы избежать утраты терминов из терминологии гуманитарных наук в тексте перевода. В этом случае переводчик прилагает усилия, чтобы передать термин из оригинала в текст перевода с сохранением его специфического стиля. В процессе анализа переведенной терминологии было определено, что чаще всего термины-реалии, относящиеся к культурологической и социологической терминосистемам, оказываются полностью безэквивалентными в тексте перевода, а большинство из них представляют собой неизвестные понятия. Для перевода таких терминов были применены методы культурной адаптации и лексико-семантической компенсации [15-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

На основании проведенного диссертационного исследования лингвистам, терминологам и лексикографам может быть предложен ряд базовых и вспомогательных материалов по вопросам изучения теории и практики перевода, улучшения качества перевода научных текстов и унификации многозначных терминов:

1. Результаты исследования закладывают основу для будущих изысканий в области терминоведения и переводоведения, а также для разработки нормативных правил в этом направлении. Анализ, сопоставление и изучение формирования систем терминологии гуманитарных наук, представленные в практической части работы, могут служить вспомогательным руководством для терминологов при систематизации и гармонизации терминов различных областей гуманитарного знания.

2. Предложенная методология перевода терминологии гуманитарных наук может быть использована в качестве базового материала для составления отраслевых словарей и разработки подробных глоссариев.

3. Разделы, посвященные методологии, стратегии и приемам перевода терминологии гуманитарных наук, могут стать основой для создания методических пособий по переводу терминов. Кроме того, результаты исследования могут помочь специалистам в области лингвистики, переводоведения, терминоведения и лексикографии при разработке учебников по теории и практике перевода, учебных программ и пособий для спецкурсов по переводу, сопоставительному языкознанию, лексикологии и стилистике.

4. Результаты исследования демонстрируют профессиональному переводчику способы правильного

выбора стратегии и приемов перевода, способствуя качественной передаче стандартизованных терминов и адекватных эквивалентов из оригинала в текст перевода.

5. Для совершенствования национальной языковой политики при стандартизации терминологии гуманитарных наук специалисты могут использовать результаты данного исследования, применяя предложенные варианты перевода терминов или опираясь на представленную методологию их передачи.

6. Данная диссертация является не только теоретическим трудом, но и практическим руководством, которое может сыграть эффективную роль в подготовке будущих специалистов в области перевода, лингвистики и терминоведения, а также в развитии их профессиональной деятельности. Настоящий материал послужит источником для исследователей в области перевода и терминоведения в процессе их работы над достижением высокого качества перевода научных и учебных текстов.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

І. Адабиёти илмӣ

1. Ахманова, О.С. О принципах и методах лингвистического исследования [Текст] / О.С. Ахманова. – Москва, 1966. – 184 с.
2. Бойцова, О.В. Ложные друзья переводчика в русском и английском языках [Текст] / О.В. Бойцова, Г.М. Алиева, Ю.А. Калинина // Актуальные проблемы филологии: материалы II Международной научной конференции. – Краснодар: Новация, 2016. – С. 67-69.
3. Верли, М. Общее литературоведение (перевод с немецкого) [Текст] / М. Верли. – Москва, 1957. – 243 с.
4. Гарбовский, Н.К. Теория перевода [Текст] / Н.К. Гарбовский. – М., 2004. – 544 с.
5. Даниленко, В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов [Текст] / В.П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – Москва, 1971. – С. 19-21.
6. Камолиддинов, Б. Тарҷума ва балоғати сухан. Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумаи бадеӣ ва забони он [Текст] / Б. Камолиддинов, М.Б. Нағзибекова, ҷилди 2. – Душанбе: Деваштиҷ, 2005. – 192 с.
7. Комиссаров, В.Н. Общая теория перевода [Текст] / В.Н. Комиссаров. – Москва: Черо, 1999. – 136 с.
8. Кутина, Л.Л. Языковые процессы, возникающие при составлении научных терминологических систем [Текст] / Л.Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – Москва, 1970. – С. 82-94.
9. Мухторов, Ш. Замон ва тарҷумон [Матн] / Ш. Мухторов. – Душанбе: Адиб, 1989. – 206 с.
10. Самадов, А. Мактаби тарҷума [Матн] / А. Самадов. – Душанбе, 2020. – 176 с.

11. Титаренко, Л.Г. Гендерная социология: учебно-методический комплекс [Текст]/ Л.Г.Титаренко. – Москва, 2003. – 150 с.
12. Факторович, П.М. Великий бухарский ученый Ибн Сина (Авиценна) [Текст] / П.М. Факторович. – Самарканд, 1941. – 28 с.
13. Holmes, M. What is Gender? Sociological Approaches [Text] / M. Holmes. – London: SAGE Publications, 2007. – 216 p.
14. Klaudy, K. Bevezetés a fordítás gyakorlatába [Text] / K. Klaudy. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. – 240 p.
15. Larson, M. Translation: theory and practice, tension and interdependence [Text] / M. Larson. – USA: State University of New York, 1991. – 270 p.
16. Sorokin, E.A. Principles of Designing Multilingual Terminology Databases [Text] / E.A. Sorokin // Terminology and Translation. – Moscow, 1992. – Vol. 4. – pp. 45-58.

17. حیدری، پ. سنت ترجمه / پ. حیدری. [متن] – طهران، بنگاه ترجمه، 1394. – 216ص.

[Хайдарӣ, П. Суннати тарҷума [Матн] / П. Хайдарӣ. – Техрон: Бунгоҳи тарҷума, 1394. – 216 с.]

II. Фарҳанг ва донишномаҳо

18. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1016 с.
19. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ [Матн] / зери таҳрири М.А. Маҳмудов. – Душанбе: ЭР-граф, 2009. – 620 с.
20. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: (иборат аз 2 ҷилд) [Матн] / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. –Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – ҷилди 2. – 945 с.

21. Ҳабибов, С. Луғати истилоҳоти иқтисодӣ (русӣ-тоҷикӣ) [Матн] / С. Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 323 с.
22. Ҳодизода, Р. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 188 с.
23. Чамшедов, П. Фарҳанги тоҷикӣ-англисӣ [Матн] / П. Чамшедов. – Душанбе, 2008. – 978 с.
24. Haim, S. English-Persian Dictionary [Text] / S. Haim. – 2nd edition. – New York: Hippocrene Books, 1993. – 700 p.
25. Hirsch, E.D. The Dictionary of Cultural Literacy [Text] / E.D. Hirsch, J.F. Kett, J. Trefil. – Boston: Houghton Mifflin, 1993. – 619 p.
26. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary [Text]. – Tenth edition. – Massachusetts, 1998. – 1557 p.
27. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [Text] / A.S. Hornby. – Sixth edition. – Oxford University Press, 2000. – 1539 p.
28. Robert, Ch. Chambers's Etymological Dictionary of the English Language [Text] / Ch. Robert. – London and Edinburg, 1867. – 592 p.
29. Robert, K. Barnhart Dictionary of Etymology [Text] / K. Robert. – New York: Wilson, 1988. – 1284 p.
30. Shunnaq, A.T. Dictionary of Translation Terms (English-Arabic) [Text] / A.T. Shunnaq. – London: Noor Publishing, 2017. – 164 p.
31. The Penguin Dictionary of Sociology [Text] / Nicholas Abercrombie, Stephen Hill and Bryan S. Turner. Third Edition. – New York. 2006. – 496 p.
32. Vivanco, L. A Dictionary of Cultural Anthropology [Text] / L. Vivanco. – Oxford: OUP, 2018. – 253 p.

III. Манобеъ

33. Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав [Матн] / Б. Ғафуров. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.

34. Фредерик, С. Маърифати гумшуда. Асри Тилоии Осиёи Марказӣ аз истилои араб то Темуранг [Матн] / С. Фредерик. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 692 с.
35. Frederick, S. Lost Inlightenment. Central Asia’s Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane [Text] / S. Frederick, (Translated by Professor A. Mamadnazarov). – Princeton: Princeton University Press. 2013. – 686 p.
36. Ghafurov, B. Tajiks [Text] / B. Ghafurov, (Translated by Professor P. Jamshedov). – Dushanbe: Irfon, 2020, – 760 p.

IV. Захираҳои электронӣ

37. Смирнова, Е.С. Неординарное в подъязыке науки и техники (на материале английского языка) [электронный ресурс]. – Режим доступа: www.rasnauka.com
38. Multitran dictionary [Electronic resource]. – Access mode: www.multitran.com

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. Монография

[1-А]. Кесамирова, С.Р. Таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилоҳои байнизабони воҳидҳои луғавӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова, – Душанбе: “ЭР-граф”, 2021. – 152 с.

[2-А]. Рустамзода, С.Р. Методологияи тарҷумани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С.Р. Рустамзода, – Душанбе: “ЭР-граф”, 2025. – 420 с.

II. Публикации автора в научных журналах, рецензируемых Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

[3-А]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов З.М. Назарияи қонуниятҳои мутобиқатҳо, муодилоҳои функционалӣ ва динамикӣ аз нигоҳи муҳаққиқони тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2021. – №4. – С. 84-89.

[4-А]. Кесамирова, С.Р. Воҳидҳои луғавии бемуодили муваққатӣ ва мушкилоти тарҷумани онҳо (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2021. – №7. – С. 110-115.

[5-А]. Кесамирова, С.Р. Экзотизмҳо ҳамчун падидаи воҳидҳои луғавии бемуодил аз нигоҳи тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2022. – №5. – С. 98-102.

[6-А]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов, З.М. Мафҳум ва моҳияти муодилоҳои мутлақ ва нисбӣ аз нигоҳи тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Вестник

Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2022. – №6. – С. 5-10.

[7-А]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов, З.М. Таҳқиқоти назариявии мафҳуми “меъёрғузори” дар истилоҳиносии ва рушди давраҳои фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ ва миллии стандарткунонии истилоҳот [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – №8. – С. 24-31.

[8-А]. Кесамирова, С.Р. Таърихи ташаккули марҳилаҳои тарҷума ва мушкилоти тарҷумаи истилоҳот дар тарҷумашиносии [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – №6. – С. 67-75.

[9-А]. Кесамирова, С.Р. Назарияи мутобиқати байнизабонӣ дар тарҷумаи истилоҳот [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – №7. – С. 107-115.

[10-А]. Кесамирова, С.Р. Ташаккул ва таҳаввули тарҷума ва марҳилаҳои таърихии таҳаввули он дар тарҷумашиносии форсу тоҷик ва Аврупо [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – №8. – С. 29-35.

[11-А]. Кесамирова, С.Р. Дараҷаҳои муодилокии истилоҳот дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – №9. – С. 104-109.

[12-А]. Кесамирова, С.Р. Намудҳои тарҷума дар тарҷумашиносии [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия

филологических наук. – Душанбе, 2024. – №10. – С. 104-111.

[13-А]. Кесамирова, С.Р. Таҳқиқи низоми истилоҳот дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2025. – №1 (57). – С. 81-89.

[14-А]. Кесамирова, С.Р. Таъсири омилҳои истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник педагогического университета. – Душанбе, 2025. – №3 (116). – С. 129-134.

[15-А]. Кесамирова, С.Р. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар тарҷумашиносӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2025. – №2 (58). – С. 83-90.

[16-А]. Кесамирова, С.Р. Мушкилоти сермаъноӣ, омонимия, муродифот ва мутақобил дар истилоҳот ва тарҷумаи онҳо [Матн] / С.Р. Кесамирова // Сияние науки. Международный научный журнал Высшая аттестационная комиссия при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2025. – №2 (06). – С. 336-344.

[17-А]. Кесамирова, С.Р. Фарқият дар методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзӣ (дақиқ) [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2025. – №4. (117) – С. 104-111.

[18-А]. Кесамирова, С.Р. Асимметрияи байнизабонӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2025. – №3 (59). – С. 52-59.

[19-А]. Кесамирова, С.Р. “Дӯстони ғалатангези тарчумон” дар раванди тарчумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2025. – №5. – С. 76-81.

III. Статьи автора в сборниках и других научных изданиях:

[20-А]. Кесамирова, С.Р., Камолова, С.Ҷ. Реалиҳо ҳамчун падидаи воҳидҳои луғавии бемуодил (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова, С.Ҷ. Камолова // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Важные вопросы изучения и преподавания иностранных языков в условиях инновационного развития». – Душанбе, 2021. – С. 6-11.

[21-А]. Кесамирова, С.Р., Камолова, С.Ҷ. Таҳқиқоти назариявии муодилокии нопурра аз нигоҳи тарчума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова, С.Ҷ. Камолова // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Актуальные вопросы филологии, социологии и естественно-математических наук в период независимости». – Душанбе, 2021. – С. 35-47.

[22-А]. Кесамирова, С.Р., Камолова, С.Ҷ. Назарияи муҳаққиқони тарчумашинос оид ба таснифоти воҳидҳои луғавии бемуодил (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С. Р. Кесамирова // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Лингво-сопоставительные аспекты изучения и преподавания иностранных языков в условиях поликультурного образования». – Душанбе, 2021. – С. 42-46.

[23-А]. Кесамирова, С.Р. Моҳияти лингвистии мафҳуми муодилнокии нопурраи воҳидҳои луғавии байнизабонӣ [Матн] / С. Р. Кесамирова // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Актуальные вопросы теории и практики исследований в области лингвистики». – Душанбе, 2022. – С. 51-55.

[24-А]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов З.М. Раванди меъёрғузори истилоҳот [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Восточная филология: лингвистические исследования, литературные связи и переводоведение». – Душанбе, 2023. – С. 110-116.

[25-А]. Кесамирова, С.Р. Омӯзиш ва моҳияти хусусиятҳои низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республики Таджикистан до 2030 года». – Душанбе, 2024. – С. 183-187.

[26-А]. Кесамирова, С.Р. Марҳилаҳои таърихӣ ҳаракати тарҷумаи истилоҳот ва мушкилоти он дар тарҷумашиноӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Актуальные вопросы переводоведения: теория и методы исследования «непереводимости»». – Душанбе, 2024. – С. 67-73.

[27-А]. Кесамирова, С.Р. Исследование терминосистем в процессе перевода [Текст] / С.Р. Кесамирова // Материалы международной научно-теоретической конференции на тему «Проблемы сопоставительной типологии и переводоведения,

современные вопросы филологии». Ҷумҳурии Ўзбекистон. – Бухоро, 2025. – С. 232–236.

[28-А]. Кесамирова, С.Р. Мушкилоти тарҷумай истилоҳот дар марҳилаҳои теминоидшавӣ ва терминологизатсия [Матн] / С.Р. Кесамирова // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Значение изучения романо-германских языков в процессе глобализации и состояние их изучения в Таджикистане». – Душанбе, 2025. – С. 134-141.

[29-А]. Рустамзода С.Р., Елена К. Aspects of translating historical terminology in English and Tajik [Text] / С.Р. Рустамзода, К. Елена // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Прагмалингвистика, функциональный перевод и интеграция процессов обучения языку». – Душанбе, 2025. – С. 129-136.

АННОТАТСИЯИ

кори диссертатсионии Рустамзода Саодат Рустам дар мавзуи “Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”, ки барои дарёфти дараҷаи доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ

Калидвожаҳо: *методологияи тарҷума, истилоҳот, низом, истилоҳгуна, истилоҳишавӣ, ҳазфи истилоҳ, таҷдиди истилоҳ, стратегия, метод, равиш, таҳвил, лугавӣ, дастурӣ, услубӣ, муодилнокӣ.*

Дар диссертатсия вобаста ба масъалаи ташаккул ва таҳаввули марҳилаҳои таърихии тарҷумаи истилоҳот дар қисматҳои Аврупо ва Шарқ таҳқиқи назариявӣ бурда шуда, мушкилоти асосии тарҷуманопазирии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқ дар муайян намудани методологияи мукамал ва илмӣ тарҷумаи истилоҳоти соҳаи илмҳои гуманитарӣ зоҳир мегардад.

Методҳои таҳқиқ. Дар диссертатсия усули таҳлили муқоисавии истилоҳоти забони асл ва забони тарҷума, таҳлили низоми истилоҳот истифода шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқ. Натиҷаи таҳқиқот метавонад барои муҳаққиқони тарҷумашиносӣ ва истилоҳшиносӣ дар раванди тарҷумаи матни илмӣ ва тартиби фарҳангҳои дузабонаи соҳавӣ аҳамияти хоса дошта бошад.

Навгони таҳқиқ. Таҳқиқоти мазкур аввалин кӯшиш дар омӯзиш ва муайянсозии фарқият дар методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва илмҳои дақиқ мебошад.

Диссертатсияи мазкур дар раванди тарҷумаи истилоҳоти соҳавӣ метавонад таҳвили мутобиқ ва дурустро дар ҳолати тарҷуманопазир будани истилоҳот пешниҳод намояд ва мутахассисони соҳаи тарҷумашиносӣ дар асоси маводди назариявии он стратегияи дурусти тарҷумаи истилоҳоти ин ё он соҳаро интихоб намоянд.

АННОТАЦИЯ

к диссертационной работе Рустамзода Саодат Рустам на тему «Методология перевода терминологии гуманитарных наук в таджикском и английском языках», представленной на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 6.2.14. Типологическая и контрастивная лингвистика.

Ключевые слова: *методология перевода, терминология, система, терминоид, терминологизация, детерминологизация, ретерминологизация, стратегия, метод, техника, трансформация, лексическая, грамматическая, стилистическая, эквивалентность.*

В диссертации проведено теоретическое исследование вопросов становления и эволюции исторических этапов перевода терминологии в Европе и на Востоке. Изучены основные проблемы непереводимости терминологии гуманитарных наук.

Цель исследования. Основная цель исследования заключается в определении комплексной и научной методологии перевода терминологии в сфере гуманитарных наук.

Методы исследования. В работе использованы метод сопоставительного анализа терминологии языка оригинала и языка перевода, системный терминологический анализ.

Результаты исследования. Результаты исследования могут иметь особое значение для исследователей в области переводоведения и терминоведения в процессе перевода научных текстов и составления двуязычных отраслевых словарей.

Научная новизна. Данное исследование является первой попыткой изучения и определения различий в методологии перевода терминологии гуманитарных и точных наук.

Настоящая диссертация может предложить адекватную и правильную трансформацию в случаях непереводимости терминов, позволяя специалистам в области переводоведения выбирать верную стратегию перевода терминологии той или иной сферы на основе представленного теоретического материала.

ANNOTATION

of the dissertation work of Rustamzoda Saodat Rustam on the topic “Methodology of Translating Humanitarian Terminology in Tajik and English Languages”, submitted for the degree of Doctor of Philological Sciences in the specialty 6.2.14. Typological and Comparative Linguistics.

Keywords: *translation methodology, terminology, system, term formation, terminologization, term omission, determinologization, strategy, method, approach, transfer, lexical, grammatical, stylistic, equivalence.*

In the dissertation, a theoretical investigation has been conducted on the formation and historical evolution of stages of terminology translation in European and Eastern contexts, and the main problems of translatability of humanitarian terminology have been studied.

Aim of the research. The main aim of the research is to define a comprehensive and scientific methodology for translating terminology in the field of the humanities.

Research methods. The dissertation employs the method of comparative analysis of source and target language terminology, as well as systemic analysis of terminological structures.

Research results. The results of the study may be of particular importance for researchers in translation studies and terminology studies in the process of translating scientific texts and compiling bilingual specialized dictionaries.

Novelty of the research. This study represents the first attempt to examine and identify differences in the methodology of translating terminology in the humanities and natural (exact) sciences.

This dissertation may provide appropriate and accurate transfer solutions in cases of untranslatability of terminology in specialized translation. Based on its theoretical findings, translation specialists may select appropriate strategies for translating terminology in specific fields.